
NOU

Norges offentlige utredninger **2004: 10**

Om grunnlaget for inntektsoppgjørene 2004

Rapport nr. 1, 2004 fra Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene
Avgitt til Arbeids- og administrasjonsdepartementet 31. mars 2004

Statens forvaltningstjeneste
Informasjonsforvaltning

Oslo 2004

ISSN 0333-2306
ISBN 82-583-0775-4

Sats/Trykk: AIT Trondheim AS/AIT Otta AS

Forord

Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene la 20. februar i år fram en foreløpig utgave av sin hovedrapport foran årets inntektsoppgjør. Utvalget legger med dette fram en endelig utgave av rapporten. Det er siden februar innarbeidet ny statistikk og annet materiale, herunder nye tall for lønnsutviklingen, bl.a. for forholdet mellom kvinners og menns lønn, for lønn fordelt på utdanning og for utviklingen i topplederlønnin-
ger i privat næringsvirksomhet. Videre er det kommet nye nasjonalregnskapstall som har hatt betydning for deler av rapporten.

Rapporten gir i stor grad oversikt over de samme områder som utvalgets rapporter foran inntektsoppgjørene i de senere årene. Det gjelder utviklingen i lønninger og inntekter, priser og konkurranseevne. Det gis dessuten en omtale av internasjonal økonomi og norsk økonomi. Utvalgets prisanslag for 2004 i den foreløpige rapporten i februar er gjennomgått på nytt.

Beregningsutvalget ble ved kronprinsregentens resolusjon av 5. desember 2003 gjenoppnevnt for en ny periode inntil 30. september 2007.

I tillegg til utvalgets medlemmer og sekretariatet har følgende deltatt i arbeidet med rapporten: Klemet Aaby, Landsorganisasjonen i Norge, Stein Gjerding, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund, Anders Kleppe, Akademikerne, Per Engebretsen, Utdanningsgruppenes Hovedorganisasjon, Oddbjørn Eidem, Næringslivets Hovedorganisasjon, Sissel Monsvold, Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon, Eirik Solberg, Kommunenes Sentralforbund, Terje Moe Gustavsen og Bjørn Henriksen, Arbeidsgiverforeningen NAVO, Roger Bjørnstad, Gisle Frøiland og Kristian Gimming, Statistisk sentralbyrå, Arnulf Leirpoll og Roger Gunnarson, Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

Oslo, 31. mars 2004

Svein Longva
leder

Ann Lisbet Brathaug
Lars Haartveit
Øystein Olsen
Sigrid Russwurm
Per Kristian Sundnes

Anne-Kari Bratten
Solveig Lie
Erik Orskaug
Tove Storrødvann

Ellen Horneland
Olav Magnussen
Stein Reegård
Bjørn Tore Stølen

Tormod Belgum, Arbeids- og administrasjonsdepartementet,
(sekretariatsleder)

Ragnhild Nersten, Arbeids- og administrasjonsdepartementet

Torbjørn Eika, Statistisk sentralbyrå

Helga Birgitte Aasdalen, Finansdepartementet

Alexander Vik, Finansdepartementet

Trond Hjørungdal, Finansdepartementet

Innhold

1	Den samlede inntektsutviklingen	7	3.5	privat næringsvirksomhet	43
1.1	Disponibel inntekt for Norge	7	3.6	Lønnsoverhenget	50
1.2	Faktorinntekt, lønn og driftsresultat	9		Lønnsutviklingen for kvinner og menn	50
1.3	Endringer i funksjonell inntektsfordeling	10	4	Prisutviklingen	56
1.4	Den institusjonelle inntekstfordelingen	14	4.1	Prisutviklingen i Norge og andre land	56
2	Nærmere om inntektsutviklingen for husholdningene	16	4.2	Nærmere om prisutviklingen i Norge	58
2.1	Disponibel realinntekt i husholdningssektoren	16	4.2.1	Hovedlinjer i prisutviklingen	58
2.2	Vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger .	19	4.2.2	Utviklingen inndelt etter konsumgrupper	58
2.2.1	Nærmere om beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt fra 2001 til 2003 for hovedgrupper av lønnstakere	21	4.2.3	Utviklingen inndelt etter leveringssektor	60
2.2.2	Kort om endringer i skatteregler for lønnstakere fra 2003 til 2004	23	4.3	Prisutviklingen for enkelte offentlige og private varer og tjenester	61
2.3	Utviklingen i pensjonsytelser fra folketrygden fra 2001 til 2003	23	4.3.1	Kommunale avgifter/gebyrer	62
2.3.1	Kort om endringene i de særskilte skattereglene for pensjonister fra 2003 til 2004	24	4.3.2	Prisutviklingen for enkelte andre offentlige- og private varer og tjenester	62
3	Lønnsutviklingen i senere år	25	5	Utviklingen i norsk industris konkurranseevne	64
3.1	Lønnsutviklingen for hovedgrupper av lønnstakere	25	5.1	Indikatorer for industriens kostnadsutvikling	66
3.2	Lønnsutviklingen etter utdanning ..	29	5.1.1	Lønnskostnader	66
3.3	Lønnsutviklingen for deltidsansatte	31	5.1.2	Kapitalkostnader	69
3.4	Lønnsutviklingen i enkelte tariffområder	34	5.1.3	Andre kostnader	70
3.4.1	Lønnsutviklingen for industriarbeidere i LO/NHO-området.	34	5.2	Produktivitetsutviklingen	71
3.4.2	Lønnsutviklingen for andre arbeidstakergrupper i NHO-bedrifter	35	5.3	Indikatorer for utviklingen i lønnsomheten	74
3.4.3	Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter.	35	5.3.1	Makroøkonomiske lønnsomhetsmål	74
3.4.4	Lønnsutviklingen samlet for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter (både heltid og deltid).	37	5.3.2	Bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål	75
3.4.5	Lønnsutviklingen i andre områder i næringsvirksomhet	37	5.4	Sammenlikning av nivåer på arbeidskraftkostnader i Norge og i andre land.	76
3.4.6	Lønnsutviklingen i offentlig sektor	40	5.4.1	Innledning.	76
3.4.7	Lønnsutviklingen i NAVO-området	42	5.4.2	Industriarbeidere.	77
3.4.8	Lønnsutviklingen for toppledere i		5.4.3	Internasjonale sammenlikninger for alle ansatte (funksjonærer og arbeidere) i industri, bergverk, elektrisitet, gass- og vannforsyning og bygge- og anleggsvirksomhet ...	80
			5.5	Markedsandeler på hjemme- og eksportmarkedene	83

6	Økonomiske utsikter	84	Vedlegg	
6.1	Internasjonal økonomi	84	1	Nærmere om forutsetninger og metoder for anslaget på prisveksten 94
6.2	Norsk økonomi	87	2	Mellomoppgjørene i 2003 98
6.3	Anslag på konsumprisutviklingen i 2004	91	3	Definisjoner av en del lønnsbegreper m.m. 106
			4	Om konkurranseevnebegrepet 111
			5	Nærmere om den harmoniserte konsumprisindeksen 114
			6	Kursutviklingen for norske kroner 116
			7	Tabellvedlegg 121

Kapittel 1

Den samlede inntektsutviklingen

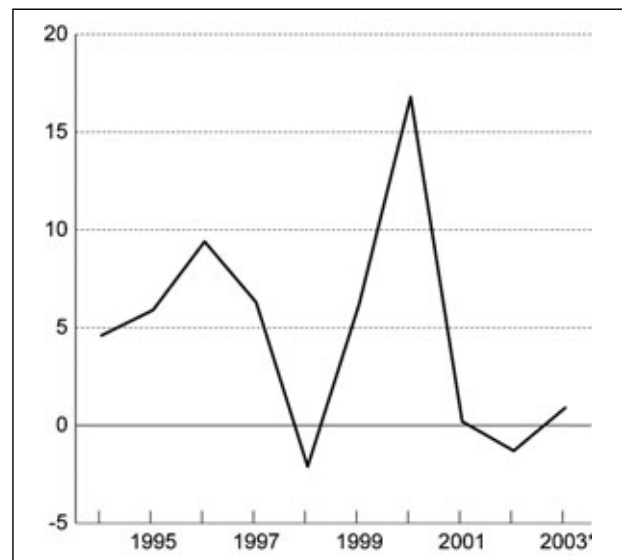
- Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at disponibel realinntekt for Norge økte med 0,9 prosent i 2003. Det var ingen markerte vekstbidrag fra produksjon, bytteforhold eller rente og stønadsbalansen. 2003 var det tredje året på rad med svak inntektsvekst, men sterk vekst i 1999 og 2000 førte likevel til at nivået på disponibel realinntekt for Norge i fjor lå nær 24 prosent høyere enn ved konjunkturtoppen i 1998 og nær 56 prosent høyere enn for 10 år siden. Lønnskostnadene som andel av faktorinntekten falt noe i industrien fra 2000 til 2001, for så å øke både i 2002 og 2003 da andelen er beregnet til 82 prosent. I øvrige deler av markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge har lønnskostnadsandelen gått ned fra 68 prosent i 2000 til anslagsvis 66 prosent i 2003. For markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge samlet har andelen vært forholdsvis stabil rundt 69 prosent de siste tre årene.

1.1 Disponibel inntekt for Norge

Disponibel inntekt for Norge økte moderat i 2003, og det var ingen markerte vekstbidrag fra noen av hovedområdene. I de fem foregående årene var oljeprisen den helt dominerende faktor bak utviklingen, mens produksjonsutviklingen i Fastlands-Norge hadde en tilsvarende rolle i de fem foregående årene. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall var inntektsøkningen fra 2002 til 2003 på om lag 48 milliarder kroner. Disponibel inntekt for Norge i 2003 kom da opp i 1 338 milliarder kroner, noe som tilsvarer omlag 292 000 kroner per innbygger.

I de 3 siste årene har *disponibel realinntekt for Norge* endret seg forholdsvis lite, etter å ha økt kraftig i de to foregående årene. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall økte disponibel realinntekt for Norge med 0,9 prosent i 2003, etter ett fall på 1,3 prosent året før og en økning på 0,2 prosent i 2001. Sett over en lengre tidsperiode er derimot den reelle inntektsøkningen sterkere, og ble for perioden 1998 til 2003 på i underkant 24 prosent og for de siste 10 årene på over 56 prosent.

Veksten i disponibel realinntekt kan splittes i

Figur 1.1 Disponibel realinntekt for Norge. Prosentvis vekst fra året før

* Foreløpig anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå

bidrag fra henholdsvis innenlandsk produksjonsvekst (nettonasjonalprodukt i faste priser), endring i rente- og stønadsbalansen overfor utlandet og endring i bytteforholdet overfor utlandet ("terms of trade"). Vekstbidragene er vist i tabell 1.2, der bidraget fra produksjonsvekst er splittet opp i petroleumsvirksomhet og øvrige næringer.

Bidraget fra *produksjonsveksten i petroleumsvirksomheten* til veksten i disponibel realinntekt for Norge ser ut til å ha vært svakt negativt i 2003, etter å ha gitt et positivt bidrag på 0,3 prosentpoeng året før. Fjorårets vekstbidraget fra *produksjonsutviklingen i øvrige næringer* er anslått til 0,4 prosentpoeng, mot 1,0 prosentpoeng året før. Dette er det klart laveste siden slutten av 1980-tallet.

Oljeprisutviklingen er særlig viktig for *utviklingen i bytteforholdet overfor utlandet*. Oljeprisen målt i dollar økte markert fra 2002 til 2003, men bare beskjedent målt i norske kroner. Dette medførte likevel at vekstbidraget fra endringen i bytteforholdet ble positivt, tilsvarende 0,5 prosentpoeng i 2003. I de to foregående årene medførte fall i oljeprisen til svekkelse av bytteforholdet, etter at økte

Tabell 1.1 Inntektsutviklingen for Norge. Milliarder kroner (løpende priser)¹⁾

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
Bruttonasjonalprodukt	873,4	937,4	1026,9	1111,3	1132,1	1233,0	1469,1	1526,2	1522,2	1570,3
- Kapitalslit	143,2	149,0	154,8	164,1	175,6	188,5	204,9	215,9	218,8	220,5
= Nettonasjonalprodukt	730,2	788,4	872,1	947,2	956,5	1044,5	1264,2	1310,4	1303,4	1349,9
+ Formuesinntekt og lønn fra utlandet, netto	-15,4	-12,2	-12,2	-11,8	-9,4	-14,8	-14,4	-10,8	5,0	9,9
= Nasjonalinntekt	714,8	776,2	860,0	935,4	947,2	1029,7	1249,8	1299,6	1308,5	1359,8
+ Stønader og løpende overføringer fra utlandet, netto	-12,2	-13,0	-9,7	-9,9	-11,6	-11,3	-11,4	-14,6	-18,7	-21,7
= Disponibel inntekt for Norge	702,6	763,2	850,3	925,5	935,6	1018,4	1238,4	1285,1	1289,8	1338,1

* Foreløpige tall

¹⁾ Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.2 Vekst i disponibel realinntekt for Norge¹⁾. Prosent

	Gjen- nomsnitt	Endring fra året før									
	1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
Vekst i disponibel realinntekt	4,7	4,6	5,9	9,4	6,3	-2,1	6,2	16,8	0,2	-1,3	0,9
Bidrag til vekst, prosentpoeng: ²⁾											
Produksjonsvekst i utvinning og rørtransport av råolje og gass ³⁾	0,7	2,1	1,4	1,9	1,2	-1,1	-0,6	0,7	1,7	0,3	-0,2
Produksjonsvekst i øvrige nærin- ger ³⁾	2,6	4,1	3,6	4,0	4,3	3,5	2,0	1,9	1,2	1,0	0,4
Endring i bytteforholdet	1,1	-1,9	0,4	2,9	0,7	-4,6	5,3	14,1	-2,7	-3,5	0,5
Herav prisutviklingen på råolje og gass	0,6	-1,7	-0,8	3,4	-0,1	-4,7	4,1	12,9	-3,6	-4,0	0,6
Endring i rente- og stønads- balansen overfor utlandet	0,2	0,3	0,4	0,5	0,1	0,2	-0,5	0,1	0,1	0,9	0,2

* Foreløpige tall

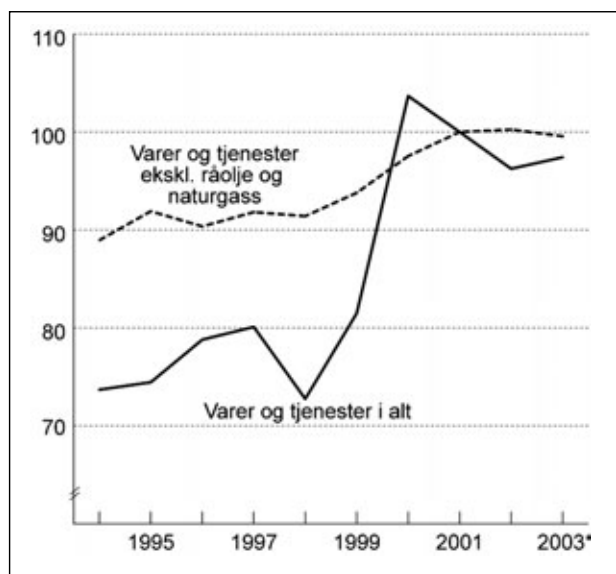
¹⁾ Inntektstallene er deflatert med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, dvs. innenlandske sluttleveringer inklusive lagerendring, men eksklusive kapitalslit.²⁾ Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.³⁾ Produksjonsvekst målt ved nettoproduktet regnet i faste priser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

oljepriser i de to årene før det igjen resulterte i en kraftig bedring. Prisutviklingen på andre varer enn råolje og naturgass virket samlet sett svakt negativt i forhold til veksten i disponibel realinntekt for Norge i fjor, etter å ha bidratt i motsatt retning i de fire foregående årene.

Oljeinntektene har bidratt til at Norge i 1996 kom over i en netto fordringsposisjon, og fordringene har siden vokst. Vekstbidraget fra *endringen i rente- og stønadsbalansen* er anslått til 0,2 prosentpoeng i 2003, mot 0,9 prosentpoeng i 2002. Netto formuesinntekter til Norge har i de to siste

årene vært positive for første gang på over 50 år. At ikke vekstbidragene fra endringene i rente- og stønadsbalansen har vært større kan blant annet forklares av at utlendingers investeringer i Norge har vært konsentrert om rentebærende objekter, mens norske plasseringer i utlandet i større grad er preget av aksjekjøp, blant annet gjennom plasseringen av midlene til Statens petroleumsfond. Aksjeutbytte og kursgevinster blir dermed viktig for de samlede formuesinntekter for Norge. Løpende renteutbetalinger registreres i likhet med utbytte som en del av rente- og stønadsbalansen,

Figur 1.2 Bytteforholdet overfor utlandet. 2001=100

* Foreløpig tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

mens kursendringer inngår i posten omvurderinger i kapitalregnskapet. Det at norske renter har ligget høyere enn rentene i utlandet har også bidratt til en relativt svak utvikling i rente- og stønadsbalansen.

1.2 Faktorinntekt, lønn og driftsresultat

Faktorinntekten gir uttrykk for den inntekten som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital. Faktorinntekt beregnes som nettonasjonalprodukt (eller nettoproduktet for en næring) fratrasket netto produksjonsskatter, eller som summen av lønnskostnader og driftsresultat. Faktorinntekten for økonomien som helhet økte ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall med 3,9 prosent i fjor, etter et at det ble redusert med 0,1 prosent i 2002.

Ifølge de foreløpige nasjonalregnskapstallene økte de samlede *lønnskostnadene* i Norge med 3,1

Tabell 1.3 Nettonasjonalprodukt og faktorinntekt. Milliarder kroner

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ¹⁾	2001 ¹⁾	2002*	2003*
Nettonasjonalprodukt	730,2	788,4	872,1	947,2	956,5	1044,5	1264,2	1310,4	1303,4	1349,9
- Netto produksjonsskatter	106,4	120,6	133,8	146,9	153,1	164	173,5	176,5	170,5	173,1
= Faktorinntekt	623,8	667,8	738,4	800,4	803,4	880,5	1090,7	1133,9	1132,9	1176,8
- Lønnskostnader	418,5	444	476,2	516,5	567,8	606,1	640,1	680,7	714,3	736,7
= Driftsresultat	205,3	223,8	262,2	283,8	235,6	274,4	450,6	453,2	418,6	440,1
- Driftsresultat i olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	56,3	61,7	103,4	115	60,8	102,2	262,5	241,8	194,7	209,2
= Driftsresultat i øvrige sektorer	149	162,1	158,8	168,8	174,8	172,2	188,1	211,4	223,9	230,9

* Foreløpige tall

¹⁾ De påløpte lønnskostnadene i 2000 og 2001 knyttet til ferieutvidelsen i 2001 og 2002, ble for staten først registrert når feriepengene ble utbetalt i henholdsvis 2001 og 2002.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.4 Faktorinntektsutviklingen. Vekst fra året før i prosent

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ¹⁾	2001 ¹⁾	2002*	2003*
Nettonasjonalprodukt	5,7	8,0	10,6	8,6	1,0	9,2	21,0	3,7	-0,5	3,6
Faktorinntekt	5,0	7,1	10,6	8,4	0,4	9,6	23,9	4,0	-0,1	3,9
Lønnskostnader	5,1	6,1	7,2	8,5	9,9	6,7	5,6	6,4	4,9	3,1
Driftsresultat	5,0	9,0	17,1	8,3	-17,0	16,5	64,2	0,6	-7,6	5,2
Driftsresultat i olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	6,5	9,7	67,5	11,2	-47,1	67,9	157,0	-7,9	-19,5	7,5
Driftsresultat i øvrige sektorer	4,4	8,8	-2,0	6,3	3,5	-1,4	9,2	12,3	5,9	3,1

* Foreløpige tall

¹⁾ De påløpte lønnskostnadene i 2000 og 2001 knyttet til ferieutvidelsen i 2001 og 2002, ble for staten først registrert når feriepengene ble utbetalt i henholdsvis 2001 og 2002.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

prosent i 2003, mot en vekst på 4,9 prosent i 2002 og 6,4 prosent i 2001. Timelønnskostnadene økte i disse årene mer enn dette, mens antallet utførte timeverk ble redusert. *Driftsresultatet* for økonomien som helhet økte ifølge det foreløpige regnskapet med 5,2 prosent i fjor, etter et fall i 2002 på 7,6 prosent og en oppgang på 0,6 prosent i 2001. I 2000 økte driftsresultatet med hele 64,2 prosent. Dette forløpet er sterkt påvirket av utviklingen i petroleumssektoren. Driftsresultatet i petroleumsutvinning og rørtransport økte ifølge regnskapet med 7,5 prosent i 2003, mot et fall på 19,5 prosent i 2002 og 7,9 prosent i 2001. I 2000 økte driftsresultatet i denne sektoren derimot med 157,0 prosent. Ifølge det foreløpige regnskapet økte driftsresultatet i de øvrige sektorene med 3,1 prosent i fjor, mens det økte med henholdsvis 5,9 prosent i 2002, 12,3 prosent i 2001 og 9,2 prosent i 2000.

1.3 Endringer i funksjonell inntektsfordeling

I tabell 1.5 og 1.6 og figur 1.3-1.5 vises tall for lønnskostnader og driftsresultat for hovedgrupper av sektorer for å belyse hovedtrekk ved utviklingen i den funksjonelle inntektsfordelingen.

Tabell 1.5 viser at mens de *samlede lønnskostnadene* i 2003 ifølge foreløpige nasjonalregnskaps-tall var 737 milliarder kroner, var lønnskostnadene innenfor markedsrettet produksjon 499 milliarder kroner. Forskjellen utgjøres av lønnskostnadene i offentlig forvaltning, ideelle organisasjoner og produksjonen av boligjenester.

Ved konjunkturtoppen i 1998 utgjorde lønnskostnadene i offentlig forvaltning¹⁾ 28,6 prosent av de totale lønnskostnadene. I de to påfølgende årene var andelen om lag uforandret, for deretter å øke forholdsvis markert i 2001, og videre øke svakt i 2002 og 2003. Lønnskostnadsandelen for disse tre årene må ses i sammenheng med økte pensjonspremiebetalinger til Kommunal landspensjonskasse og Statens pensjonskasse. De økte premiebetalingene skyldes i hovedsak behov for tilførsel av kapital etter tap av fondsmidler som følge av realisererte tap i finansmarkedene årene forut for økningen, men også som følge av økning i pensjonsforpliktelsene. Videre har nasjonalregnskapets behandling av påløpte lønnskostnadene i statlig sektor knyttet til ferieutvidelsen i 2001 og 2002 også hatt betydning. Dette skyldes at disse kostnadene i staten i

nasjonalregnskapet ikke har blitt registrert i det de har påløpt, men i det feriepengene har blitt utbetalt. Den valgte føringen bidro isolert til å redusere offentlig sektors lønnskostnadsandel i 2000 og 2001 mens andelene for 2002 og 2003 skal være upåvirket.

Industriens lønnskostnader som andel av de totale lønnskostnadene holdt seg stabilt rundt 17 prosent fra 1990 til 1997. I de seks siste årene har industriens andel sunket, og andelen var ifølge det foreløpige regnskapet kommet ned i 13,8 prosent i 2003.

Driftsresultat (jf. tabell 1.6) påvirkes sterkt av den generelle konjunktursituasjonen i norsk og internasjonal økonomi, og viser derfor betydelig svingninger fra år til år. Prisene på en del norske eksportprodukter er spesielt konjunkturfølsomme, noe som fører til store fluktuasjoner i driftsresultatet for en del næringsgrupper. Bevegelsene i oljeprisen er av særlig betydning ettersom overskuddene i oljevirksomheten i perioder har utgjort en betydelig del av samlet driftsresultat i Norge.

I årene 1990 til 1995 utgjorde driftsresultatet i *petroleumssektoren* rundt 24 prosent av næringenes samlede driftsresultat. Markerte bevegelser i oljeprisen har bidratt til kraftige svingninger i denne andelen i de siste åtte årene. Etter å ha vært oppe i 36,6 prosent i 1997, falt petroleumssektorens andel av samlet driftsresultat til 22,8 prosent i 1998, for deretter å øke til hele 53,9 prosent i 2000. Deretter har andelen falt noe ifølge foreløpige nasjonalregnskaps-tall; til 42,6 prosent i 2002. I fjor er andelen anslått å ha økt svakt til 43,5 prosent.

Driftsresultatet i *markedsrettet virksomhet på fastlandet* økte ifølge foreløpige nasjonalregnskaps-tall med 10,5 milliarder i 2002, til 201,6 milliarder kroner. Det anslås at driftsresultatet i fjor økte med om lag 5 milliarder, til 207 milliarder kroner. Endelige nasjonalregnskapstall viser at industriens driftsresultat i 2001 var 31,1 milliarder kroner, mens foreløpige nasjonalregnskaps-tall viser at driftsresultatet i industrien i 2002 var 28,4 milliarder kroner, en reduksjon på 2,7 milliarder fra året før. Beregningsutvalget anslår en ytterligere nedgang i 2003, til knappe 23 milliarder kroner. De endelige nasjonalregnskapstallene for 2001 innebar en oppjustering av driftsresultatet i industrien med knappe 9 milliarder kroner sammenlignet med tidligere publiserte foreløpige nasjonalregnskaps-tall. Oppjusteringen skyldes at Statistisk sentralbyrås Strukturstatistikk for industri har blitt innarbeidet.

Utviklingen i 2002 og 2003 kan i stor grad forklares av den kraftige styrkingen i kronekursen i 2002, svak utvikling på de norske eksportmarke-

¹⁾ Eksklusive vannforsyning, kloakk og renovasjonsvirksomhet i kommuneforvaltningen.

Tabell 1.5. Lønnskostnader for noen hovedgrupper av næringer. Milliarder kroner og prosentvis fordeling

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ¹⁾	2001 ¹⁾	2002 ¹⁾ *	2003*
Alle næringer	418,5	444,0	476,2	516,5	567,8	606,1	640,1	680,7	714,3	736,7
Offentlig forvaltning ²⁾	125	131,1	140,4	148,6	162,2	173,3	182,7	198,5	210,0	219,6
Ideelle organisasjoner, boligjenester og eget bruk	11,7	12	12,6	12,9	13,5	14,6	15,5	16,3	17,3	18,2
Markedsrettet virksomhet ³⁾	281,8	300,9	323,2	355	392	418,3	441,8	466,0	487,1	498,8
Olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	11,9	11,9	12,5	14,2	15,6	17,1	17,0	20,5	22,4	22,5
Markedsrettet virksomhet ellers	269,8	289	310,6	340,8	376,5	401,2	424,9	445,5	464,8	476,3
Markedsrettet virksomhet ³⁾ Fastlands-Norge	262,5	281,6	303,1	332,7	367,2	391,0	414	434,1	453,5	465,3
Industri	71,1	75,8	79,8	86,9	93,5	95,4	97,7	100,0	103,6	102,0
Verkstedindustri og skipsbyggingsindustri mv.	27,2	29,4	31,0	34,8	37,9	40,0	39,8	41,1	43,5	42,1
Råvarebasert industri	16,3	17,5	18,2	19,0	20,1	20,1	20,8	21,2	21,6	21,8
Øvrige industrisektorer	27,6	28,9	30,6	33,1	35,5	35,2	37,0	37,6	38,5	38,2
Øvrig markedsrettet virksomhet ³⁾ i Fastlands-Norge	191,4	205,8	223,4	245,8	273,7	295,6	316,4	334,0	349,8	363,3
I prosent av samlede lønnskostnader										
Offentlig forvaltning ²⁾	29,9	29,5	29,5	28,8	28,6	28,6	28,5	29,2	29,4	29,8
Ideelle organisasjoner, boligjenester og eget bruk	2,8	2,7	2,7	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,5
Markedsrettet virksomhet ³⁾	67,3	67,8	67,9	68,7	69,0	69,0	69,0	68,5	68,2	67,7
Olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	2,9	2,7	2,6	2,7	2,7	2,8	2,6	3,0	3,1	3,1
Markedsrettet virksomhet ellers	64,5	65,1	65,2	66,0	66,3	66,2	66,4	65,4	65,1	64,7
Markedsrettet virksomhet ³⁾ Fastlands-Norge	62,7	63,4	63,7	64,4	64,7	64,5	64,7	63,8	63,5	63,2
Industri	17,0	17,1	16,8	16,8	16,5	15,7	15,3	14,7	14,5	13,8
Verkstedindustri og skipsbyggingsindustri mv.	6,5	6,6	6,5	6,7	6,7	6,6	6,2	6,0	6,1	5,7
Råvarebasert industri	3,9	4,0	3,8	3,7	3,5	3,3	3,3	3,1	3,0	3,0
Øvrige industrisektorer	6,6	6,5	6,4	6,4	6,2	5,8	5,8	5,5	5,4	5,2
Øvrig markedsrettet virksomhet ³⁾ i Fastlands-Norge	45,7	46,4	46,9	47,6	48,2	48,8	49,4	49,1	49,0	49,3

* Foreløpige tall

¹⁾ De påløpte lønnskostnadene i 2000 og 2001 knyttet til ferieutvidelsen i 2001 og 2002, ble for staten først registrert når feriepengene ble utbetalt i henholdsvis 2001 og 2002.²⁾ Vannforsyning, kloakk- og renovasjonsvirksomhet i kommuneforvaltningen er definert som markedsrettet virksomhet og er derfor tatt ut av offentlig forvaltning i denne oppstillingen.³⁾ Markedsrettet virksomhet er samlingen av produksjonsenheter som henter mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

dene og en forholdsvis høy vekst i lønnskostnadene sett i forhold til produksjonsveksten.

Industriens andel av det samlede driftsresultatet i markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge var i 2001 oppe i 16,3 prosent. Deretter har andelen blitt redusert og kom i 2003 ned til 11,0 prosent ifølge

Beregningsutvalgets anslag. Utviklingen i driftsresultatet i industrien har tradisjonelt vært dominert av svingningene i de råvarebaserte sektorene. I de senere årene har det imidlertid også vært betydelige endringer i andre deler av industrien. Driftsresultatet i råvarebasert industri falt markert fra 2001

Tabell 1.6. Driftsresultat for noen hovedgrupper av næringer. Milliarder kroner

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003* ⁴⁾
Alle næringer ¹⁾	236,5	253,3	292,6	314,5	267,3	310,0	487,0	491,3	456,6	481,2
Offentlig forvaltning ²⁾	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ideelle organisasjoner, boligjenester og eget bruk	46,6	46,2	44,7	42,2	43,2	44,5	47,8	50,2	53,9	57,7
Markedsrettet virksomhet ³⁾	189,9	207,1	247,9	272,3	224,1	265,6	439,2	441,1	402,7	423,6
Olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	56,3	61,7	103,4	115,0	60,8	102,2	262,5	241,8	194,7	209,2
Markedsrettet virksomhet ellers	133,6	145,3	144,5	157,3	163,3	163,4	176,7	199,3	208,0	214,3
Markedsrettet virksomhet ³⁾ Fastlands-Norge	133,6	145,0	144,3	154,9	161,9	163,2	172,9	191,1	201,6	207,2
Industri	19,4	25,5	22,4	22,9	23,0	25,1	27,6	31,1	28,4	22,8
Verkstedindustri og skipsbyggingsindustri mv.	4,2	5,0	5,5	7,0	8,6	8,7	4,9	6,1	7,5	4,5
Råvarebasert industri	5,9	11,3	9,2	8,5	8,6	9,0	12,5	11,6	5,3	4,7
Øvrige industrisektorer	9,3	9,2	7,6	7,5	5,8	7,4	10,2	13,5	15,7	13,6
Øvrig markedsrettet virksomhet ³⁾ i Fastlands-Norge	114,2	119,5	122,0	132,0	138,8	138,2	145,3	160	173,2	184,3
I prosent av driftsresultat i alle næringer										
Ideelle organisasjoner, boligjenester og eget bruk	19,7	18,2	15,3	13,4	16,2	14,3	9,8	10,2	11,8	12,0
Markedsrettet virksomhet ³⁾	80,3	81,8	84,7	86,6	83,8	85,7	90,2	89,8	88,2	88,0
Olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	23,8	24,4	35,4	36,6	22,8	33,0	53,9	49,2	42,6	43,5
Markedsrettet virksomhet ³⁾ ellers	56,5	57,4	49,4	50	61,1	52,7	36,3	40,6	45,5	44,5
I prosent av driftsresultatet i markedsrettet virksomhet ³⁾ Fastlands-Norge										
Industri	14,5	17,6	15,5	14,8	14,2	15,4	15,9	16,3	14,1	11,0
Verkstedindustri og skipsbyggingsindustri mv.	3,1	3,4	3,8	4,5	5,3	5,3	2,8	3,2	3,7	2,2
Råvarebasert industri	4,4	7,8	6,4	5,5	5,3	5,5	7,3	6,0	2,6	2,3
Øvrige industrisektorer	6,9	6,3	5,3	4,8	3,6	4,5	5,9	7,0	7,8	6,6
Øvrig markedsrettet virksomhet ³⁾ i Fastlands-Norge	85,5	82,4	84,5	85,2	85,8	84,6	84,1	83,7	85,9	89,0

* Foreløpige tall

¹⁾ Forskjellen mellom totalt driftsresultat og driftsresultatet for næringsvirksomhet skyldes en korreksjonspost i nasjonalregnskapet for frie banktjenester, som er beregnet fra rentemarginene i bankene. Dette regnes ikke som verdiskapning for økonomien under ett.²⁾ Vannforsyning, kloakk- og renovasjonsvirksomhet i kommuneforvaltningen er definert som markedsrettet virksomhet og er derfor tatt ut av offentlig forvaltning i denne oppstillingen.³⁾ Markedsrettet virksomhet er samlingen av produksjonsenheter som henter mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet.⁴⁾ Driftsresultatet i enkelt næringer er Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

til 2002 ifølge de foreløpige nasjonalregnskapstallene og Beregningsutvalget anslår en ytterligere nedgang fra 2002 til 2003. Lønnsomheten i verksted- og skipsbyggingsindustrien ser ut til å ha tatt seg noe opp i 2001 og 2002, fra et historisk forholdsvis lavt nivå i 2000. Beregningsutvalget anslår imidlertid – på bakgrunn av lav ordreinngang – klar nedgang i 2003. I likhet med verksted- og skipsbyggingssektoren bedret lønnsomheten seg

i de øvrige industrisektorene i årene 2001 og 2002. Gruppen omfatter flere sektorer som i hovedsak leverer sin produksjon for konsumformål til hjemmemarkedet. Beregningsutvalget anslår imidlertid en nedgang i driftsresultatet i 2003 også for disse sektorene, slik at resultatet nærmer seg noe nivået på slutten av 90-tallet. Det må understrekes at det er knyttet spesielt stor usikkerhet til nasjonalregnskapets foreløpige tall og Beregningsutvalgets anslag

Figur 1.3 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt

*Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

for driftsresultat etter sektor, og at revisjonene kan bli forholdsvis store.

Figurene 1.3 til 1.5 viser hvordan lønnskostnadene som andel av faktorinntekten har utviklet seg over tid for en del næringsgrupper. I *markedsrettet virksomhet* lå lønnskostnadsandelen på 1990-tallet forholdsvis stabilt på rundt 60 prosent (jf. figur 1.3). I 2000 falt andelen til 50 prosent, men har deretter økt litt. For 2003 er andelen anslått til 54,1 prosent. Utviklingen i driftsresultatet i petroleumsvirksomheten forklarer mye av endringene i denne andelen.

I *markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge* var lønnskostnadsandelen i 1995 nede i 66,0 prosent. I de siste seks årene har andelen vært meget stabil rundt 70 prosent og i 2003 er den anslått til 69,2 prosent.

Figur 1.4 viser utviklingen i lønnskostnadsandelen i *industrien* og i *øvrige markedsrettede virksomheter i Fastlands-Norge*. I industrien nådde lønnskostnadsandelen en topp i 1998 med 80,2 prosent. Lønnskostnadsandelen falt deretter jevnt og nådde en bunn i 2001 med 76,3 prosent. I de siste to årene ser den ut til å ha økt, og Beregningsutvalget anslår andelen til knappe 82 prosent i 2003. I *øvrige markedsrettede virksomheter i Fastlands-Norge* økte lønnskostnadsandelen fra 1994 til 2000 med 5,9 prosentpoeng, til 68,5 prosent og har deretter avtatt jevnt. For 2003 er andelen anslått til 66,3 prosent.

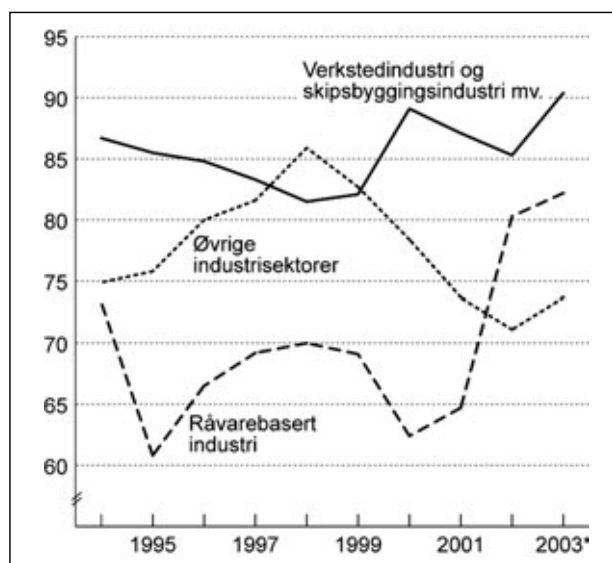
Figur 1.5 viser utviklingen i lønnskostnadene som andel av faktorinntekten for ulike deler av *industrien*. Etter 1994 har det vært en forholdsvis

Figur 1.4 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt

*Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Figur 1.5 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt

*Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

jevn nedadgående tendens i lønnskostnadsandelen i *verktedsindustrien*, helt til 2000 da andelen økte kraftig og kom opp i overkant av 89 prosent. Lønnskostnadsandelen falt i de to etterfølgende årene og nådde 85,3 prosent i 2002, som er på linje med det gjennomsnittlige nivået for siste halvdel av 1990-tallet. Beregningsutvalgets anslår en markert oppgang i lønnskostnadsandelen i 2003, så vidt i overkant av 90 prosent.

I *råvarebasert industri* er det spesielt store fluktasjoner i lønnskostnadsandelen, noe som reflek-

terer konjunkturfølsomheten i denne virksomheten. Store prisendringer gir seg utslag i kraftige svingninger i faktorinntekten og driftsresultatet. I de siste årene har variasjoner i kronekursen i seg selv blitt et vesentlig moment i forhold til prisutviklingen målt i norske kroner. I perioden 1995 - 2001 lå andelen i intervallet 60 - 70 prosent. I de to siste årene ser det ut til å ha vært en kraftig økning, slik at lønnskostnadsandelen i 2003 ifølge Beregningsutvalgets anslag var kommet opp i 82 prosent. I *øvrige industri* var det gjennom konjunkturoppgangen på 1990-tallet en jevn og sterk økning i lønnskostnadsandelen, og andelen nådde en topp i 1998 med knappe 86 prosent. Deretter falt andelen klart i fire år og er for 2002 anslått til 71 prosent. Beregningsutvalget anslår at andelen økte svakt i fjor, til 74 prosent.

1.4 Den institusjonelle inntekstfordelingen

I dette avsnittet presenteres hovedtrekk i inntektsutviklingen i Norge etter *institusjonell sektor*. Det vises kun tall for total disponibel inntekt for de ulike

gruppene av inntektsmottakere. I neste kapittel gis en nærmere presentasjon og analyse av inntektsutviklingen for husholdningssektoren.

Disponibel inntekt i *offentlig forvaltning* var ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall 497,3 milliarder kroner i 2003. Dette er i prinsippet det beløpet som i et gitt år er disponibelt for offentlig konsum og sparing. Sparingen kan enten være i form av netto realinvesteringer eller ved at det offentlige øker sine fordringer på andre sektorer (netto finansinvestering).

Offentlig forvaltning får normalt en stor del av sine inntekter fra oljevirkomheten. Lave oljepriiser bidro til at offentlig forvaltnings andel av disponibel inntekt for Norge kom ned i 33,0 prosent i 1998. I de to påfølgende årene økte oljeprisen meget kraftig, og dette bidro til at andelen i 2000 kom opp i hele 42,9 prosent. Lavere oljepriiser og redusert skatteinngang som følge av den generelle konjunkturutviklingen og skattelette, har deretter bidratt til en reduksjon i andelen. Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at andelen kom på 38,2 prosent i 2002 og 37,2 prosent i 2003. Offentlig forvaltnings andel av disponibel inntekt i 2003 er likevel høyere enn noe år på 1980- og 1990-tallet.

Tabell 1.7 Disponibel inntekt for Norge etter inntektsmottaker. Milliarder kroner og prosentvis fordeling

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
Offentlig forvaltning	211,4	250,3	296,5	332,6	308,9	362,7	531,7	537,7	492,7	497,3
Stat	90,9	124,9	165,3	188,1	166,1	202,7	359,0	345,8	324,2	331,1
Kommune	120,5	125,3	131,2	144,5	142,8	159,9	172,7	191,9	168,5	166,3
Finansinstitusjonene	12,7	6,8	15,4	14,2	16,8	19,1	4,1	11,7	29,1	34,2
Ikke-finansielle foretak	23,8	26,6	33,7	41,4	26,9	25,2	49,6	68,6	36,5	45,2
Husholdninger	454,7	479,4	504,7	537,3	582,9	611,5	653,0	667,0	731,5	761,4
Disponibel inntekt for Norge	702,6	763,2	850,3	925,5	935,6	1018,4	1238,4	1285,1	1289,8	1338,1
Memo: Disponibel inntekt for Norge ekskl. driftsresultatet i petroleumssektoren	646,3	701,5	746,8	810,5	874,8	916,2	975,9	1043,2	1095,1	1128,9
Prosentvis fordeling										
Offentlig forvaltning	30,1	32,8	34,9	35,9	33,0	35,6	42,9	41,8	38,2	37,2
Stat	12,9	16,4	19,4	20,3	17,8	19,9	29,0	26,9	25,1	24,7
Kommune	17,1	16,4	15,4	15,6	15,3	15,7	13,9	14,9	13,1	12,4
Finansinstitusjonene	1,8	0,9	1,8	1,5	1,8	1,9	0,3	0,9	2,3	2,6
Ikke-finansielle foretak	3,4	3,5	4,0	4,5	2,9	2,5	4,0	5,3	2,8	3,4
Husholdninger	64,7	62,8	59,4	58,0	62,3	60,0	52,7	51,9	56,7	56,9
Disponibel inntekt for Norge	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Memo: Husholdningenes disponible inntekt som andel av disponibel inntekt for Norge ekskl. driftsresultatet i petroleumssektoren	70,4	68,3	67,6	66,3	66,6	66,7	66,9	63,9	66,8	67,4

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Finansinstitusjonenes andel av disponibel inntekt for Norge har gjennomgående vært forholdsvis stabil i de 10 siste årene, på 1,5 - 2,0 prosent. Avvikene fra dette kan i stor grad føres tilbake til svingninger i overføringene fra Norges Bank til statsforvaltningen.

Ikke-finansielle foretaks andel av disponibel inntekt for Norge nådde en bunn i 1999 med 2,5 prosent. Deretter steg andelen, blant annet på grunn av oljeprisutviklingen, til 5,3 prosent i 2001. Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at andelen falt til 2,8 prosent i 2002 og økte til 3,4 prosent i 2003. Svingninger i oljeprisen og netto renteutgifter, samt den svake konjunktursituasjonen, er noen momenter bak denne utviklingen.

Husholdningssektoren (inklusive ideelle organisasjoner) er den klart største av de institusjonelle sektorene målt ved disponibel inntekt. I andre halvdel av 1990-tallet har husholdningenes andel av disponibel inntekt for Norge svingt rundt 60 prosent, men falt i 2000 ned til 52,7 prosent og 51,9 prosent i 2001. Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at andelen kom på 56,7 prosent i 2002 og på 56,9 prosent i 2003. Sett i forhold til disponibel inntekt for Norge eksklusive driftsresultatet i petroleumssektoren, har husholdningenes disponible inntekt utgjort i overkant av 66 prosent i de syv siste årene, bortsett fra i 2001 hvor andelen var litt lavere.

Boks 1.1 Noen inntektsbegreper i nasjonalregnskapet

Bruttonasjonalproduktet gir uttrykk for den samlede verdiskapingen i landet, utført av innenlandske produsenter i markedsrettet og ikke-markedsrettet virksomhet. Etter fradrag for kapitalslit, som er den beregnede verdireduksjonen av produksjonskapitalen i landet som følge av slitasje og elde, framkommer *nettonasjonalproduktet* som netto verdiskaping eller netto inntekt opptjent i Norge.

Uten økonomisk samkvem med andre land ville nettonasjonalprodukt også vært landets disponible inntekt. Som deltaker i det internasjonale økonomiske samkvem vil imidlertid Norge ha finansinntekter av fordringer på utlandet og utlendinger ha tilsvarende inntekter på fordringer på oss, og vi kan motta og gi inntektsoverføringer. *Nasjonalinntekten* er den samlede inntekt som tilfaller nordmenn, og framkommer ved å legge netto renter, aksjeutbytte og andre primære inntekter fra utlandet til nettonasjonalproduktet. Ved i tillegg å legge netto stønader og andre løpende overføringer fra utlandet til nasjonalinntekten, får en fram *disponibel inntekt for Norge*. Ved å deflatere disponibel inntekt for Norge med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, kommer en fram til begrepet *disponibel realinntekt for Norge*.

Bytteforholdet overfor utlandet er en betegnelse på forholdet mellom gjennomsnittlig eksportpris og gjennomsnittlig importpris. Hvis prisene på norsk eksport over en periode stiger mindre enn prisene på de produkter Norge importerer, betyr dette at landet kan importere mindre for hver enhet eksportvare enn tidligere. En slik forverring i bytteforholdet trekker isolert sett disponibel realinntekt ned.

Nettonasjonalprodukt (nettoprodukt i en næring) fratrasket *netto produksjonsskatter* og *lønnskostnader* gir *driftsresultat*. Lønnskostnadene omfatter kontant- og naturallønn utbetalt til arbeidstakerne og arbeidsgivers trygde- og pensjonspremier. Driftsresultatet utgjør det beregnede overskuddet og kan tolkes som godtgjøring til produksjonsfaktorene kapital og eiernes egen arbeidsinnsats. Som følge av at tall for driftsresultat beregnes som restposter, må en regne med til dels store feilmarginer i disse anslagene.

I den *institusjonelle inntektsfordelingen* splittes disponibel inntekt for Norge opp etter hvilke institusjonelle sektorer inntektene tilfaller. Blant institusjonelle sektorer skiller en vanligvis mellom: Offentlig forvaltning, finansielle foretak, ikke-finansielle foretak, husholdninger og utlandet.

Offentlig forvaltning består av statsforvaltningen (inklusive trygdeforvaltningen) og kommuneforvaltningen. Inntektene består i hovedsak av skatt på inntekt og formue, trygde- og pensjonspremier og produksjonsskatter. De viktigste postene på utgiftssiden ved beregning av disponibel inntekt er produksjonssubsidier og stønader til private konsumenter.

Finansforetak består av Norges Bank, private og offentlige banker, forsikringsselskaper, kredittforetak og andre finansieringsinstitusjoner.

Ikke-finansielle foretak (selskaper) består av statsforetak (inklusive statens forretningsdrift), kommuneforetak og private ikke-finansielle foretak.

Husholdningssektoren omfatter alle personer hjemmehørende i Norge og ideelle organisasjoner med virksomhet rettet mot husholdningene.

Kapittel 2

Nærmere om inntektsutviklingen for husholdningene

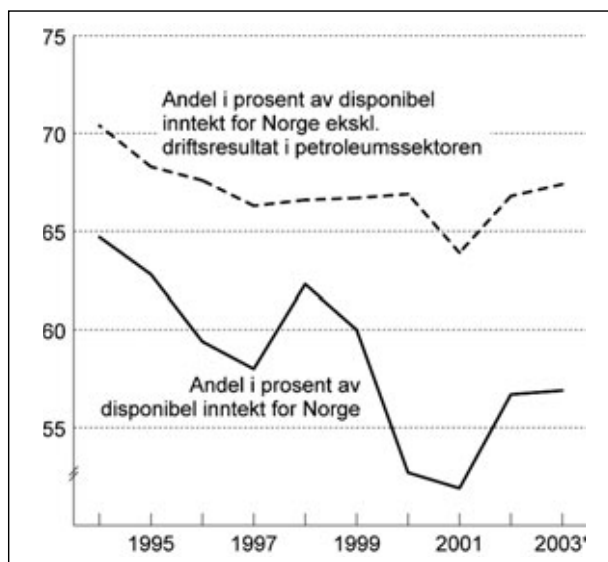
I avsnitt 2.1 gjengis tall for husholdningenes disponible realinntekt basert på nasjonalregnskapet. I avsnitt 2.2 presenteres mer detaljerte tall for inntektsutviklingen for utvalgte eksempler på lønns-takerhusholdninger der en spesielt fokuserer på betydningen av ulik lønnsutvikling og skattesystemet. I avsnitt 2.3 omtales utviklingen i pensjons- ytelser fra folketrygden.

2.1 Disponibel realinntekt i husholdningssektoren

- *Husholdningenes disponible realinntekt* gikk ifølge foreløpige tall fra nasjonalregnskapet opp med 1,7 prosent fra 2002 til 2003. Den moderate veksten må ses på bakgrunn av den høye veksten året før. Lønnsinntektene, blandet inntekt¹⁾ og stønadene fra det offentlige ga de største bidragene til inntektsveksten. Regnet per person gikk disponible realinntekt opp med 1,1 prosent i 2003.

Nasjonalregnskapets inntektsregnskap inneholder en samlet oversikt over husholdningssektorens inntekter og utgifter, dvs. etter at en har summert over alle økonomiske enheter hjemmehørende i husholdningssektoren. (For en nærmere redegjørelse for hva som inngår i husholdningssektoren se boks 2.1)

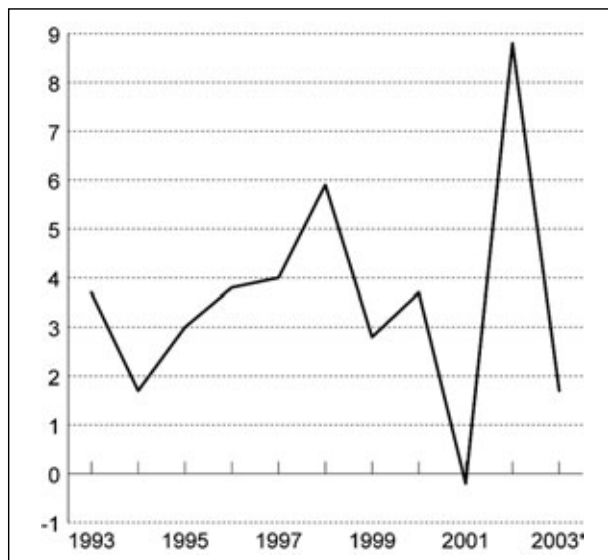
Figur 2.1 viser husholdningenes disponible inntekt som andel av disponible inntekt for Norge, og som andel av disponible inntekt for Norge eksklusive driftsresultatet i petroleumssektoren. I 1999 steg oljeinntektene kraftig og veksten i husholdningenes disponible inntekt flatet ut, noe som bidro til at husholdningenes andel av disponible inntekt for Norge falt. Denne utviklingen fortsatte i 2000 og 2001, med moderat til svak vekst i husholdningenes disponible inntekt og kraftigere vekst i

Figur 2.1 Husholdningenes disponible inntekt

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 2.2 Vekst i disponible realinntekt for husholdninger og ideelle organisasjoner. Prosentvis endring fra året før.

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

¹⁾ Blandet inntekt er den delen av driftsresultatet som tilfaller husholdningssektoren. Denne inntekten inkluderer også avlønning for arbeid utført av eierne eller deres familie i egen næringsvirksomhet. Tjenester fra egen bolig, eller driftsresultat fra egen bolig, er en beregnet avkastning av boligkapitalen.

oljeinntektene. I 2002 ble oljeinntektene noe redusert i forhold til de to foregående årene. Samtidig var det kraftig vekst i husholdningenes inntekter, noe som førte til at andelen igjen økte. For 2003 viser foreløpige nasjonalregnskapstall at andelen er omtrent på høyde med andelen i 2002. Husholdningenes andel av disponibel inntekt for Norge eksklusive driftsresultatet i petroleumssektoren har vist et jevnere forløp, med en nedadgående tendens i konjunkturoppgangen etter 1993 og fram til 1997. For hele perioden 1997 - 2003 har andelen vist en svakt økende tendens hvis en ser bort fra 2001, hvor andelen falt kraftig. I 2002 kom andelen opp på om lag samme nivå som i perioden 1997-2000, og foreløpige nasjonalregnskapstall viser at andelen ligger på omtrent samme nivå i 2003.

Tabell 2.1 viser husholdningenes inntekter og

utgifter fordelt på ulike poster. Det har siden starten på konjunkturoppgangen rundt 1993 vært høy vekst i husholdningenes disponible realinntekt. Veksten var spesielt høy i årene 1996-1998. I perioden 1994 - 2003 var den gjennomsnittlige veksten 3,5 prosent per år. Ifølge nasjonalregnskapet økte husholdningenes disponible realinntekter med 1,7 prosent i 2003. Dette er hele 7,1 prosentpoeng lavere enn veksten i 2002. Gjennomsnittlig vekst de siste 3 år har vært 3,5 prosent. Dette er samme vekst som den gjennomsnittlige årsveksten i perioden 1994-2003. De store svingningene i inntektsveksten i de siste årene, skyldes i all hovedsak både store positive og negative vekstbidrag fra mottatt aksjeutbytte. Størrelsen på utbetalt aksjeutbytte kan til dels styres av husholdningene selv gjennom foretak der husholdningene eier majori-

Tabell 2.1 Husholdninger og ideelle organisasjoner. Inntekter og utgifter¹⁾. 1994-2003
Milliarder kroner

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*	gj.snitt
Inntekter	646,7	680,3	715,4	757,7	827,4	878,0	938,5	977,5	1053,3	1087,8	
Lønnsinntekter	349,1	372,2	396,1	428,6	468,4	498,6	524,2	554,3	585,1	602,1	
Blandet inntekt ²⁾	88,1	90,7	88,5	89,3	92,1	92,9	96,0	99,2	103,1	108,6	
<i>Herav: Tjenester fra egen bolig</i>	42,9	41,8	40,6	37,9	38,5	39,7	42,8	45,0	48,6	52,2	
Formuesinntekter	39,3	43,5	43,9	42,4	52,8	57,9	71,1	64,3	96,2	80,5	
<i>Herav: Avkastning på forsikringskrav³⁾</i>	17,2	18,5	18,6	18,7	19,7	17,8	19,8	23,5	23,5	25,1	
Offentlige stønader	140,5	145,0	152,7	158,8	169,8	182,1	195,1	209,0	225,1	246,0	
Andre inntekter ⁴⁾	29,8	28,8	34,2	38,5	44,3	46,6	52,1	50,7	43,8	50,0	
Utgifter	192,0	200,8	210,7	220,5	244,4	266,6	285,5	310,4	321,8	326,4	
Skatt av inntekt og formue	137,1	147,0	159,2	174,4	189,7	201,2	216,3	228,9	236,8	246,5	
Formuesutgifter	47,8	46,5	44,9	38,5	46,5	56,5	59,4	71,4	76,7	68,3	
Andre utgifter ⁴⁾	7,1	7,3	6,7	7,5	8,2	8,8	9,7	10,1	8,3	11,6	
Disponibel inntekt	454,7	479,4	504,7	537,3	582,9	611,5	653,0	667,0	731,5	761,4	
Disponibel realinntekt ⁵⁾	549,0	565,2	587,0	610,6	646,5	664,6	689,1	688,0	748,9	761,4	
Vekst i disponibel realinntekt, prosent	1,7	3,0	3,8	4,0	5,9	2,8	3,7	-0,2	8,8	1,7	3,5

* Foreløpige tall.

¹⁾ På grunn av avrunding summerer ikke underkomponentene seg nøyaktig opp til totaltallet.

²⁾ Blandet inntekt er den delen av driftsresultatet som tilfaller husholdningssektoren. Denne inntekten inkluderer også avlønning for arbeid utført av eierne eller deres familie i egen næringsvirksomhet. Tjenester fra egen bolig, eller driftsresultat fra egen bolig, er en beregnet avkastning av boligkapitalen.

³⁾ Avkastning på forsikringskrav er avkastningen på husholdningenes fordringer på forsikringsselskap, og private pensjonskasser og fond. Disse fordringene er i all hovedsak verdien av private livs- og pensjonsforsikringer.

⁴⁾ Andre inntekter består av stønader fra utlandet, netto overføringer til ideelle organisasjoner og overføringer til husholdninger fra innenlandske sektorer utenom det offentlige. Andre utgifter omfatter stønader til utlandet og overføringer fra husholdninger til innenlandske sektorer utenom det offentlige.

⁵⁾ 2003-kroner. Nasjonalregnskapets prisindeks for konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner er brukt som deflator. Denne prisindeksen avviker bl.a. på grunn av definisjonsforskjeller noe fra konsumprisindeksen (KPI). For 2003 har nasjonalregnskapet beregnet at prisveksten på konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner var 2,4%. Dette er om lag som veksten i KPI.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

teten av aksjene. Det ser ut til at skattemessige tilpasninger har bestemt mye av utviklingen i mottatt aksjeutbytte de siste 4 årene.

Tabell 2.2 og 2.3 viser hvordan de ulike inntekts- og utgiftskomponentene har bidratt til veksten i husholdningenes disponible realinntekter i perioden 1994-2003²⁾. Bidragene fra *lønnsinntekter* har jevnt over vært store i de siste 10 årene med unntak av 2000 hvor bidraget var mer beskjedent. Foreløpige tall fra nasjonalregnskapet viser at vekstbidraget fra lønnsinntektene var på bare 3,1 milliarder i 2003, noe som tilsvarer 0,4 prosentpoeng. Dette er hele 3,6 prosentpoeng lavere enn lønnsbidraget i 2002, og det laveste bidraget lønnsinntektene har gitt til disponibel realinntekt i hele 10-års perioden.

²⁾ Bidragene fra de ulike inntekts- og utgiftskomponentene må ses i sammenheng. Et eksempel kan være at når det positive bidraget fra lønnsinntektene øker, medfører dette automatisk at det negative bidraget fra skatt av inntekt og formue også øker.

Offentlige stønader, som er den viktigste inntektskilden for pensjonister og trygdede, har i perioden 1994-2003 gitt positive bidrag til veksten i husholdningenes disponible realinntekt. I perioden fra 1993 til 1997 var bidragene fra offentlige stønader gjennomgående beskjedne. Nedgangen i antall arbeidsledige forklarer mye av denne utviklingen. I perioden 1998-2002 var bidraget fra offentlige stønader gjennomgående høyt. Dette må ses i sammenheng med en økning i pensjonssatsene, vekst i antall pensjonister, samt innføring av kontantstøtteordningen i perioden. For 2003 viser foreløpige nasjonalregnskapstall at posten ga et vekstbidrag på 15,6 milliarder kroner, som tilsvarer 2,1 prosentpoeng. Det relativt høye vekstbidraget må ses i sammenheng med økningen i arbeidsledighetsstønader.

Bidragene fra *skatt av inntekt og formue* vil, med uendrede gjennomsnittlige skattesatser, være negative så lenge realinntektene øker. De nega-

Tabell 2.2. Disponibel realinntekt for husholdninger og ideelle organisasjoner. Endring i milliarder 2003-kroner.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*	gj.snitt
Endring i disponibel realinntekt	9,1	16,2	21,8	23,7	35,9	18,1	24,5	-1,1	60,8	12,5	22,1
Bidrag fra											
– Lønnsinntekter	14,8	17,4	21,9	26,5	32,3	22,4	11,3	18,5	27,3	3,1	19,5
– Blandet inntekt	0,6	0,5	-3,9	-1,4	0,6	-1,2	0,4	1,0	3,2	3,1	0,3
– Offentlige stønader	0,8	1,3	6,7	2,9	7,8	9,6	8,0	9,7	14,8	15,6	7,7
– Skatt av inntekt og formue	-8,9	-7,8	-11,8	-13,1	-12,1	-8,4	-9,6	-7,8	-6,3	-4,1	-9,0
– Netto formuesinntekter	3,3	6,7	2,4	5,5	2,6	-5,4	10,8	-19,6	27,3	-7,8	2,6
– Andre inntekter netto	-1,5	-2,0	6,5	3,3	4,7	1,1	3,6	-2,9	-5,5	2,5	1,0

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 2.3. Bidrag til vekst i disponibel realinntekt. Prosentpoeng.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*	gj.snitt
Vekst i disponibel realinntekt. Prosent	1,7	3,0	3,8	4,0	5,9	2,8	3,7	-0,2	8,8	1,7	3,5
Bidrag fra											
– Lønnsinntekter	2,7	3,2	3,9	4,5	5,3	3,5	1,7	2,7	4,0	0,4	3,2
– Blandet inntekt	0,1	0,1	-0,7	-0,2	0,1	-0,2	0,1	0,1	0,5	0,4	0,0
– Offentlige stønader	0,1	0,2	1,2	0,5	1,3	1,5	1,2	1,4	2,2	2,1	1,2
– Skatt av inntekt og formue	-1,6	-1,4	-2,1	-2,2	-2,0	-1,3	-1,4	-1,1	-0,9	-0,5	-1,5
– Netto formuesinntekter	0,6	1,2	0,4	0,9	0,4	-0,8	1,6	-2,8	4,0	-1,0	0,4
– Andre inntekter netto	-0,3	-0,4	1,2	0,6	0,8	0,2	0,5	-0,4	-0,8	0,3	0,2

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 2.4. Vekst i disponibel realinntekt per person¹. Prosent

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*	Gj.snitt 1994-03
Disponibel realinntekt per person	1,1	2,4	3,3	3,4	5,2	2,0	3,1	-0,6	8,2	1,1	2,9

* Foreløpige tall

¹ Basert på tall fra folkemengden ved utgangen av året.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

tive vekstbidragene for årene 1994-2003 har sammenheng med realinntektsveksten som fant sted i denne perioden. Nasjonalregnskapet anslår at skatt av inntekt og formue bidro til å redusere veksten i husholdningenes disponible realinntekt med 4,1 milliarder 2003-kroner fra 2002 til 2003, tilsvarende 0,5 prosentpoeng. Det relativt beskjedne negative bidraget må ses i sammenheng med den beskjedne realinntektsveksten og spesielt den beskjedne veksten i lønnsinntektene.

Husholdningenes formuesinntekter består av renter på bankinnskudd, aksjeutbytte, beregnet avkasting på forsikringskrav og leieinntekter fra landeiendom. Formuesutgiftene består i all hovedsak av gjeldsrenter. Utviklingen i *netto formuesinntekter* bidro positivt til veksten i husholdningenes disponible realinntekter i perioden 1994-1998, blant annet som en følge av den sterke finansielle konsolideringen i husholdningene. I perioden 1998-2000 endret dette bildet seg noe. En markant økning i rentene i 3. kvartal 1998 bidro til en økning i husholdningenes netto renteutgifter. Denne utgiftsøkningen ble til en viss grad motvirket av at husholdningenes aksjeutbytte også økte, slik at posten ga et svakere positivt bidrag til den sterke veksten i husholdningenes disponible realinntekt i 1998. Det var en betydelig økning i netto renteutgifter i 1999. Inntektene fra aksjeutbytte økte ikke like mye, slik at posten netto formuesinntekter ga et negativt vekstbidrag på 0,8 prosentpoeng. Netto renteutgifter økte også i 2000, men aksjeutbytte økte også kraftig, noe som har bidratt til et positivt vekstbidrag fra netto formuesinntekter på 1,6 prosentpoeng. I 2001 viser endelige tall fra nasjonalregnskapet at posten ga et negativt bidrag til veksten i disponibel realinntekt på 2,8 prosentpoeng. Dette må ses i sammenheng med en kraftig nedgang i mottatt aksjeutbytte, samt fortsatt høyere vekst i rentebærende gjeld enn i rentebærende fordringer. For 2002 viser tall fra nasjonalregnskapet at endringene i netto formuesinntekter bidro med hele 27,3 milliarder 2003-kroner til veksten i husholdningenes disponible realinntekt, tilsvarende 4,0 prosentpoeng. Dette skyldes i hovedsak

en kraftig vekst i utbetalt aksjeutbytte i 2002. For 2003 anslår nasjonalregnskapet at posten ga et negativt bidrag til veksten i disponibel realinntekt på 7,8 milliarder 2003-kroner, noe som tilsvarende 1 prosentpoeng. Dette forklares med at økningen i netto renteinntekter i fjor, var mindre enn antatt nedgang i mottatt aksjeutbytte. Tallene for mottatt aksjeutbytte er imidlertid fortsatt svært usikre.

Disponibel realinntekt og antall personer

Inntektstall fra inntektsregnskapet for husholdningssektoren er summariske i den forstand at de ikke korregerer for endringer i husholdningenes antall og sammensetning. Disponibel realinntekt regnet per person kan for 2003 anslås til i overkant av 166 000 kroner. Med omtrent 2,3 personer per husholdning (jfr. Folke- og boligtellingen 2001) blir gjennomsnittlig disponibel realinntekt per husholdning i overkant av 380 000 kroner. I tabell 2.4 vises årlig prosentvis vekst i disponibel realinntekt i husholdningssektoren regnet per person i perioden 1994-2003. I denne perioden har den årlige gjennomsnittlige veksten i disponibel realinntekt per person vært på 2,9 prosent. For 2003 viser foreløpige nasjonalregnskapstall en vekst på 1,1 prosent. Dette er hele 7,1 prosentpoeng lavere enn veksten i 2002. Gjennomsnittlig vekst de siste 3 årene har vært på 2,9 prosent, som er lik den gjennomsnittlige veksten de siste 10 årene.

2.2 Vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger

- Lønnstakere hadde en gjennomsnittlig økning i reallønn etter skatt på 2,1 prosent fra 2002 til 2003. For hovedgrupper av lønnstakerne lå veksten mellom 1,2 og 3,1 prosent. Veksten i reallønn etter skatt fra 2001 til 2002 var i gjennomsnitt på 4,5 prosent.

Avsnitt 2.1 gjengir tall for husholdningenes samlede disponible realinntekt basert på nasjonalregn-

Boks 2.1 Nærmere om noen begreper knyttet til husholdningenes inntekter

Utviklingen i husholdningenes *disponible realinntekter* blir i hovedsak bestemt av fire forhold; inntektsutviklingen, skatteendringer, utviklingen i netto formuesinntekter og prisutviklingen.

- En personhusholdning kan ha *inntekt* fra flere kilder, f.eks. lønnsinntekt og blandet inntekt, som er driftsresultatet fra næringsvirksomhet, som inkluderer avlønning for arbeid utført av eierne eller deres familie. Husholdningene kan ha formuesinntekter som består av renteinntekter på bankinnskudd, utbytte på aksjer, avkastning på forsikringskrav og leieinntekter fra landeieendom. Husholdningen kan også ha inntekter fra pensjoner og andre trygdeordninger. En lønnstakerhusholdning har lønn som hovedinntekt, mens blandet inntekt og trygder er hovedinntekter for henholdsvis personlig næringsdrivende og trygdede. Det er grunn til å merke seg at varige konsumgoder utenom bolig ifølge konvensjonene i nasjonalregnskapet regnes som konsumert i sin helhet det året de anskaffes. I tråd med dette inngår derfor ikke beregnet avkastning på varige konsumgoder (utenom bolig) som inntekt i nasjonalregnskapets inntektsregnskap. Husholdningene er derimot eiere av produksjonssektoren for bolig tjenester i regnskapet, og mottar følgelig den beregnede avkastningen på boligkapitalen i denne sektoren som en del av sin inntekt.
- Tallene i dette kapitlet inneholder også inntektene og utgiftene til Ideelle organisasjoner. Ideelle organisasjoner er enheter som tilbyr sine tjenester til husholdningene, og som hovedsakelig er engasjert i ikke-markedsrettet virksomhet. Deres hovedinntektskilder er overføringer fra offentlig forvaltning, medlemskontingenter og frivillige bidrag fra husholdninger og foretak.
- *Skatten* for ulike husholdninger kan variere selv om den samlede inntekten i utgangspunktet er lik. Ulike inntektsarter kan etter skattereglene bli behandlet forskjellig. Skattene vil også være avhengige av hvordan husholdningene innretter seg. F.eks. vil skattene avhenge av om inntekten i husholdningen er opptjent av en eller flere personer og fordelingen av inntekt dem i mellom. Videre kan fortsatt en husholdning til en viss grad påvirke skattens størrelse ved sin finansielle tilpasning.

- I nasjonalregnskapet kommer husholdningenes totale formuesutgifter til fratrekk ved beregning av disponibel inntekt. Kjøp av varige konsumgoder utenom bolig regnes i nasjonalregnskapet som konsum og ikke som investering. I tråd med dette tas det ikke hensyn til at beholdningen av de varige konsumgodene (utenom bolig) gir en avkastning gjennom flere år. Hvis kjøp av disse varige godene lånefinansieres kommer renteutgiftene til fradrag ved beregning av disponibel inntekt i nasjonalregnskapet.
- Beregninger av *disponibel realinntekt* krever en omregning til faste priser, dvs. en må dividere den løpende inntekten med en *prisindeks*. Valget av prisindeks er ikke opplagt. Det vanlige er å deflatere husholdningenes inntekter med en felles prisindeks - enten konsumprisindeksen eller nasjonalregnskapets prisindeks for husholdningers og ideelle organisasjoners totale forbruk. I beregningene i denne rapporten er den sistnevnte prisindeksen benyttet.

Det bør understrekes at disponibel realinntekt ikke gir direkte uttrykk for *levestandard*. Ett problem i denne forbindelse er knyttet til bruk av en felles prisindeks som nevnt ovenfor. En får ikke tatt hensyn til at husholdninger kan ha ulike forbruks sammensetning og at prisene på ulike varer og tjenester varierer for ulike husholdninger. Videre bør det påpekes at offentlig konsum ikke er med i beregningene selv om denne posten er et viktig bidrag til levestandardene.

Skatt på inntekt og formue kommer til fradrag i disponibel inntekt, og endringer i produksjonsskatter tas hensyn til gjennom virkninger på prisene. Motytelsene, bortsett fra kontantytelser i form av stønader og pensjoner o.l., faller derimot utenfor.

Det bør også nevnes at enkelte inntektskomponenter som inntektsføres i nasjonalregnskapet, ikke utbetales til husholdningene det aktuelle året. Et eksempel på dette er avkastning på husholdningenes forsikringskrav.

Omvurdering av aktiva, f.eks. ikke realiserste aksjegevinster/tap, endringer i verdien av boligkapitalen o.l., inngår ikke i begrepet disponibel inntekt slik det er presisert ovenfor. Slike omvurderinger av aktiva vil påvirke forbruksmulighetene over tid, men hører begrepsmessig hjemme i et kapitalregnskap for husholdningene.

skapet, som i tillegg til lønnsinntekter bl.a. omfatter pensjonsinntekter, blandet inntekt (i hovedsak driftsresultatet fra næringsvirksomhet) og netto formuesinntekter, jf. boks 2.1. I dette avsnittet studeres utviklingen i kjøpekraft for ulike grupper lønnstakerhusholdninger, dvs. som har lønn som hovedinntektskilde. Reelle endringer i skatter vil medføre forskjeller i lønnsveksten før og etter skatt. I tillegg vil økning i priser normalt bidra til at lønn etter skatt øker mindre reelt enn nominelt. Veksten i reallønn etter skatt forteller hvordan kjøpekraften for lønnsinntekten for ulike grupper lønnstakere endrer seg.

Økningen i gjennomsnittlig reallønn³⁾ etter skatt for lønnstakere med et fullt normalårsverk (uten overtid) var om lag 2,1 prosent fra 2002 til 2003. Veksten i husholdningenes reallønnsinntekter, som i tillegg til lønnsveksten er påvirket av utviklingen i antall utførte årsverk, var 1,7 prosent i samme periode. Veksten i husholdningenes disponible realinntekt regnet pr. person var 1,1 prosent fra 2002 til 2003.⁴⁾

³⁾ Utgangspunktet for beregningene i dette avsnittet er gjennomsnittlig årslønn for lønnstakere som har utført et fullt normalårsverk uten overtid.

⁴⁾ Negative vekstbidrag fra netto formuesinntekter og blandet inntekt for husholdningene som gruppe og ulik vekst i antall årsverk og antall personer var viktige kilder til den ulike inntektsveksten for de to inntektsbegrepene. Den ulike inntektsveksten skyldes bl.a. også at de to inntektsbegrepene er forskjellige og at det er benyttet ulike deflatorer.

2.2.1 Nærmere om beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt fra 2001 til 2003 for hovedgrupper av lønnstakere

Reglene for beskatning av lønnsinntekt har i stor grad vært uendret i perioden 1992 til 2004. Maksimal skatt på alminnelig inntekt har vært 28 prosent i disse årene. Maksimal marginalsatt på lønn var 48,8 prosent i 1992, 49,5 prosent fra 1993 til 1998 og 49,3 prosent i 1999 og 55,3 prosent i 2000 til 2004. I de senere årene har det blitt vedtatt enkelte skattelettelser på lønnsinntekter gjennom økninger i bunnfradragene og lettelser i toppskatten. Skattesatser og inntektsgrenser mv. for inntektsårene 2000 til 2004 fremgår i tabell 7.1 i vedlegg 7.

I tabell 2.5 legger Beregningsutvalget fram beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt for hovedgrupper av lønnstakere fra 2001 til 2003. Det er i hovedsak tatt utgangspunkt i nivå og vekst i årslønn som gjengis i tabell 3.1.

Tabell 2.5 viser at lønnstakere som har hatt en årslønn og en lønnsvekst som tilsvarende gjennomsnittet for alle grupper, har fått en økning i reallønn etter skatt⁵⁾ på 2,1 prosent fra 2002 til 2003. Dette er en reduksjon i veksten på 2,4 prosentpoeng i forhold til veksten fra 2001 til 2002. Reduksjonen

⁵⁾ Det er sett bort fra endringer i skattemessige fradrag den enkelte måtte ha hatt utover standardfradrag, jf. boks 2.2.

Tabell 2.5 Beregnet vekst i reallønn etter skatt per årsverk i utvalgte forhandlingsområder. Enslige med standardfradrag

Grupper	Årslønn i 2002, kr	2001-2002		2002-2003	
		Lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
Industriarbeidere ¹⁾	279 600	5,0	3,7	3,5	1,2
Industrifunksjonærer ²⁾	399 800	6,1	5,7	4,6	2,4
HSH-bedrifter i varehandel ³⁾	283 600	5,0	3,7	4,4	2,0
Forretnings- og sparebanker og forsikring ⁴⁾	355 100	6,2	5,6	4,5	2,4
Statsansatte	313 400	5,9	5,0	4,3	1,9
Skoleverket	331 700	8,2	7,1	5,4	3,1
Kommuneansatte	264 400	6,0	4,6	4,4	2,0
Veid snitt av alle grupper ⁵⁾	308 000	5,7	4,5	4,5	2,1

¹⁾ Gjelder for industriarbeidere med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke. Omfatter industriarbeidere som inngår i NHO-bedrifter.

²⁾ Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter.

³⁾ Tall for HSH-bedrifter i varehandel er for heltidsansatte.

⁴⁾ Dekker noen flere grupper enn forhandlingsområdet. Forsikring er ikke med i tallgrunnlaget for lønnsveksten fra 2001 til 2002.

⁵⁾ Gjennomsnittet er veid med andel av total utbetalt lønn som vekt. Gjennomsnittet gjelder alle grupper, også de som ikke inngår i tabellen.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

skyldes høyere prisvekst og lavere nominell lønnsvekst. I 2002 ble det i tillegg gitt skattelettelse som berørte mange med gjennomsnittsinntekter, mens skattelettelsene i 2003 ikke gir så store utslag.

Vekst i reallønn etter skatt varierer en del for de ulike gruppene uavhengig av den nominelle lønnsveksten. Dette har først og fremst sammenheng med lettelse i toppskatten i årene 2002 og 2003. For grupper som var/er innenfor toppskattgrensen vil høyere innslagspunkt i toppskatten slå ut i relativt høyere reallønnsvekst enn for grupper med gjennomsnittlig årslønn lavere enn innslagspunktet for toppskatt. I 2001 og 2002 var innslagspunktet i toppskatten i trinn 1 hhv. 289 000 kroner og 320 000 kroner, mens grensen økte til 340 700 kroner i 2003. Videre vil lettelse i beskatningen gjennom endrede grenser, som for eksempel økt øvre grense i minstefradraget, gi ulike utslag for veksten i reallønn etter skatt avhengig av lønnsnivå.

For industriarbeidere økte reallønnen etter skatt i gjennomsnitt med 1,2 prosent fra 2002 til 2003, mens økningen for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter var 2,4 prosent i samme periode. For kommuneansatte økte reallønnen etter skatt i gjennomsnitt med 2 prosent fra 2002 til 2003. Veks-

ten for statsansatte var på 1,9 prosent. For ansatte i skoleverket økte reallønnen etter skatt med 3,1 prosent i denne perioden.

Tabellen illustrerer at ansatte i HSH-bedrifter innen varehandelen har fått en vekst i reallønn etter skatt på om lag 2 prosent fra 2002 til 2003. I samme periode hadde ansatte innen finanstjenester tilsvarende en kjøpekraftsutvikling på om lag 2,4 prosent.

Beregningsutvalget har også sett på hva familietyper kan bety for kjøpekraftsutviklingen. I tabell 2.6 har en beregnet utviklingen i reallønn etter skatt for lønnstakere med en lønnsinntekt i 2002 på henholdsvis 275 000 kroner og 500 000 kroner. Beregningene er utført for enslige lønnstakere hhv. uten barn og med ett barn, for lønnstakere som forsørger ektefelle og to barn, og for ektepar der begge ektefeller arbeider og har to barn.

De generelle forutsetningene for beregningene er nærmere omtalt i boks 2.2.

Utvalget har i beregningene i tabell 2.6 lagt til grunn en lønnsvekst på 5,7 prosent fra 2001 til 2002 og 4,5 prosent fra 2002 til 2003.

Tabell 2.6 illustrerer hvordan kjøpekraften for noen utvalgte husholdningstyper, med og uten barn, påvirkes av skatteendringene fra 2002 til 2003. Med de forutsetningene som er valgt, varie-

Boks 2.2 Beregninger av endringer i reallønn etter skatt

Beregningene av endringer i reallønn etter skatt i dette avsnittet bygger på følgende forutsetninger:

- Inntektstakeren mottar bare én inntektsart (lønn).
- Det er bare tatt hensyn til skatteregler som berører alle eller de fleste lønnstakere. Det vil bl.a. si at det kun gis standardfradrag i inntekt (personfradrag, minstefradrag og særskilt fradrag i arbeidsinntekt).
- Barnetrygd regnes som negativ skatt. Det er ikke tatt hensyn til andre overføringer fra offentlige budsjetter, herunder kontantstøtten som ble innført fom. 1.8.1998.
- Det er brukt samme prisindeks (konsumprisindeksen) for alle husholdningstyper ved omregning til reallønn. Konsumprisindeksen økte med 1,3 prosent fra 2001 til 2002 og med 2,5 prosent fra 2002 til 2003.

Beregninger basert på så enkle forutsetninger må brukes med forsiktighet. Beregningsutvalget mener likevel av flere grunner at denne type beregninger kan ha interesse:

- Resultatene indikerer i hvilken retning end-

ringer i sentrale skatteregler isolert sett trekker.

- Siden det bare forhandles om lønn, kan beregninger der en kun endrer lønnsinntekten være av særlig interesse.
- Beregningsmåten tilsier likevel at det ikke legges vekt på mindre avvik mellom gruppene.

Den nominelle lønnsinntekten etter skatt beregnes ved at en trekker inntektsskatter og avgifter til folketrygden fra lønnsinntekten. For barnefamilier tar en også hensyn til barnetrygden. Lønnsinntekt etter skatt beregnet på denne måten gir uttrykk for hva lønnstakeren har til disposisjon av lønnsinntekten (og eventuelt barnetrygden) til betaling av gjeldsrenter og til kjøp av varer og tjenester etter at samlede skatter er betalt. En kommer deretter fram til reallønn etter skatt ved å deflatere den nominelle lønnsinntekten etter skatt med endringen i konsumprisindeksen. Endringen i reallønn etter skatt blir da den prosentvise forskjellen mellom årets og fjorårets reallønn etter skatt.

Tabell 2.6 Beregnet vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger.

Lønnsinntekt	2001-2002		2002-2003	
	Nominell lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Nominell lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
<i>275 000 kroner i 2002</i>				
Enslig lønnstaker uten barn ¹⁾	5,7	4,3	4,5	2,1
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år / Enslig lønnstaker med 1 barn ^{2),3)}	5,7	3,7	4,5	1,6
<i>500 000 kroner i 2002</i>				
Enslig lønnstaker uten barn ¹⁾	5,7	5,0	4,5	2,3
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år / Enslig lønnstaker med 1 barn ^{2),3)}	5,7	3,2	4,5	2,0
Ektepar med 2 barn mellom 3 og 16 år, hvor den ene ektefellen tjener 325 000 kroner og den andre 175 000 kroner ⁴⁾	5,7	4,6	4,5	2,1

¹⁾ Enslige lønnstakere uten barn blir liknet i klasse 1.

²⁾ Ektepar med én inntekt og enslige med forsørgeransvar, vil bli liknet i klasse 2.

³⁾ Enslige forsørgere får barnetrygd for ett barn mer enn de forsørger.

⁴⁾ Ektefellene i dette typehusholdet vil bli liknet særskilt i klasse 1.

Kilde: Beregningsutvalget.

rer økningen i reallønnen etter skatt for de utvalgte typehusholdningene fra 1,6 prosent til 2,3 prosent i denne perioden. Økningen i reallønnen etter skatt er relativt høyest for husholdninger uten barn. Dette skyldes at barnetrygdsatsene er underregulert ift. lønnsveksten i perioden.

2.2.2 Kort om endringer i skatteregler for lønnstakere fra 2003 til 2004

Skattereglene for lønnstakere for 2004 er i hovedsak justert med forventet lønnsvekst. Det særskilte fradraget i arbeidsinntekt (også kalt lønnsfradraget) ble imidlertid holdt nominelt uendret på 31 800 kroner fra 2003 til 2004. Det vises til tabell 7.1 i vedlegg 7 for en oversikt over skattesatser og grenser.

Det er vedtatt lettelse i skatteregler som kan påvirke lønnstakere. Fradraget for fagforeningskontingent øker fra 1 450 kroner til 1 800 kroner. Videre er bunnfradraget ved beregning av inntekt ved fordel av egen bolig økt fra 80 000 kroner til 90 000 kroner.

Barnetrygden er nominelt uendret fra 2003 til 2004.

2.3 Utviklingen i pensjonsytelser fra folketrygden fra 2001 til 2003

Hovedkomponentene i pensjonsytelsene fra folke-

trygden er grunnpensjon (som er et grunnbeløp (G) for enslige og 0,8 G for ektefeller), særtillegg og tilleggspensjon. Minstepensjonen består av 1 G (1,6 G for ektepar) og særtillegg. Særtillegget gis til pensjonister uten rett til tilleggspensjon eller som har tilleggspensjon lavere enn særtillegget, og kan derfor oppfattes som en minimums tilleggspensjon. Særtillegget for minstepensjonister ble økt fra 1,5 til 1,6 G fra 1.5. 2003.

Pensjonistenes inntekter fra folketrygden blir normalt regulert 1. mai hvert år. Utviklingen i grunnbeløpet i folketrygden, minstepensjonene for enslige og ektepar og pensjonene til enslige fødte uføre/unge uføre i perioden 1.5.1993 til 1.5.2004 fremgår av tabell 7.2 i vedlegg 7.

Pensjonister med tilleggspensjon utover særtillegget vil generelt øke sin pensjonsinntekt i takt med økningen i grunnbeløpet. Økningen i utbetalt pensjon var 5,2 prosent fra 2001 til 2002. I 2003 ble imidlertid grunnpensjonen for ektepar økt slik at disse fikk en økning i utbetalt pensjon på 7,4 prosent fra 2002 til 2003, mens enslige fikk en økning tilsvarende reguleringen av grunnbeløpet på 5,1 prosent.

Tabell 2.7 viser beregnet vekst i minstepensjon og realvekst i minstepensjon uten andre inntekter eller formue fra 2001 til 2002 og fra 2002 til 2003. Realveksten i pensjon var 3,9 prosent fra 2001 til 2002. For enslige pensjonister ble veksten 2,6 prosent fra 2002 til 2003. Den lavere realveksten i

Tabell 2.7 Utviklingen i minstepensjonene.¹⁾ Prosentvis endring fra året før

	Gjennomsnittlig minstepensjon i 2003, kr	2002		2003	
		Vekst i utbetalt pensjon	Realvekst i pensjon	Vekst i utbetalt pensjon	Realvekst i pensjon
Enslig	100 356	5,2	3,9	5,1	2,6
Ektepar	176 532	5,2	3,9	7,4	4,9

¹⁾ Veksten i utbetalt minstepensjon fra 2001 til 2003 gjelder dem som var minstepensjonister gjennom hele denne perioden.

Kilde: Beregningsutvalget.

pensjon kan forklares med høyere prisvekst. Økt grunnpensjon for ektepar bidrar til at realveksten for denne gruppen økte med 4,9 prosent fra 2002 til 2003.

Pensjonister har rett på særfradrag for alder og uførhet mv. og betaler lav trygdeavgift på inntekter som ikke gir opptjening av pensjonspoeng. En særskilt skattereduksjonsregel sikrer videre at minstepensjonister uten særlig formue eller inntekter utover minstepensjon ikke skal betale skatt. Denne fordelingen avtrappes gradvis med økende inntekt.

Beregningene ovenfor gjelder pensjonsytelser fra folketrygden. Pensjonistenes inntektsforhold bestemmes også av andre pensjonsordninger, men utvalget har ikke vurdert ytelser fra disse.

Utviklingen i disponibel realinntekt for den enkelte pensjonist vil variere avhengig av bl.a. pensjonens størrelse, pensjonistens sivilstand og andre inntekts- og formuesforhold.

2.3.1 Kort om endringene i de særskilte skattereglene for pensjonister fra 2003 til 2004

Særfradraget for alder og uførhet ble holdt uendret fra 2003 til 2004. Grensene for skattefri nettoinntekt for pensjonister er oppjustert med den anslåtte lønnsveksten i 2004 til 88 600 kroner for enslige pensjonister og 143 800 kroner for ektepar.

Endringene i skattereglene for pensjonister innebærer at en enslig pensjonist i 2004 vil begynne å betale skatt på inntekter over 116 579 kroner. Tilsvarende vil et pensjonistektepar begynne å betale skatt på inntekter over 189 211 kroner. Dette er en økning på 4 prosent i forhold til 2003. Det er her lagt til grunn at pensjonistenes nettoformue ikke overstiger 200 000 kroner. Det forutsettes også at pensjonistene kun har pensjonsinntekt og kun har standardfradrag.

Kapittel 3

Lønnsutviklingen i senere år

- Den gjennomsnittlige *årslønnsveksten* fra 2002 til 2003 for alle grupper under ett er anslått til 4½ prosent mot 5,7 prosent året før.
- *Årslønnsveksten* fra 2002 til 2003 i NHO-bedrifter er beregnet til 3,5 prosent for industriarbeidere og til 4,6 prosent for industrifunksjonærer. Gjennomsnittlig årslønnsvekst for disse to gruppene under ett er beregnet til 4,0 prosent. For heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen har veksten vært 4,4 prosent. I forretnings- og sparebanker og forsikring under ett, som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet, er lønnsveksten beregnet til 4½ prosent. I NAVO-bedrifter kan lønnsveksten anslås til 7,0 prosent i helseforetakene og til 3,8 prosent i øvrige bedrifter. For ansatte i staten, kommunene og i skoleverket har lønnsveksten i 2003 vært henholdsvis 4,3 prosent, 4,4 prosent og 5,4 prosent (inkludert skolepakke II). For det statlige tariffområdet (staten og skoleverket under ett) er årslønnsveksten beregnet til 4,8 prosent inkludert skolepakke II og til 4,0 prosent eksklusiv skolepakken.
- Utvalget anslår *overhenget* til 2004 til vel 1 prosent for alle grupper under ett. Dette er vel 1½ prosentpoeng lavere enn til 2003 og vel ½ prosentpoeng lavere enn til 2002. Det brukes litt ulike metoder for beregning av overheng i de ulike tariffområdene. De beregnede overhengene kan derfor ikke uten videre sammenliknes på tvers. Spesielt vil store strukturendringer kunne skape forskjeller mellom områdene og i oppsplittingen av lønnsveksten i lønnsoverheng og lønnsglidning. I NHO-bedrifter er overhenget for industriarbeidere beregnet til 1,9 prosent og for industrifunksjonærer til 2,5 prosent. For heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen er overhenget beregnet til 0,9 prosent og for ansatte i forretnings- og sparebanker og forsikring under ett til ½ prosent. For NAVO-bedrifter kan overhenget beregnes til 0,7 prosent i helseforetakene og til 1,1 prosent i øvrige bedrifter. For ansatte i staten, kommunene og i skoleverket er overhenget beregnet til henholdsvis 0,4 prosent, 0,6 prosent og 0,2 prosent.
- For de grupper utvalget har tall for, har det vært

en tilnærming mellom *kvinnens og menns lønn* fra 2002 til 2003 blant ansatte i HSH-bedrifter i varehandel, i skoleverket, i kommunene, blant industrifunksjonærer i NHO-bedrifter og blant arbeidere i hotell- og restaurantvirksomhet. For statsansatte er det lite endring. For forretnings- og sparebanker og forsikring under ett og blant industriarbeidere i NHO-bedrifter har forskjellen økt fra 2002 til 2003.

- *Toppledere* i foretak med over 25 ansatte/lønnsforhold hadde i gjennomsnitt en lønnsvekst på 4,4 prosent fra 2002 til 2003 mot 5,1 prosent fra 2001 til 2002. Lønnsveksten fra 2002 til 2003 varierte fra 3,4 prosent for toppledere i foretak med 50-99 ansatte/lønnsforhold til 8,1 prosent i foretak med over 250 ansatte/lønnsforhold. For den fjerdedelen som tjente best i de store foretakene med over 250 ansatte/lønnsforhold, var lønnsveksten 10,5 prosent mot 7,3 prosent i 2002.

3.1 Lønnsutviklingen for hovedgrupper av lønnstakere

Beregningsutvalget legger i dette kapitlet fram statistikk og beregninger som gir et hovedinntrykk av lønnsutviklingen fra 2002 til 2003. Det gis dessuten anslag på lønnsoverhenget til 2004 for ulike grupper. I dette kapitlet gis det også en oversikt over lønnstilleggene i 2003 for en del grupper. En mer detaljert oversikt over resultatene av lønnsoppgjøret i 2003 gis i vedlegg 2.

Årslønnsvekst for hovedgrupper

Beregningsutvalget presenterer tall for gjennomsnittlig årslønn både for heltidsansatte, dvs. arbeidstakere som har utført et fullt avtalefestet normalt årsverk uten overtid og gjennomsnittlig lønn per årsverk. Det siste begrepet omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst er ført fram til 2003 og gjengis i tabell 3.1 og tabell 7.9 i vedlegg 7. Begge tabellene bygger på lønnsstatistikk for gruppene

Boks 3.1 Lønnsbegreper og grunnlaget for beregning av årslønnsvekst

Statistisk sentralbyrå har fra og med 1997 foretatt en full omlegging av lønnsstatistikken i privat sektor. En har fått en individbasert statistikk som per i dag dekker alle lønnstakere med unntak av primærnæringene¹⁾, og som er sammenliknbar mellom næringer, jf. omtale i vedlegg 3. Det er tall etter den nye lønnsstatistikken for årene 1997-2002 og for de fleste grupper også for 2003.

Beregningene som utvalget legger fram, bygger på Statistisk sentralbyrås strukturstatistikk for lønn, en statistikk som en gang per år kartlegger nivå, fordeling og endring i lønn. Videre bygger beregningene i hovedsak på prinsipper og forutsetninger som utvalget har lagt til grunn i tidligere rapporter. SSBs lønnsstatistikken er enhetlig og dekker per i dag, som nevnt, alle næringer i privat sektor med unntak av primærnæringene¹. Den er utviklet i tråd med EØS-retningslinjer på området og i nært samarbeid med partene i lønnsoppgjøret for å dekke krav til forhandlingsstatistikk.

I privat sektor bygger statistikken på opplysninger fra et utvalg av bedrifter i allenæringshovedområder²⁾ med unntak av primærnæringene. Utvalgene varierer i størrelse fra om lag 40 til 80 prosent med i gjennomsnitt om lag 67 prosent av alle ansatte i næringshovedområdet, alt avhengig av i hvor stor grad næringen er omfattet av krav fra forhandlingsstatistikken. For NHO-bedrifter er utvalget om lag 70 prosent. Det innhentes opplysninger på individnivå i alle næringer og for alle ansatte uavhengig av stilling og arbeidstid. For ansatte i privat sektor innhentes data på skjema eller via elektronisk media fra foretakene som omfattes av det årlige utvalget. I 2002 benyttet ¼ av foretakene, som dekket 44 prosent av bedriftene og ¾ av alle sysselsatte i statistikken, elektronisk innrapportering.

I offentlig sektor³⁾ produseres lønnsstatistikken ved hjelp av registre i henholdsvis Arbeids- og administrasjonsdepartementet og Kommunenes Sentralforbund. Data for de statlige helseforetakene er fra og med 2002 innhentet av NAVO.

Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst er basert på oppgaver over time- eller månedsfortjeneste eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Dvs. at månedsfortjenesten består av fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Uregelmessige tillegg omfatter bl.a. tillegg for ubekvem arbeidstid, utkalningstillegg, skifttillegg, smusstillegg, offshoretill-

legg og andre tillegg som følge av arbeidets art. Uregelmessige tillegg er som regel knyttet til spesielle arbeidsoppgaver eller arbeidstider. Beregningene inneholder de samme lønnskomponentene for alle grupper. I lønnskomponentene inngår lønnstillegg som kan ha bakgrunn i spesielle forhold i en bransje, f.eks. skifttillegg og ulempetillegg. Videre inngår bonus i årslønnsbegrepet. Derimot inngår ikke opsjoner og fordel ved aksjer til underkurs.

Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst er utført både for heltidsansatte, dvs. for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk og for et beregnet årsverk. Et fullt normalt årsverk svarer imidlertid ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper. Begrepet "beregnet årsverk" omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Ved beregningene forutsettes det at det gis godtgjørelse for ferie- og sykefravær som er lik lønnsinntekten for arbeidet tid av tilsvarende lengde som fraværet.

I beregningene av årslønn for *heltidsansatte* i privat sektor etter næringshovedområde inngår som hovedregel de som har en avtalt arbeidstid på 33 timer eller mer i uken. Dette er i samsvar med heltidsdefinisjonen i offisiell lønnsstatistikk. Det skilles ikke mellom arbeid på skift/turnus og på dagtid. I forbindelse med utarbeidning av tariffstatistikk kan SSB sette andre grenser. For ansatte i stat, skoleverk, de statlige eide helseforetakene og kommunene er heltid definert som dellønnsprosent/stillingsandel på 100 prosent.

Deltidsansatte er alle som har avtalt arbeidstid lavere enn 33 timer i uken eller dellønnsprosent/stillingsandel lavere enn 100 prosent. For å kunne sammenlikne lønn mellom hel- og deltidsansatte omregnes lønnen til de deltidsansatte til hva den ville vært hvis de jobbet heltid, se vedlegg 3. Lønn per heltidsekvivalent for de deltidsansatte kan da slås sammen med lønnen for de heltidsansatte slik at man kan beregne gjennomsnittlig lønn for alle ansatte.

Det bør utvises forsiktighet ved sammenlikning mellom gruppene. Dette gjelder særlig ved vurdering av utviklingen i ett enkelt år. Videre kan variasjoner i lønnsutviklingen mellom grupper bl.a. ha sammenheng med endringer i sammensetningen av arbeidsstyrken, endringer i stillingsstruktur m.m.

¹⁾ For fiskeoppdrett utarbeidet SSB for første gang lønnsstatistikk i 2002. Fiskeoppdrett har vært med i NHO-tallene siden 1999.

²⁾ Ifølge Standard for næringsgrupper 1994 (C 182).

³⁾ SSB står for innhenting av lønnsopplysningene for statsansatte og skoleverket. SSB offentliggjør offisiell lønnsstatistikk for ansatte både for staten, de statlige helseforetakene, skoleverket og kommunene.

Tabell 3.1 Beregnet lønnsvekst for noen store forhandlingsområder. Per beregnet årsverk¹⁾.

	NHO-bedrifter i industrien				NAVO-bedrifter					
	Industri i alt	Industri-arbeidere ²⁾	Industrifunksjonærer ³⁾	HSH-bedrifter i varehandel ⁴⁾	Forretnings- og sparebanker ⁵⁾	Statsansatte	Skoleverket ⁷⁾	Kommuneansatte ¹³⁾	Helseforetakene	Øvrige bedrifter
1993-94	3,1	2,9	3,5	3,3		2,2	1,7	2,4		
1994-95	3,6	3,4	3,8	4,0		3,1	2,7	2,8		
1995-96	4,2	4,2	4,3	5,4		4,4	4,1	4,4		
1996-97	4,1	3,7	4,7	4,1		4,3	4,0 (3,5) ⁸⁾	3,9		
1997-98	6,1	5,6	6,8	6,1		6,4	5,8	5,9		
1998-99	4,7	4,7	4,7	4,9	5,1	4,7 ⁶⁾	4,5	5,0		
1999-2000	4,6	4,5	4,7	4,5	5,3	4,6	6,0 ⁹⁾	4,0		
2000-2001	5,1	4,9	5,3	4,8	4,7	4,2	7,8 ¹⁰⁾	3,5 ¹⁴⁾		
2001-2002	5,6	5,0	6,1	5,0	6,2	5,9	8,2 ¹¹⁾	6,0	5,3	5,5
2002-2003	4,0	3,5	4,6	4,4	4½	4,3	5,4 ¹²⁾	4,4 ¹⁵⁾	7,0 ¹⁶⁾	3,8
1993-98	22,9	21,4	25,3	25,1	-	22,1	19,6	20,9	-	-
Gj. sn. per år	4,2	4,0	4,6	4,6	-	4,1	3,7	3,9	-	-
1998-2003	26,4	24,7	28,1	25,8	27,0	26,0	36,2	25,1	-	-
Gj. sn. per år	4,8	4,5	5,1	4,7	4,9	4,7	6,4	4,6	-	-
Lønn 2003, per årsverk	351 000	290 100	413 400	-	-	327 300	349 700	273 500	-	-
Lønn 2003, heltidsansatte	-	-	-	295 700	385 500	332 200	353 400	283 000	-	-

1) Begrepet "per årsverk" omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidskvivalenter

2) Lønnsvekstallene er for industriarbeidere med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.

3) For industrifunksjonærer er lønnsvekstallene for heltidsansatte i perioden 1993-2001 og per årsverk for de to siste årene.

4) Lønnsvekstallene er for heltidsansatte, dvs. med 37,5 t/uke. Tallet for 1998-99 gjelder for ansatte i identiske bedrifter, dvs. bedrifter som er med i statistikken både i 1998 og 1999. Til sammenlikning var lønnsveksten i varehandelen totalt 5,0 prosent, i engroshandel totalt 4,8 prosent og i detaljhandel totalt 3,7 prosent, se vedleggstabell 7.9. Lønnsveksten i HSH-området fra 1998 til 1999 var sterkt preget av at langt flere HSH-bedrifter kom med i statistikken for 1999 enn i tidligere år. På individnivå var økningen særlig stor for personer i stillingsgrupper med lønn under gjennomsnittet for HSH-bedrifter, noe som trakk lønnsveksten ned.

5) Fra 2002 til 2003 er også forsikring inkludert. Lønnsveksten fra 1998 til 1999 er påvirket av utbetaling i Nordea (Kreditkassen) fra et "ansettelsesfond" som ble bygd opp gjennom avsetninger i 1997 og 1998. Årslønnsvirkningen i 1999 utgjorde om lag ½ prosent for hele tariffområdet. Omfatter noe mer enn tariffområdet for bank og forsikring.

6) Eksklusiv BA-selskapene Posten Norge og NSB fra og med 1998-99. Posten og NSB er omdannet til statlige aksjeselskaper og er medlemmer i NAVO.

7) Omfatter alle stillinger knyttet til undervisningen lønnet i samsvar med avtaler inngått mellom staten og hovedsammenslutningene i staten/Norsk Lærerlag.

8) I 1997 kom det inn en ny stor gruppe inn i statistikken med lavere gjennomsnittslønn. Antall årsverk på gruntrinnet økte med vel 5000 årsverk fra 1996 til 1997. Eksklusiv denne nye gruppen kan lønnsveksten fra 1996 til 1997 beregnes til 4 prosent. Inklusiv den nye gruppen var lønnsveksten 3,5 prosent fra 1996 til 1997.

9) Kompensasjon for endringer i særavtalen om arbeidstid trakk opp lønnsveksten med 1,4 prosentpoeng.

10) Kompensasjon for endringer i særavtalen om arbeidstid trakk opp lønnsveksten med 1,8 prosentpoeng. Under hovedtariffoppgjøret i 2000 ble det avtalt at de 2 ekstra feriedagene både i 2001 og 2002 tas ut i penger i stedet for redusert tilstedeværelsesplikt. Dette utgjør ett lønnstrinn eller vel 1½ prosentpoeng som bidrag til lønnsveksten i 2001.

11) Skolepakke II bidrar til å trekke opp lønnsveksten med om lag 3 prosentpoeng

12) Skolepakke II trakk opp lønnsveksten med om lag 1¾ prosentpoeng

13) Omfatter primærkommunene og fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS. Oslo og Bærum er ikke med i tallene i perioden 1990-94. Oslo er heller ikke med i perioden 1995-2002.

14) Eksklusiv sykehusene var lønnsveksten 3,4 prosent

15) Omfatter også Oslo kommune.

16) Legene trekker opp lønnsveksten med 2,0 prosentpoeng, se avsnitt 3.4.7 for nærmere omtale.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

og på opplysninger om reguleringstidspunkter i de enkelte år. Lønnsbegreper og grunnlaget for beregningene av lønnsvekst og lønnsnivå omtales kort i boks 3.1. For mer detaljert omtale vises til vedlegg 3.

Av tabell 3.1 framgår lønnsutviklingen¹⁾ i noen store forhandlingsområder det siste tiåret. Det har jevnt over vært en økende veksttakt i perioden fram til 1997-98. Særlig var lønnsveksten høy fra

1997 til 1998. I 1999 og 2000 avtok veksttakten med unntak av for ansatte i skoleverket i 2000. Fra 2000 til 2001 økte samlet lønnsvekst. Ansatte i kommunene, statsansatte og forretnings- og sparebanker hadde likevel lavere lønnsvekst i 2001 enn året før, mens bl.a. ansatte i skoleverket og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter hadde høyere lønnsvekst. Fra 2001 til 2002 økte igjen samlet lønnsvekst og for de fleste grupper var lønnsveksten klart høyere enn i de tre foregående årene. Den forholdsvis sterke lønnsveksten i skolesektoren fra 2000 til 2002 skyldes spesielle tillegg, jf. omtale av lønns-tilleggene i boks 3.5.

Årslønnsveksten fra 2002 til 2003 i NHO-bedrifter er beregnet til 3,5 prosent for industriarbeidere

¹⁾ Med bakgrunn i informasjon fra SSBs kvartalsvise lønnsindeks er det for noen grupper i privat sektor knyttet usikkerhet til fordelingen av lønnsveksten gjennom året de to-tre siste årene. Utvalget har derfor satt i gang et arbeid for å se på om kvartalsstatistikken kan brukes til å beregne lønnsvekst og overheng for tariffområder.

Tabell 3.2 Årslønnsvekst i prosent for alle grupper¹⁾ og for tre hovedsektorer i økonomien.

År	Alle grupper ²⁾	Industrien		Varehandel ³⁾	Offentlig forvaltning ⁴⁾
		Alle bedrifter	NHO-bedrifter		
1993-94	2,7		3,1	2,8	2,2
1994-95	3,0		3,6	3,3	2,8
1995-96	4,4		4,2	5,3	4,3
1996-97	4,3		4,1	4,7	3,9
1997-98	6,2		6,1	6,2	6,0
1998-99	5,1	5,4	4,7	5,0	4,8
1999-2000	4,4	4,2	4,6	4,8	4,6
2000-2001	4,8	4,5	5,1	5,5	4,5
2001-2002	5,7	5,8	5,6	4,7	6,4
2002-2003	4½ ⁵⁾	4,4	4,0	4,4	5,1
1993-2003	55,5	-	55,4	57,8	54,6
Gjennomsnitt per år	4,5	-	4,5	4,7	4,5
1998-2003	27,1	26,8	26,4	26,9	28,1
Gjennomsnitt per år	4,9	4,9	4,8	4,9	5,1
Lønn 2003, per årsverk	322 000	317 400	351 000	306 000	309 000
Lønn 2003, heltidsansatte	332 300	319 600	-	323 500	315 700
Overheng til 2004 i prosent	1				

¹⁾ Lønnsveksten er per årsverk for offentlig forvaltning og for NHO-bedrifter i industrien. For varehandel og for alle bedrifter i industrien er lønnsveksten for heltidsansatte.

²⁾ Før 1998 omfatter gjennomsnittlig årslønnsvekst gruppene i tabell 3.1 samt ansatte i forretningsmessig tjenesteyting og eienomsdrift, forsikring og uorganiserte bedrifter i varehandel. Fra og med 1998 er også ansatte i uorganiserte bedrifter i bygg- og anleggsvirksomhet og industri med. Ansatte i oljevirksomhet er inkludert fra 2001. For 2002 er også ansatte i privat helse- og sosialtjenester, privat skolevirksomhet, kraftforsyning og sosial- og personlig tjenesteyting med. Beregningen for 2002 og anslag på overhengen til 2004 er basert på statistikk for grupper som samlet mottar om lag 97 prosent av samlet utbetalt lønn. For 2003 har SSB, basert på sitt metodeopplegg for beregning av lønn per normalårsverk i følge nasjonalregnskapet, anslått årslønnsveksten til 4,4-4,5 prosent. Lønn per normalårsverk omfatter bl.a. overtid og naturalytelser. Beregningen av årslønnsvekst for 2003 er gjort på grunnlag av det lønnsbegrepet som legges til grunn i TBU, dvs. fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Overtidsgodtgjørelse og naturalytelser holdes dermed utenom. I forhold til lønn per normalårsverk holder en også utenom utenlandske sjøfolk, rekrutter i forsvaret og lønnstakere i primærnæringene som det ikke er lønnsstatistikk for.

³⁾ Inklusive motorkjøretøytenester

⁴⁾ Omfatter det kommunale- og det statlige tariffområdet og de statlig eide helseforetakene. For de tre siste årene er NSB BA og Posten Norge BA ikke med i tallene. Stillinger med bare lokal lønnsdannelse i kommunene er med i 2002 og 2003. Oslo kommune er også med i 2003.

⁵⁾ Anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Boks 3.2 Strukturendringer

Lønnsutviklingen for en gruppe kan være påvirket av flere forhold som f. eks. endring i kvalifikasjoner/utdanning blant arbeidstakerne, endringer i stillingsstruktur, forskyvninger i timeverkene mellom bransjer/bedrifter med ulikt lønnsnivå, endret omfang av skiftarbeid og med endringer i sammensetningen av arbeidsstyrken (f. eks. alder og endringer i andelen menn/kvinner). For mange grupper gir lønnsstatistikken begrenset informasjon om slike endringer. Utvalget mener en bør være forsiktig med å trekke bastante konklusjoner om forskjeller i lønnsutviklingen mellom ulike grupper/næringer fordi strukturendringer kan virke noe forskjellig. Særlig gjelder dette over en så lang tidsperiode som i tabell 3.1.

Endringer i lønnsveksten som følge av endringer i aldersstrukturen kan bl.a. komme av at andelen yngre arbeidstakerne blir redusert ved oppsigelser/innskrenkninger. Yngre arbeidstakere har vanligvis lavere lønn enn gjennomsnittet og slike endringer i sysselsettingen trekker lønnsveksten opp. Endringer i aldersstrukturen kan også skyldes liten nyrekruttering/stagnasjon i sysselsettingen i mange områder og/eller at rekrutteringen skjer på høyere lønnsnivå (alder) enn gjennomsnittet fra før. Slike endringer trekker vanligvis lønnsveksten opp.

Lønnsøkning som følge av endringer i aldersstrukturen antas å fordele seg noenlunde jevnt over året, og denne formen for lønnsøking er derfor lagt til midt i året (1. juli).

og til 4,6 prosent for industrifunksjonærer. Gjennomsnittlig årslønnsvekst for disse to gruppene under ett er beregnet til 4,0 prosent. For heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen har veksten vært 4,4 prosent. I forretnings- og sparebanker og forsikring under ett, som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet, er lønnsveksten beregnet til 4½ prosent. I NAVO-bedrifter kan lønnsveksten anslås til 7,0 prosent i helseforetakene og til 3,8 prosent i øvrige bedrifter. For ansatte i staten, kommunene og i skoleverket har lønnsveksten i 2003 vært henholdsvis 4,3 prosent, 4,4 prosent og 5,4 prosent (inkludert skolepakke II). For det statlige tariffområdet (staten og skoleverket under ett) er årslønnsveksten beregnet til 4,8 prosent inkludert skolepakke II og til 4,0 prosent eksklusiv skolepakken.

I tabell 3.2 har en beregnet gjennomsnittlig lønnsutvikling for alle grupper og for tre hovedsektorer:

- ansatte i industrien
- ansatte i varehandel
- ansatte i offentlig forvaltning

Gjennomsnittlig årslønnsvekst fra 2002 til 2003 er anslått til 4½ prosent mot 5,7 prosent året før. For ansatte i industrien i tabell 3.2 vises lønnsutviklingen både for ansatte i NHO-bedrifter og for industrien totalt. Om lag ¾ av sysselsettingen i industrien er i NHO-bedrifter. Tabellen viser at samlet over tiåret 1993-2003 har lønnsveksten vært nær den samme i alle de tre hovedsektorene. Lønnsveksten i industribedrifter i alt har samlet for perioden 1998-2003 vært om lag den samme som i indu-

strien i NHO-bedrifter. Imidlertid har lønnsveksten mellom disse to gruppene vært forskjellig i de enkelte år.

I tabell 3.3 er årslønnsveksten de siste årene for hovedgruppene i tabellene 3.1 splittet opp i bidrag fra overheng, bidrag fra sentralt fastlagte tariff tillegg og bidrag fra lønnsglidning gjennom året. I offentlig sektor har bidraget fra lønnsglidningen i perioden ligget i størrelsesorden 0-0,8 prosentpoeng i året. For gruppene i privat sektor har den variert mellom 1 og knapt 3 prosentpoeng unntatt for industrifunksjonærer. For store grupper industrifunksjonærer avtales ikke sentrale tillegg. For disse avtales stort sett alle tillegg lokalt, blant annet som resultat av lokale forhandlinger. Dette medfører at all lønnsendring for disse betraktes som lønnsglidning i henhold til Beregningsutvalgets definisjon av dette.

3.2 Lønnsutviklingen etter utdanning

I tabell 3.4 vises lønnsutviklingen for heltidsansatte utdanningsgrupper etter næring i perioden 1997-2003. Tabellen er framkommet ved å koble lønnsstatistikken mot registeret over befolkningens høyeste utdanning. Tabellen viser at andelen med ulike utdanningsnivåer varierer mellom gruppene. I industri, bygg- og anlegg og i varehandel hadde i 2003 80 prosent eller flere utdanning på grunnskolenivå og videregående skolenivå (inkludert fagutdanning) som høyeste utdanning. Blant statsansatte var andelen 41 prosent og blant kommunale og fylkeskommunale ansatte 56 prosent (inkludert

Tabell 3.3 Samlet årslønnsvekst fra året før dekomponert i overheng, tariff tillegg og lønns glidning. 1998-2003.

	1999	2000	2001	2002	2003	Gj.sn 98-03
<i>Industriarbeidere i NHO-bedrifter:</i>						
Årslønnsvekst	4,7	4,5	4,9	5,0	3,5	
Herav:						
Overheng	2,8	1,2	1,9	1,3	1,9	
Tariff tillegg	0,2	1,1	0,8	2,0	0,4	
Lønns glidning	1,7	2,2	2,2	1,7	1,2	1,8
<i>Industri funksjonærer i NHO-bedrifter:</i>						
Årslønnsvekst	4,7	4,7	5,3	6,1	4,6	
Herav:						
Overheng	3,3	2,0	3,2	2,5	3,1	
Lønns glidning	1,4	2,7	2,1	3,6	1,5	2,3
<i>HSH-bedrifter i varehandel:</i>						
Årslønnsvekst	4,9 ¹⁾	4,5	4,8	5,0	4,4	
Herav:						
Overheng	1,7	1¼	1,8	1,1	1¼	
Tariff tillegg	0,8	1,8	1,3	2,0	2,0 ⁸⁾	
Garantit tillegg	0,3	0,1	0,3	0,2		
Lønns glidning	2,1	1¼	1,4	1,7	1,1	1,5
<i>Finanstjenester⁵⁾:</i>						
Årslønnsvekst	5,0	4,8	4,0	6,2	4½	
Herav:						
Overheng	2,3	1,1	1,3	1,6	2,0	
Tariff tillegg	1,0	0,9	0,8	2,5	0,5	
Lønns glidning	1,7	2,8	1,9	2,1	2	2,1
<i>Statsansatte:</i>						
Årslønnsvekst	4,7 ²⁾	4,5	4,2	5,9	4,3	
Herav:						
Overheng	3,7	1,4	2,7	1,8	3,9	
Tariff tillegg	0,6	2,3	1,0	3,3	0	
Lønns glidning	0,4	0,8	0,5	0,7	0,4	0,6
<i>Skoleverket:</i>						
Årslønnsvekst	4,5	6,0	7,8	8,2	5,4	
Herav:						
Overheng	3,7	1,1	5,1	1,3	5,3 ⁹⁾	
Tariff tillegg	0,7	3,1	1,0	3,3	0	
Skolepakke I ³⁾		1,4				
Spesielt ferieuttak			1½			
Skolepakke II ⁴⁾				om lag 3		
Lønns glidning	0,1	0,4	0	¼-½	knappt 0,2	0,2
<i>Kommuneansatte¹¹⁾:</i>						
Årslønnsvekst	5,0	4,0	3,5 ⁶⁾	6,0 ⁷⁾	4,4	
Herav:						
Overheng	4,4	0,8	2,1	1,3	2,2	
Tariff tillegg	0,2	2,8	1,0	4,0	1,9 ¹⁰⁾	
Lønns glidning	0,4	0,4	0,4	0,7	0,3	0,4

1) Se fotnote 4, tabell 3.1

2) Fra og med 1999 er beregningene eksklusiv BA-selskapene Posten Norge og NSB.

3) De ble gitt 2 lønnsstrinn fra 1. august 2000 som bidro med 1,4 prosentpoeng til veksten i 2000 og 1,8 prosentpoeng til overhenget til 2001.

4) Skolepakke II innebar at lærerne bl.a. fikk ett lønnsstrinn fra 1. januar 2002 og ytterligere to lønnsstrinn fra 1. august 2002. Dette må bl.a. ses i sammenheng med at undervisningstiden økes med 1 prosent fra 1. januar 2002 og med ytterligere 3 prosent fra 1. august 2002.

5) Omfatter forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet. Omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring

6) Eksklusiv helseforetakene var veksten 3,4 prosent.

7) Eksklusiv helseforetakene, men inklusive stillinger med bare lokal lønnsdannelse.

8) Inkluderer tariff tillegg for 2003 på 1¼ prosentpoeng avtalt i 2002-oppgjøret.

9) De lønsmessige virkningene som følge av skolepakke II trakk opp overhenget til 2003 med om lag 1¼ prosentpoeng

10) Tariff tilleggene for 2003 ble avtalt i 2002-oppgjøret.

11) Eksklusiv Oslo kommune.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Kommunenes Sentralforbund og Arbeids- og administrasjonsdepartementet

Boks 3.3 Nærmere om lønnsglidningen

I tabell 3.3 framgår bidraget til årslønnsveksten fra lønnsglidningen for en del forhandlingsområder i de siste fem årene. Tabellen viser dekomponering av årslønnsveksten i overheng, bidrag fra tariff tillegg og bidrag fra lønnsglidning. Normalt betyr lønnsglidningen mer for lønnsveksten enn det som framgår av tabell 3.3 for alle forhandlingsområdene. For industriarbeidere f. eks. bidro lønnsglidningen med 3,1 prosentpoeng av lønnsveksten fra 1. oktober 2001 til 1.

oktober 2002, mens bidraget til årslønnsveksten fra 2001 til 2002 var 1,7 prosentpoeng i 2002. For staten bidro lønnsglidningen med 1,5 prosentpoeng av lønnsveksten fra 1. oktober 2001 til 1. oktober 2002, mens bidraget til årslønnsveksten fra 2001 til 2002 var 0,7 prosentpoeng i 2002. Forskjellen skyldes at en del av lønnsglidningen inngår i overhenget. For staten vil det si 0,8 prosentpoeng i overhenget til 2003 (1,5-0,7).

res deltidsansatte var andelen 68 prosent), mens det bare var 3 prosent i skoleverket. Foreløpig har ikke utvalget innarbeidet tall for utdanningsgrupper i de statlige helseforetakene. Utvalget kommer tilbake til det i neste rapport.

Samlet for alle utdanningsgruppene viser tabell 3.4 at den høyeste lønnsveksten i perioden 1997-2003 hadde ansatte i skoleverket med vel 43 prosent. For statsansatte var veksten knapt 38 prosent og for kommuneansatte knapt 33 prosent. For de andre gruppene i tabell 3.4 var lønnsveksten 34-35 prosent i perioden 1997-2003.

Tabell 3.4 viser at fra 2002 til 2003 hadde personer med videregående skolenivå inklusiv fagutdanning stort sett sterkere datolønnsvekst (fra 1.10.02 til 1.10.03) enn utdanningsgruppene med til og med 4 års utdanning og mer enn 4 års utdanning på høyskole eller universitet innen alle næringene med unntak av i bygg- og anleggsvirksomhet og i kommunene. En sammenlikning av datolønnsveksten fra et år til et annet *mellom* næringer blir ofte vanskelig gjort av at lønnsstatistikken først registrerer en del lønnstillegg året etter at de er gitt. F. eks. har datolønnsveksten for noen næringer for perioden 1.10.02 til 1.10.03 med lønnstillegg som hører til forrige periode. Dette er tilfelle for staten og skoleverket. Dette er forhold som en korrigerer for ved beregning av årslønnsvekst, men som forstyrrer sammenlikningen når en ser på datolønnsveksten bare for ett år. Over tid vil årslønnsveksten og datolønnsveksten være tilnærmet lik for samme næring/gruppe.

Utdanningsgruppene med til og med 4 års utdanning og mer enn 4 års utdanning på høyskole eller universitet i industrien, i skoleverket og i varehandelen hadde høyere lønnsvekst enn tilsvarende utdanningsgrupper i kommunene, bygg- og anleggsvirksomhet, finanstjenester og i staten i perioden 1997-2003. Materialet sier ikke noe om i hvilken grad dette dreier seg om samme typer utdanning eller fag. Ansatte med fagutdanning i

bygg- og anleggsvirksomhet hadde også relativ sterk vekst i perioden 1997-2003.

Tabell 3.4 viser videre at det er betydelige lønnsforskjeller for samme utdanningslengde mellom de ulike næringer/sektorer og at det er stor forskjell i lønnsnivå mellom utdanningsgrupper med samme lengde på universitets- eller høyskoleutdanning mellom privat og offentlig sektor. Det er også lønnsforskjeller for personer som er registrert med fagutdanning mellom offentlig og privat sektor. Det vises også til vedleggstabell 7.11.

3.3 Lønnsutviklingen for deltidsansatte

Vedleggstabell 7.10 viser lønnsutviklingen for deltidsansatte per heltidsekvivalent etter næringshovedområde i perioden 1997-2002. For en del områder er det også tall for 2003. Tabellen viser også lønn for deltidsansatte som andel av lønn for heltidsansatte.

Deltidsansatte hadde en gjennomsnittlig årslønn per heltidsekvivalent i 3. kvartal 2002 (1.9/1.10-2002) på kr. 267 600, en vekst på 7,4 prosent fra 3. kvartal 2001. Til sammenlikning hadde alle heltidsansatte en gjennomsnittlig årslønn på kr. 326 400, en vekst på 6,7 prosent. Samlet over perioden 1997-2002 er lønnsutviklingen i gjennomsnitt likevel lavere for deltidsansatte enn for heltidsansatte, 27,9 prosent mot 31,6 prosent. I kommunene og varehandel, som er to områder med stor andel deltidssyssetning, har veksten per heltidsekvivalent for deltidsansatte vært henholdsvis 26,6 og 26,3 prosent i perioden 1997-2002. Den høyeste lønnsveksten har det vært blant deltidsansatte i skoleverket med 42,0 prosent. For staten, skoleverket og kommunene foreligger det også tall for 2003. Veksten per heltidsekvivalent for deltidsansatte i skoleverket og i kommunene var i 2003 litt lavere enn for heltidsansatte. For statsansatte var det omvendt.

Tabell 3.4 Gjennomsnittlig lønnsvekst fra året før og årslønn¹⁾ per 1.9/1.10 for heltidsansatte etter næring²⁾ og utdanningsgrupper³⁾. Kroner og prosent. 1997-2003

	Andeler ⁴⁾ 2003	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før						Samlet vekst 1997-2003	Årslønn 1.9/1.10 2003
		1998	1999	2000	2001	2002	2003		
<i>Industri i alt</i>	100	7,1	4,8	4,2	4,4	6,4	3,7	34,7	323 300
Utdanning på grunnskolenivå	13	6,9	3,2	3,8	3,7	5,6	3,0	29,2	278 800
Utdanning på videregående skole- nivå	66	7,3	4,4	4,0	4,2	5,7	3,5	32,7	303 700
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	27	7,7	5,1	4,2	4,5	5,2	3,7	34,6	312 300
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, til og med 4 år	13	8,7	6,9	5,5	5,0	6,7	2,3	40,6	425 100
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, lengre enn 4 år	5	9,0	6,1	6,1	5,2	7,5	2,2	41,7	533 300
Uoppgitt eller ingen fullført utdan- ning	3	3,8	1,1	1,3	2,2	7,4	5,0	22,5	288 800
<i>Bygge- og anleggsvirksomhet i alt</i>	100	7,4	4,9	4,4	4,6	6,0	2,8	34,0	317 100
Utdanning på grunnskolenivå	9	7,4	4,9	4,1	4,6	5,6	3,4	33,8	303 000
Utdanning på videregående skole- nivå	74	7,3	5,1	4,7	4,9	5,7	2,7	34,5	307 900
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	41	8,5	6,8	5,4	5,7	6,1	2,5	40,4	319 700
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, til og med 4 år	8	5,8	4,7	4,7	5,2	7,5	3,4	35,6	423 600
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, lengre enn 4 år	2	0,2	3,1	6,5	4,4	5,7	6,4	29,2	535 000
Uoppgitt eller ingen fullført utdan- ning	7	6,5	4,0	2,1	4,2	5,1	5,6	30,7	302 800
<i>Varehandel i alt</i>	100	7,6	3,7	5,9	4,9	5,1	3,3	34,6	327 000
Utdanning på grunnskolenivå	11	6,3	3,8	4,5	5,3	5,3	2,9	31,4	290 600
Utdanning på videregående skole- nivå	70	6,8	3,7	5,9	4,3	4,3	3,7	32,3	308 500
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	17	7,7	5,5	6,3	5,6	4,1	4,1	38,3	308 200
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, til og med 4 år	14	9,1	4,6	6,5	7,1	5,4	0,0	37,2	419 000
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, lengre enn 4 år	2	9,2	5,7	4,1	9,0	3,5	2,8	39,3	523 400
Uoppgitt eller ingen fullført utdan- ning	2	-0,1	-0,9	7,7	2,6	5,4	7,1	23,6	317 500
<i>Finanstjenester i alt^{6) 10)}</i>	100	7,9	4,0	5,4	4,4	5,8	2,9	34,3	411 100
Utdanning på grunnskolenivå	3	8,7	3,7	5,2	4,2	6,5	3,4	36,1	343 700
Utdanning på videregående skole- nivå	55	7,2	4,1	4,4	4,2	6,4	1,6	31,3	353 400
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	3	8,5	2,2	5,6	4,3	5,7	5,1	35,8	349 900
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, til og med 4 år	34	7,4	2,8	5,7	3,9	3,6	2,8	29,1	469 200
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, lengre enn 4 år	7	6,9	1,0	9,3	0,2	4,6	2,1	26,2	580 900
Uoppgitt eller ingen fullført utdan- ning	1	8,7	7,1	5,0	-2,3	-0,7	8,4	28,6	457 600

	Andeler ⁴⁾ 2003	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før						Samlet vekst 1997-2003	Årslønn 1.9/1.10 2003
		1998	1999	2000	2001	2002	2003		
<i>Statsansatte i alt⁷⁾</i>	100	8,6	2,8	7,9	3,9	6,6	3,2	37,6	334 200
Utdanning på grunnskolenivå	3	7,8	2,8	4,9	4,4	4,0	2,2	29,0	274 800
Utdanning på videregående skole- nivå	38	8,3	2,2	6,8	2,7	6,3	2,4	32,1	297 600
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	6	10,0	2,9	5,5	3,1	6,1	2,2	33,4	290 900
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, til og med 4 år	29	7,9	2,4	6,6	4,1	6,2	1,5	32,0	329 900
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, lengre enn 4 år	29	7,2	2,7	5,5	5,4	6,6	2,3	33,6	391 600
Uoppgitt eller ingen fullført utdan- ning	1	6,9	2,7	8,5	2,8	5,9	2,3	32,6	342 800
<i>Skoleverket i alt</i>	100	8,6	1,9	9,7	4,3	10,5	2,5	43,4	354 300
Utdanning på grunnskolenivå	0	14,2	-0,8	8,4	1,2	9,6	2,0	38,9	289 100
Utdanning på videregående skole- nivå	3	9,1	2,6	9,4	5,4	10,3	3,2	46,8	315 900
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	1	9,7	1,2	11,6	3,9	8,2	1,4	41,3	326 400
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, til og med 4 år	84	8,8	1,7	9,6	4,2	10,5	2,4	43,1	350 100
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, lengre enn 4 år	12	7,2	2,5	9,8	3,9	9,8	1,9	40,2	395 800
Uoppgitt eller ingen fullført utdan- ning	0	8,2	2,5	10,3	2,0	10,0	3,2	41,7	325 200
<i>Kommune i alt⁸⁾</i>	100	8,4	2,1	4,9	4,7	6,2	2,9	32,7	286 900
Utdanning på grunnskolenivå	7	9,1	1,1	4,7	5,4	6,7	1,9	32,3	250 500
Utdanning på videregående skole- nivå	49	7,9	1,3	4,4	4,7	6,4	2,3	30,0	262 800
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	12	6,0	0,4	4,0	3,8	8,0	2,0	26,7	262 300
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, til og med 4 år	37	6,9	2,2	5,3	5,0	6,0	3,0	31,9	311 700
Universitets- eller høyskoleutdan- ning, lengre enn 4 år ⁹⁾	6	7,8	2,2	3,4	4,8	5,2	2,6	29,0	374 100
Uoppgitt eller ingen fullført utdan- ning	2	9,9	4,4	4,2	1,4	3,1	3,5	29,4	281 400

¹⁾ Gjennomsnittlig årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

²⁾ NOS Standard for næringsgrupper

³⁾ NOS Standard for utdanningsgruppering

⁴⁾ Andeler av utvalget i den enkelte næring

⁵⁾ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU.

⁶⁾ Omfatter bank og forsikring og annen finansiell tjenesteyting. Nye tall for 2001. Endring fra 2000 til 2001 er basert på tidligere publiserte sammenlignbare tall, mens endring mellom 2001 og 2002 er basert på nye tall for 2001.

⁷⁾ Eksklusive statlige sykehus fra og med veksttallet for 2002

⁸⁾ Ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus er ikke inkludert f.o.m. veksttallet for 2002.

⁹⁾ Omfatter godtgjørelse for tariffestet utvidet arbeidstid for leger til og med 2001.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Deltidsansatte er i mindretall i alle næringsshovedområder unntatt i kommunene, der deltidsansatte utgjør om lag 60 prosent av alle ansatte. For alle ansatte under ett utgjør deltidsansatte om lag 27 prosent. Der antallet deltidsansatte er lite, blir lønnsnivået for disse lettere påvirket av endringer i sysselsettingen, arbeidstid og sesongvariasjoner. Likevel er det slik at under ett viser hovedtrekkene i lønnsutviklingen for deltidsansatte stort sett samme mønster som for heltidsansatte i perioden 1997 til 2002. Det samme trenger likevel ikke å være tilfelle i de enkelte næringshovedområdene i perioden, f. eks. i kommunene og i varehandel som er to områder med relativt stor deltidsandel.

Lønnen til deltidsansatte per heltidsekvivalent som andel av heltidsansattes lønn, varierte i 2002 fra nesten 96 prosent i skoleverket til 71 prosent for ansatte i eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting, med et gjennomsnitt på om lag 82 prosent. Forskjellen i lønn mellom gruppen deltidsansatte og gruppen heltidsansatte knytter seg blant annet til faktorer som yrke, stilling, utdanning og alder. For eksempel er deltidsansatte i varehandel relativt unge og jobber i lavere stillinger enn heltidsansatte. I skoleverket derimot er deltidsansatte og heltidsansatte mer like i alder og utdanning. Også andre forhold kan virke inn, for eksempel at deltidsansatte i enkelte områder stort sett har høyere turnover enn heltidsansatte.

3.4 Lønnsutviklingen i enkelte tariffområder

3.4.1 Lønnsutviklingen for industriarbeidere i LO/NHO-området.

- For INDUSTRIARBEIDERE steg lønn per årsverk fra 2002 til 2003 med 3,5 prosent, mot 5,0 prosent og 4,9 prosent de to foregående årene.

Bonus bidrar til 0,3 prosentpoeng sterkere vekst. Uregelmessige tillegg eller tillegg knyttet til arbeidets art, som for eksempel skifttillegg, andre former for "ubekvemstillegg", smusstillegg, maskintillegg etc. reduserer imidlertid veksten med 0,4 prosentpoeng. I selve innrapporteringen fra bedriftene kan imidlertid fordelingen på lønnskomponenter være usikker. Usikkerheten vil derfor naturlig være større for de enkelte lønnskomponentene enn for totalveksten.

Lønnsveksten for arbeidere er basert på lønn og årsverk tilknyttet tariffområder. Antall årsverk for industriarbeidere har totalt sett gått ned, men noe sterkere for avtaleområder med høyere lønnsnivå

enn gjennomsnittet for industriarbeidere. Som eksempel gjelder dette spesielt grupper som elektrokjemisk, flyverksteder, avistrykkerier og bryggerier. Disse forholdene drar årslønnsnivået for industriarbeidere totalt sett ned med 0,4 prosent.

Foreløpige tall viser at gjennomsnittlig timefortjeneste for de 9 første månedene av 2003 lå 3,6 prosent høyere enn for tilsvarende periode året før, mens veksten fra 1.oktober 2002 til 1.oktober 2003 var 3,3 prosent. Året før var vekstprosenten for de 9 første måneder 4,8 prosent og veksten fra 1.oktober 2001 til 1.oktober 2002 var på 5,9 prosent.

For NHO-bedrifter bygger lønnsveksten for kalenderåret på lønnssum og timer for de første 9 månedene av året, lønn per 1.oktober og en forutsetning om at dette nivået gjelder året ut. Lønnstillegg som kommer etter 1.oktober betyr forholdsvis lite for årslønnen i kalenderåret.

Gjennomsnittlige tariff tillegg våren 2003 økte gjennomsnittlig lønn med 0,5 prosent, mens tariff tillegg i de forbundsvise tarifforhandlingene i 2002 økte lønnen med 2,8 prosent, inklusive skifttillegg og andre tillegg som er klassifisert som uregelmessige tillegg.

Mens lønnsoverhengen fra 2002 bidro med 1,9 prosentpoeng, bidro tariff tilleggene per 1.april 2003 med 0,4 prosentpoeng til årslønnsveksten fra 2002 til 2003. Lønns glidningen i løpet av 2003 bidro således til årslønnsveksten med 1,2 prosentpoeng mot 1,7 prosentpoeng i 2002 og 2,2 prosentpoeng i årene 2000 og 2001.

Lønns overhengen for industriarbeidere inn i 2004 er beregnet til 1,9 prosent. Metoder for beregning av overheng, glidning og årslønnsvekst er de samme som er benyttet tidligere. Fra 2002 til 2003 har det vært store strukturendringer i sysselsettingen i industrien. Dette har skapt større usikkerhet enn vanlig i beregningene av overheng.

Tabell 3.5 viser utviklingen i timefortjenesten, fordelt på tariffmessig lønnsøkning og lønns glidning for voksne arbeidere i industrien (menn + kvinner) fra samme kvartal året før.

De gjennomsnittlige *tariff tilleggene*, inklusive den direkte effekten av skifttillegg og andre tillegg knyttet til arbeidets art er beregnet til (totale nivå tillegg):

Våren 1994: ¹⁾	126 øre/time,	1,3 prosent
Per 1.april 1995:	108 øre/time,	1,1 prosent
Våren 1996: ²⁾	212 øre/time,	2,0 prosent
Per 1.april 1997:	91 øre/time,	0,9 prosent
Våren/sommeren 1998: ²⁾	432 øre/time,	3,7 prosent
Per 1.april 1999:	28 øre/time,	0,3 prosent
Per 9.mai 2000:	220 øre/time,	1,7 prosent
Per 1.april 2001:	148 øre/time,	1,1 prosent
Våren 2002: ³⁾	386 øre/time,	2,8 prosent
Per 1.april 2003:	80 øre/time,	0,5 prosent

¹⁾ Ca. ¾ av tariff tilleggene etter lønnsoppgjøret i LO-NHO området i 1994 gjelder fra 2. kvartal 1994 og ca. ¼ gjelder fra 3. kvartal.

²⁾ Både i 1996 og 1998 var det en del arbeidskonflikter som resulterte i at tariff tilleggene ble gitt fra et noe senere tidspunkt enn det normale ved utløp av den enkelte tariffavtale eller bransjeavtale. Ca. ⅔ av tilleggget fikk virkning i 2. kvartal og ca. ⅓ i 3. kvartal.

³⁾ Gjennomsnittstallet er summen av alle nivåmessige tillegg gitt i de forbundsvisse områdene inklusive generelle tillegg, lavlønns tillegg, fagarbeidert tillegg, ansiennitet tillegg, minstelønnsatser, skift tillegg etc. De fleste forbundsvisse tariff tilleggene ble gitt med ulik virkningstidspunkt mellom 1.april til 1.juni.

3.4.2 Lønnsutviklingen for andre arbeidstakergrupper i NHO-bedrifter

- Alle arbeidere innenfor NHO-området hadde en årslønnsvekst på 4,0 prosent fra 2002 til 2003, mot 5,6 prosent året før.

Samferdsel, energisektoren og spesielle forhold innen oljerelatert virksomhet, drar opp gjennomsnittlig lønnsvekst, mens arbeidere innenfor hoteller- og restauranter og industriarbeiderne drar gjennomsnittet ned.

For arbeidere i *byggevirksomhet* innenfor NHO-området er det anslått en årslønnsvekst på 3,9 prosent fra 2002 til 2003, mot 5,3 og 5,2 prosent årene før.

Byggevirksomhet består av arbeidere innenfor tømrerfaget, murere, grunnarbeid innenfor stein-, jord- og sementarbeid, bygge- og tømmermestere, elektrotekniske installasjonsfirmaer, malermestere, rørleggerbedrifter, kobber- og blikkenslagermestere o.l. Gruppen består i hovedsak av to tariffavtaler, Fellesoverenskomst for byggfag (ca. 2/3) og Tariffavtale for elektro fag (ca. 1/3). Den første gruppen hadde en lønnsvekst på 3,5 prosent fra 2002 til 2003 mot 5,9 prosent året før, mens den andre gruppen hadde en årslønnsvekst på 4,9 prosent mot 4,0 prosent året.

I 2002 var nivået på de gjennomsnittlige tariff tilleggene for arbeidere innenfor byggevirksomhet om lag som for industriarbeidere. Tariff tilleggene inklusive generelt tillegg, minstelønnsatser, akkordtariffer etc., økte gjennomsnittlig lønn med

2,6 prosent i 2002. I 2003 ble ikke gitt sentrale tariff tillegg i de tariffavtalene som omfattes av byggevirksomheten. Den gjennomsnittlige lønnsveksten i bransjen styres imidlertid i større grad av typen arbeidsoppgaver, hvor man også har akkordbestemt avlønning etc.

For arbeidere innenfor *bygge- og anleggsvirksomhet totalt* er årslønnsveksten fra 2002 til 2003 3,7 prosent. Andelen sysselsatte arbeidere innenfor anlegg går ned.

For arbeidere innenfor *samferdselsektoren* i NHO-området steg årslønnsveksten fra 2002 til 2003 med 5,2 prosent mot 5,4 prosent året før. En del av lønnsveksten i 2003 skyldes tillegg avtalt i 2002, som ble gitt fra starten av 2003. Lønnsveksten fra 1.oktober 2002 til 1.oktober 2003 var 4,6 prosent.

Samferdselsektoren i NHO-området omfatter blant annet rutebilssektoren, spedisjonsfirmaer, innenriks sjøfart, godstransport, og i noe mindre grad grossistbedrifter, oljeselskaper, ambulansefirmaer m.v.

For *rutebilssektoren*, som omfatter noe under halvparten av sektoren totalt sett var lønnsveksten på 4,6 prosent fra 2002 til 2003, mot 5,3 prosent året før. Om lag 1 prosentpoeng av veksten fra 2002 til 2003 skyldes tillegg avtalt i 2002, som ble gitt fra 1. januar 2003.

For arbeidere innenfor *oljevirksomhet, offshore* var det en lønnsøkning på 4,0 prosent fra 2002 til 2003. Veksttallet omfatter operatør- og servicebedrifter. Forpleiningsbedrifter og landbaser er ikke med. Oljeboring har ikke levert gode nok tall. Sysselsettingseffekter for oljearbeidere bidrar likevel til at årslønn for arbeidere går opp. En spesiell usikkerhet i denne bransjen har vært periodiseringen av tillegg og om tilleggene var kjent ved innrapporteringstidspunktet per 1.oktober de respektive årene.

Av arbeiderområder i NHO-området for øvrig har *energiesektoren* økt betydelig i antall. Årslønnsveksten for arbeidere er 5,8 prosent fra 2002 til 2003, mot 3,7 prosent året før. Oppgjøret i 2002 ble avsluttet sent og for en del bedrifter innenfor sektoren kan det være med noe tillegg gitt i 2002 som ikke ble innrapportert før statistikk tidspunktet i oktober samme år. Dette innebærer at veksttallet i 2002 kan være noe høyere og veksttallet i 2003 noe lavere enn statistikk tallene viser.

3.4.3 Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter.

- For industrifunksjonærene i NHO-bedrifter var det en økning i årslønn på 4,6 prosent fra

Tabell 3.5 Tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning for industriarbeidere basert på timefortjenester²⁾ eksklusiv overtidsbetaling omregnet til 37.5 t/uke. Endring i prosent fra samme kvartal året før.

	Lønnsøkning per time	Herav: Tariff tillegg	Lønnsglidning	Lønnsglidning som prosent- andel av total lønnsøkning
1996 1. kv.	4,2	1,1	3,1	74
1996 2. kv. ¹⁾	3,8	1,4	2,4	66
1996 3. kv. ¹⁾	3,9	2,1	1,8	47
1996 4. kv. ¹⁾	4,6	2,1	2,5	55
1997 1. kv.	3,6	2,0	1,6	44
1997 2. kv. ¹⁾	4,3	1,6	2,7	62
1997 3. kv. ¹⁾	3,9	0,9	3,1	79
1997 4. kv. ¹⁾	3,4	0,9	2,5	75
1998 1. kv.	3,5	0,9	2,6	74
1998 2. kv. ¹⁾	5,6	3,0	2,6	47
1998 3. kv. ¹⁾	6,1	3,9	2,2	36
1998 4. kv.	7,2	3,9	3,3	46
1999	4,7	1,3	3,4	72
2000	4,5	1,2	3,3	73
2001	4,9	1,5	3,4	69
1.-3.kv.	5,2	1,6	3,6	69
1.okt.	4,3	1,1	3,2	74
2002	5,0	2,4	2,6	52
1.-3.kv.	4,8	2,0	2,8	58
1.okt.	5,9	2,8	3,1	53
2003	3,5	0,9	2,6	74
1.-3.kv.	3,6	1,3	2,3	64
1.okt.	3,3	0,5	2,8	85

¹⁾ Korrigert for etterbetalinger.

²⁾ Beregningsgrunnlaget: Gjennomsnittlig timefortjeneste ekskl. overtidstillegg, betaling for helligdager, feriepenger o.l. Omregning av timefortjenestene til felles ukebasis har betydning bare når det er vesentlige endringer i arbeidstiden. Før 2001 er arbeidere innenfor biloverenskomsten med i industribegrepet. For å tilpasse industrien mest mulig til internasjonal standard er biloverenskomsten fra 2001 ikke med. Denne endringen betyr nesten ingenting, da gjennomsnittlig timefortjeneste for biloverenskomsten praktisk talt ligger på samme nivå som industriarbeidere.

Kilde: NHOs kvartalsstatistikk fram til 1998. Fra 1999 er grunnlagsmaterialet innsamling til SSBs strukturstatistikk per 1. oktober og data for "hittil i år" (3 første kvartaler av året)

2002 til 2003. Året før var økningen 6,1 prosent.

Endring av fordelingen av funksjonærer på bransjer bidrar til at gjennomsnittsveksten reduseres med 0,2 prosentpoeng. Bortfall av årsverk for funksjonærer innenfor verkstedsindustrien og elektrokjemisk industri forklarer dette forholdet.

Lønnsveksten for de første 9 måneder av 2003 i forhold til tilsvarende periode av 2002 økte med 4,8 prosent, mens tilsvarende året før var 6,0 prosent.

Lønnsveksten for "siste lønnsperiode" ved rapporteringstidspunkt, som i praksis betyr fra ca. 1.oktober 2002 til ca. 1.oktober 2003 var 4,1 prosent mot 6,6 prosent året før og 4,8 prosent fra 1. oktober 2000 til 1. oktober 2001.

Beregnet lønnsoverheng for industrifunksjonærer inn i 2004 er 2,5 prosent mot 3,1 prosent året før og 2,5 prosent inn i 2002.

I NHO-bedrifter utgjør funksjonærgruppene utenfor industri i antall om lag det samme som industrifunksjonærene. Disse består av funksjo-

nærgrupper innenfor bergverk, skogbruk, fiskeoppdrett, kraftforsyning, oljevirkksomhet, bygge- og anleggsvirkksomhet, samferdsel, kunnskap- og undervisning og tjenesteyting som renholdsbedrifter, vaktelskaper, bemanningsbedrifter, IKT-bedrifter etc. For enkelt av disse gruppene er datamaterialet ikke godt nok for sammenlignbarhet mellom 2002 til 2003. Dette gjelder spesielt renholdsselskaper, vaktelskaper og annen tjenesteyting.

For alle funksjonærer innenfor NHO-området var lønnsveksten fra 2002 til 2003 5,1 prosent. Bonus bidrar til årslønnsveksten med 0,6 prosentpoeng. Årslønnsveksten for funksjonærer utenfor industrien totalt sett er beregnet til 5,6 prosent.

For funksjonærgruppen totalt bidrar sysselsettingsendringer mellom bransjer gjennom vridning av andel årsverk i næringer med lavere lønn enn gjennomsnittet til næringer med høyere lønn enn gjennomsnittet til 0,4 prosentpoeng av lønnsveksten.

Lønnsveksten fra 1.oktober 2002 til 1.oktober 2003 var 4,6 prosent mens lønnsveksten for de 9 første månedene av 2003 i forhold til samme periode av 2002 var 5,2 prosent. Lønnsoverhenget inn i 2004 er beregnet til 2,2 prosent for alle funksjonærer.

Funksjonærene i NHO-området har jevnt over lønnsreguleringer (anslagsvis over 50 prosent per 1.juli) senere i året enn arbeiderne, hvor store deler av lønnsveksten skjer fra april måned. Dette forhold bidrar isolert til at funksjonærene i NHO-området har et høyere lønnsoverheng enn arbeidere, selv med om lag samme årlig lønnsvekst.

Det samles ikke lenger inn data om reguleringstidspunkter i løpet av året (siste gang 1997). Sammenstillingen mellom lønnsnivåene pr. 1.oktober og "hittil i år" (3 første kvartaler) gjør at man kan beregne kalenderårslønnsveksten. Som i andre områder har man forutsatt ingen endringer etter 1.oktober. Bonus er med i tallene, mens overtid ikke er med.

I tillegg til lønnsstatistikk for arbeidere og funksjonærer er det grupper innenfor håndverk, handel, helse, organisasjoner etc. hvor man ikke kan skille mellom arbeidere og funksjonærer. Disse gruppene utgjør nå om lag 5 prosent av alle årsverk i NHO-bedrifter og er ikke med i lønnsstatistikken verken for arbeidere eller funksjonærer.

3.4.4 Lønnsutviklingen samlet for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter (både heltid og deltid).

Det er store forskjeller i lønnsnivå og lønnsvekst

mellom arbeidere og funksjonærer. Tallene for funksjonærer omfatter også ledere.

Deltid er med i tallene og inngår som heltidsekvivalenter på samme måte både for arbeidere og funksjonærer. Også for funksjonærer kan det være ulike arbeidstidsordninger. Dette er det tatt hensyn til i den grad bedriftene har innberettet dette i datamaterialet.

Tallmaterialet nedenfor sammenvekker funksjonærer og arbeidere innenfor industrien basert på årslønnsnivå i 2003 sammenholdt med antall årsverk for henholdsvis arbeidere og funksjonærer i NHOs medlemsregister på tidspunkt for utsendelse av statistikken. Årsverksfordelingen som er tilgjengelig ved utsendelse vil i hovedsak gjelde 2002.

Fordeling av årsverk i NHOs statistikkregister og lønnssum basert på årslønnsnivå for henholdsvis arbeidere og funksjonærer, har utviklet seg som vist i oppstillingen nedenfor de siste årene.

		Arbeidere	Funksjonærer
Årsverk:	2000	59,6	40,4
	2001	59,2	40,8
	2002	59,1	40,9
	2003	59,1	40,9
Lønnssum:	2000	51,5	48,5
	2001	51,0	49,0
	2002	50,6	49,4
	2003	50,4	49,6

Innenfor NHOs industribedrifter (både heltid og deltid) utgjør funksjonærene ca.41 prosent av årsverkene og ca.50 prosent av lønnssummen. Fra 2000 til 2003 har andelen av lønnssummen for funksjonærer steget fra 48,5 prosent til 49,6 prosent, men bare 0,2 prosentpoeng fra 2002 til 2003-materialet. Dette er for liten endring til at endring i denne fordelingen isolert vil bidra vesentlig til å øke den totale årslønnsveksten. Den totale årslønnsveksten fra 2002 til 2003 ble 4,0 prosent mot 5,6 prosent året før.

Lønnsoverhenget inn i 2004 er beregnet til knapt 2,2 prosent og tariff tilleggene for arbeidere vil for hele totalgruppen bety 0,2-0,3 prosentpoeng. Bidraget fra lønnsglidningen til lønnsveksten for hele gruppen er derfor 1,5 prosentpoeng. I siste 5 årsperiode har bidraget fra glidningen variert mellom 1,5 og 3,1 prosentpoeng.

3.4.5 Lønnsutviklingen i andre områder i næringsvirksomhet

I hotell- og restaurantvirksomhet ble det under mel-

Boks 3.4 Sammenvekting mellom arbeidere og funksjonærer.

Funksjonærene i industrien får i hovedsak lønnsutviklingen fastsatt utenfor de sentrale oppgjørene. De sentrale oppgjørene for funksjonærene spiller derfor en relativ liten rolle for disse gruppene totalt sett.

Ansatte med minstelønnsavtaler innenfor funksjonærgruppen, som får deler av sin lønn fastsatt sentralt, vil neppe omfattes av mer enn anslagsvis 10 prosent av funksjonærene totalt innenfor NHO-området. I hvilken grad sentrale tillegg i slike funksjonærgrupper er retningsgivende for andre funksjonærgrupper er vanskelig å si. Det vises til Holdenutvalget (NOU 2003:13) for nærmere beskrivelse.

I den grad funksjonærer og arbeidere blir

behandlet samlet som tariffgruppe, vil dette bli tatt hensyn til i sammenvektingen, enten ved at vektsettet for slike grupper samlet blir vektet sammen med resten av henholdsvis funksjonærene og arbeiderne, eller ved at man splitter slike grupper i arbeidere og funksjonærer før sammenvekting, dersom dette er mulig. Særlig utenfor industri og for visse mindre grupper for NHO-bedrifter i handel, håndverk, organisasjoner etc. er ikke begrepene arbeidere/funksjonærer like entydige. For disse gruppene vil statistikk etter hvert bare bli produsert for alle ansatte.

Fordelingen av registerårsverkene ligger om lag et år etter ved tidspunkt for ferdig statistikk.

lomoppgjøret i 2003 gitt et lavlønnstillegg fra 1. april på kr. 2,85 per time til alle fastlønte.

Fra 2002 ble det gjennomført en omlegging av statistikkinnsamlingen for hotell- og restaurant ved at lønnsbegreper, periodisering av statistikkperioden etc. ble endret.

Lønnsbegrepet for hotellbransjen er nå det samme som for øvrige områder. Omleggingen medførte et skift oppover i lønnsnivå i forhold til tidligere statistikk. Noe skyldes uregelmessige tillegg som blant annet består av søndagstillegg, natttillegg og kveldstillegg, mens tidligere statistikk innsamlet av NHO bare inkluderte søndagstillegg. Bonus er ny lønnskomponent. I tillegg er en del som tidligere var klassifisert som prosentlønte, innrapportert med fast lønn pluss bonus eller en kombinasjon av fast lønn og en bevegelig lønnskomponent. Statistikken har andre referanseperioder for lønnsdata og er også en utvalgsundersøkelse. Dette kan bety at sammensetningen av datamaterialet kan være endret.

Beregninger på fjorårets datamateriale ga et lønnsoverheng til 2003 for fastlønte på 1,8 prosent. Tariff tillegg i 2003 bidro til årslønnsveksten med om lag det samme. Basert på foreløpig gjennomsnittsmateriale var det en negativ lønnsglidning på om lag ½ prosent.

Tariffoppgjøret i 2002 omfattet imidlertid økning i uregelmessige tillegg ved økte kvelds- og nattsatser og ved at tidspunkter for når kveldstillegg / natttillegg skal gis ble flyttet. Denne flyttingen kan ha endret den relative andelen av timene med slike tillegg. Det vil være spesielt usikkert om når slik lønnsvekst kommer. Derfor er dekomponeringen av lønnsveksten i denne bransjen mer usikker enn i andre sektorer.

Pga. strukturelle endringer har lønnsglidningen i enkelte tidligere år også vært negativ. Blant annet skyldes det at for eksempel andelen time-lønte i gruppen (tidligere statistikk) stadig økte og bidro til redusert lønnsvekst. Det er spesielt stor turnover i bransjen som gjør at sysselsettingeffekter kan bety mye. I tillegg må man anta at den omfattende omleggingen av statistikkinnrapporteringen i likhet med andre grupper, har ført til overgangsproblemer og at statistikkpopulasjonene kan være noe forskjellig i 2002 og 2003. Antall innrapporterte ansatte er langt flere i 2003.

I tillegg er 30-40 prosent av de ansatte innenfor området i 2003 klassifisert som funksjonærer, mens andelen i 2002-materialet var ca. 20 prosent. Disse inngår i funksjonærområdet for NHO-området totalt. Tidligere ble funksjonærlønninger ikke innrapportert. Etablering av nye rutiner for lønnsinnrapportering i 2002 bidrar sterkt til økt andel funksjonærer i 2003-materialet.

For *fastlønte i hotell- og restaurantvirksomhet innenfor NHO-området* har lønnsvekst vært 3,1 prosent fra 2002 til 2003. Lønnsveksten for de 9 første måneder i 2003 i forhold til tilsvarende måneder i 2002 viser 3¼ prosent vekst, mens lønnsveksten fra 1.oktober 2002 til 1.oktober 2003 viser 2¾ prosent. Man kan foreløpig anslå lønnsveksten bare for fastlønte arbeidere, som totalt omfatter om lag 60 prosent av sektoren.

I *forretnings- og sparebanker og forsikring* som nå er ett forhandlingsområde, ble det i mellomoppgjøret våren 2003 avtalt tillegg som utgjør 0,8 prosent fra 1. mai og som bidro til årslønnsveksten fra 2002 til 2003 med 0,54 prosentpoeng. Ifølge Finansnæringens Arbeidsgiverforening ble det i medlemsbedriftene under ett gitt lokale tillegg per 1. januar

2003 på 1,1 prosent inklusive engangstillegg på om lag 0,5 prosent og per 1. juli 2003 på 0,9 prosent inklusive engangstillegg på om lag 0,4 prosent til ansatte som omfattes av tariffavtalene.

Ifølge lønnsstatistikken for 2003 steg den gjennomsnittlige månedsførtjenesten for forretnings- og sparebanker og i forsikringsvirksomhet under ett med 2,9 prosent for heltidsansatte fra 1. september 2002 til 1. september 2003. I denne perioden har lønnsglidningen bidratt til lønnsveksten med om lag 2¼ prosent.

For forretnings- og sparebanker og forsikring som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet²⁾, har utvalget på grunnlag av lønnsstatistikken for 2003 og lønnstilleggene i 2003 beregnet årslønnsveksten fra 2002 til 2003 til 4½ prosent.

I *varehandel* ble det i mellomoppgjøret våren 2003 mellom LO og HSH enighet om at det på Landsoverenskomsten for Handel og Kontor fra 1. april gis et tillegg på kr 1,25 per time (203 kr. per måned) på minstelønnssatsene 1 til 5 og på ungdomssatsen (butikkene), samt på bransjeavtalene. Tillegget omfattet 25 prosent av området. Utover dette ble det gitt et garantitillegg fra 1. februar 2003. I forhandlingene våren 2002 ble partene enige om at garantitillegget i HK/HSH-avtalene per 1. februar 2003 gjennomføres med at alle ansatte får et tillegg på minimum kr. 3,- per time. Minstelønnssatsene ble regulert med ytterligere kr. 0,25 per time per 1. februar 2003. Dette bidro med 1¾ prosentpoeng til årslønnsveksten fra 2002 til 2003 i HSH-bedrifter i varehandelen.

Under forhandlingene i 2002 ble det på grossistoverenskomsten for Norsk Transportarbeiderforbund gitt kr. 1,50 per time til alle fra 1. februar 2003. Som del av oppgjøret i 2002 ble partene også enige om at minstelønnen økes med ytterligere kr 1,- per time fra 1. april 2003. Videre ble det i forhandlingene i 2003 gitt et tillegg til alle arbeidstakere på kr 1,50 per time fra 1. april 2003. De andre avtalene i området fulgte modellen fra LO/NHO-oppgjøret i 2003 med lønnstillegg til de lavest lønte, se vedlegg 2.

I oppgjøret mellom Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund/ Prifo, YTF, Farmasiforbundet og Norges Funksjonærforbund og HSH ble det ført parallelle forhandlinger med LO/Handel og Kontor. Det ble avtalt følgende tillegg gjeldende fra 1. april 2003:

- I overenskomstområdet for funksjonæravtalene, kontoroverenskomsten og reiselivsavta-

len ble overenskomstenes minstelønnssatser trinn 1-5 samt ungdomssatsen hevet med kr 1,25 pr. time. (Kr. 203,- pr. mnd.)

- I overenskomstområdet for grossistavtalene gis alle arbeidstakere et tillegg på kr 1,50 pr. time.
- I overenskomst mellom HSH og YS/ Farmasiforbundet ble arbeidstakere som er omfattet av overenskomstområder med gjennomsnittslønn fra 85 og opp til 95 prosent av industriens gjennomsnitt gitt et tillegg på kr 1,95 pr. time. Alle minstelønnssatser og personlige lønninger i overenskomsten forhøyes med det overnevnte tillegg.

Ifølge lønnsstatistikken for 2003 steg den gjennomsnittlige månedsførtjenesten for heltidsansatte i varehandelen under ett med 3,3 prosent fra 1. september 2002 til 1. september 2003. For heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen var lønnsveksten i samme periode 4,0 prosent.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2003 og lønnstilleggene i 2003, har utvalget anslått årslønnsveksten fra 2002 til 2003 til 4,4 prosent for heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen.

For varehandelen totalt kan årslønnsveksten fra 2002 til 2003 også beregnes til 4,4 prosent. For engroshandel har den vært 3,7 prosent og for detaljhandel 4,7 prosent. For varehandelen totalt er motorkjøretøytjenester med i lønnsveksttallet. Denne gruppen hadde samme årslønnsvekst fra 2002 til 2003 som varehandel under ett. Gruppen er ikke med i lønnsveksttallet for HSH-bedrifter i varehandelen.

Under mellomoppgjøret i 2003 ble det i det i HSH/HUK³⁾-områdene inngått en etterreguleringsbestemmelse. Den har følgende ordlyd:

"Partene viser til at partene i korresponderende områder er enige om å oppta forhandlinger i januar/februar om eventuelle lønnstillegg. —. Partene på HUK-områdene er enige om, for dette oppgjøret, å gjøre resultatet for nevnte forhandlinger gjeldende for tilsvarende grupper/stillinger. "

Etterreguleringsbestemmelsen ble ikke utløst. Forutsetningen for at det skulle gis lønnstillegg etter etterreguleringsbestemmelsen i HUK-områdene var at reguleringsbestemmelsene i korresponderende områder (det statlig tariffområdet, KS-området, NAVO/LO og NAVO/YS i helseforetakene) utløste lønnstillegg.

²⁾ Antall ansatte som forhandlingsområdet omfatter, er begrenset til de som omfattes av Sentralavtalen mellom Finansforbundet og Finansnæringens Arbeidsgiverforening og som lønnes etter regulativets satser. Det vil si at ansatte som har høyere lønn enn kr 527 524 ikke er med i beregningene.

³⁾ Omfatter virksomheter som eies og drives av private organisasjoner og/eller stiftelser innen helse, undervisning og kultur.

3.4.6 Lønnsutviklingen i offentlig sektor

Staten

I mellomoppgjøret 2003 for statsansatte ble Arbeids- og administrasjonsdepartementet, LO Stat, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund - Stat, Akademikerne og Utdanningsgruppenes Hovedorganisasjon enige om at det ikke skulle foretas lønnsreguleringer per 1. mai 2003. Det skulle heller ikke foretas sentrale justeringsforhandlinger eller lokale forhandlinger etter hovedtariffavtalens pkt. 2.3.3 i 2003.

Videre ble partene enige om en reguleringsbestemmelse som har følgende ordlyd:

”Partene er enige om på bakgrunn av det inntektspolitiske samarbeidet og uttalelsene i Kontaktutvalget 22. januar 2003, å oppta forhandlinger i januar/februar 2004 om eventuelle lønnstillegg for arbeidstakerne i det statlige tariffområdet. Partene er enige om at siktemålet med disse forhandlingene er å gi arbeidstakerne i det statlige tariffområdet en faktisk lønnsutvikling innenfor den samme ramme på årsbasis (2002-2003) som for industrien (gjennomsnittlig arbeidere og funksjonærer) i NHO-bedrifter. Forhandlingene føres med utgangspunkt i tall fra TBUs foreløpige rapport 2004.

Eventuelle tillegg av lønsmessig art gis med virkning fra 1. januar 2004. Dersom avviket er mindre enn 0,10 prosentpoeng foretas det ingen endringer.

Forhandlingene skal være sluttført innen utgangen av februar 2004”.

Arbeids- og administrasjonsdepartementet førte også forhandlinger med Norges Ingeniørorganisasjon og Norges Farmaceutiske Forening der partene ble enige om samme løsning som hovedsammenslutningene i staten.

Skoleverket

Mellomoppgjøret i staten i 2003 er også gjeldende for skoleverket. I boks 3.5 gis det en oversikt over lønnstilleggene i skoleverket siden 1. mai 2000.

Lønnsvekst for statsansatte

Foreløpig lønnsstatistikk for 2003 fra SSB viser at månedsfortjenesten både for heltidsansatte og for alle ansatte under ett økte med 3,2 prosent fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003.

Overhenget til 2003 er beregnet til 3,9 prosent.

På grunnlag av foreløpig lønnsstatistikk for 2003 kan årslønnsveksten beregnes til 4,3 prosent

fra 2002 til 2003. Lønnsglidningen bidro med 0,4 prosentpoeng.

Lønnsvekst for skoleverket.

Foreløpig lønnsstatistikk for 2003 fra SSB viser at månedsfortjenesten for heltidsansatte økte med 2,5 prosent og for alle ansatte med 2,4 prosent fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003.

På grunnlag av særavtale mellom UFD og berørte lærerorganisasjoner (skolepakke II) fikk lærerne ett lønnstrinn fra 1. januar 2002 og de fikk ytterligere to lønnstrinn fra 1. august 2002. Disse tilleggene bidrar til overhenget til 2003 med om lag 1 $\frac{3}{4}$ prosentpoeng. Overhenget til 2003 er beregnet til 5,3 prosent inklusiv de lønsmessige virkningene av skolepakke II og til 3,4 prosent eksklusiv skolepakken.

På grunnlag av foreløpig lønnsstatistikk for 2003 kan årslønnsveksten beregnes til 5,4 prosent (inklusive skolepakke II) fra 2002 til 2003. Lønnsglidningen bidro med knapt 0,2 prosentpoeng.

Lønnsvekst for det statlige tariffområdet (gjennomsnitt for staten og skoleverket).

Det gjennomsnittlige overhenget til 2003 i det statlige tariffområdet er 4,5 prosent inklusiv skolepakke II og 3,7 prosent eksklusiv skolepakken. På grunnlag av den foreløpige lønnsstatistikken for 2003 for staten og skoleverket har utvalget beregnet årslønnsveksten i det statlige tariffområdet til 4,8 prosent inklusiv skolepakke II og 4,0 prosent eksklusiv skolepakke II. Lønnsglidningen bidro med om lag $\frac{1}{3}$ prosentpoeng. På grunnlag av disse tallene ble ikke etterreguleringsbestemmelsen i det statlige tariffområdet utløst.

Kommunene

I det kommunale tariffområdet ble KS, LOK, YS-K og UHO enige om at det ikke skulle gis sentrale lønnstillegg i 2003 utover det som allerede var avtalt for 2003 i lønnsoppgjøret i 2002. Det som ble avtalt i 2002 for 2003 var en pott på 1,5 prosent til lokale forhandlinger per 1. januar 2003 og økt minstelønn for ufaglærte, fagarbeidere og høyskoleutdannede etter 10 års ansiennitet fra 1. juli 2003.

I 2003 gir de avtalte tilleggene et bidrag til årslønnsveksten fra 2002 til 2003 på 1,9 prosentpoeng. Overhenget til 2003 er beregnet til 2,2 prosent.

Lønnsstatistikk for 2003 fra SSB viser at månedsfortjenesten for heltidsansatte økte med 2,9 prosent og for alle ansatte med 2,8 prosent fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003.

Boks 3.5 Lønnsøkning i skolesektoren 2000-2003 som følge av lønnsoppgjør, endring av særavtaler og kompensasjon for spesielt ferieuttak per 1.1.01.

- Generelt tillegg til alle per 1. mai 2000 på kr. 5 000.
- Sentrale justeringer per 15. juli 2000 ga 2 lønnstrinn eller om lag 3¼ prosent til lærere og skoleledere med godkjent utdanning.
- I forbindelse med hovedtariffoppgjøret 2000 ble det inngått en intensjonserklæring mellom partene om å endre særavtaler for bedre å kunne tilpasse dem lokale forhold og skape større effektivitet. Særavtalen om arbeidstid for undervisningspersonale ble etter forhandlinger endret i en retning som skal innebære mulighet for større fleksibilitet i undervisningsplanleggingen. Som kompensasjon fikk alle lærere og skoleledere med godkjent utdanning 2 lønnstrinn eller om lag 3¼ prosent fra 1. august 2000 (skolepakke I). Samarbeidet mellom lærerorganisasjonene og staten om en handlingsplan for skolen skal gå over tre år.
- I tillegg ble det ført lokale forhandlinger per 1. oktober 2000 for statsansatte og skoleverket innenfor en ramme på 0,85 prosent per dato. For skoleverket ble det i tillegg tilført 0,15 prosent i forbindelse med de lokale forhandlingene.
- Under hovedtariffoppgjøret 2000 ble det avtalt at de 2 ekstra feriedagene både i 2001 og 2002 tas ut i penger i stedet for redusert tilstedeværelsesplikt. Dette utgjør ett lønnstrinn eller vel 1½ prosent med virkningsdato 1. januar 2001.
- Generelt tillegg til alle per 1. mai 2001 på kr. 2 200.
- Sentrale justeringsforhandlinger per 1. september 2001 innenfor en økonomisk ramme på 1,0 prosent per dato. Staten og skoleverket fikk ganske lik uttelling.
- I tillegg ble det ført lokale forhandlinger per 1. oktober 2001 for statsansatte og skoleverket innenfor en ramme på 0,6 prosent per dato.
- Den 13. oktober 2001 ble det på grunnlag av intensjonsavtalen forhandlet fram en særavtale mellom UFD og berørte lærerorganisasjoner (skolepakke II). Avtalen innebærer at lærerne får ett lønnstrinn fra 1. januar 2002 og ytterligere to lønnstrinn fra 1. august 2002. Dette må bl.a. ses i sammenheng med at undervisningstiden økes med 1 prosent fra 1. januar 2002 og med ytterligere 3 prosent fra 1. august 2002. Vikartimesatsen blir redusert med 20 prosent fra 1. januar 2002 og skoleledere får ikke godtgjørelse for de 25 første vikartimene. Avtalen inneholder også særskilte tiltak overfor eldre lærere ved at undervisningstiden reduseres for lærere som er eldre enn 58 år. For 2002 er den reduserte undervisningsplikten kostnadsberegnet til 85 mill. kroner, med en helårsvirkning på om lag 185 mill. kroner i 2003.
- Med virkning fra 1. mai 2002 ble det gitt et tillegg på hovedlønnstabellen på kr. 7 500 opp til og med lønnstrinn (ltr.) 30, og et prosentvis tillegg på 3,1 prosent fra og med ltr. 31 til og med ltr. 70, og et fallende krone-t tillegg fra ltr. 71 på kr. 14 800 til 79 på kr. 13 200.
- Det ble videre ført sentrale justeringsforhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 1,5 prosent per dato med virkning fra 1. august 2002.
- Det ble også ført lokale forhandlinger innenfor en ramme på 1,9 prosent per dato med virkning fra 1. september 2002. På grunn av lønnsendringer ved skifte av arbeidstakere, forhandles det innenfor 0,1 prosent per dato av lønnsmassen.
- Det skal ikke foretas lønnsreguleringer per 1. mai 2003. Det skal heller ikke foretas sentrale justeringsforhandlinger eller lokale forhandlinger (2.3.3) i 2003.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2003 og de avtalte tilleggene i 2003 kan årslønnsveksten fra 2002 til 2003 beregnes til 4,4 prosent eksklusiv Oslo kommune.

For arbeidstakere i KS-området (eksklusiv stillinger med lokal lønnsdannelse) ble det i mellomoppgjøret 2003 inngått en etterreguleringsbestemmelse med tilsvarende innhold som i det statlige

tariffområdet. Etterreguleringsbestemmelsen ble heller ikke utløst i KS-området.

I *Oslo Kommune* ble det i 2002-oppgjøret ikke avtalt tillegg som skulle iverksettes i 2003. Etter mekling i mellomoppgjøret 2003 ble partene enige om følgende tillegg fra 1. mai:

- Minstelønnsnivået ble hevet fra kr. 173 800 til kr. 197 300. For noen arbeidstakere utgjør til-

leggene kr. 21 200. Det ble gitt et generelt tillegg på 0,9 prosent til alle lønnstrinn i Oslo kommunes lønnstabell dog slik at ingen tillegg ble lavere enn kr. 3 000. Mellom lønnstrinn 22 og 40 ble det gitt et ytterligere differensiert kronetillegg varierende fra kr. 100 til kr. 3 600. Fra lønnstrinn 22 til 40 utgjør tilleggene totalt mellom kr. 3 100 og kr. 6 600. Fra lønnstrinn 43 til 80 utgjør tilleggene mellom kr. 3 200 og kr. 6 000.

For kommuneansatte inklusiv Oslo kommune er også årslønnsveksten fra 2002 til 2003 beregnet til 4,4 prosent.

3.4.7 Lønnsutviklingen i NAVO-området

I tråd med forhandlingsmodellen i NAVO forhandles det først på nasjonalt nivå (A-nivå) om overenskomstens generelle del mellom NAVO og hovedorganisasjonene og er felles for alle virksomheter innenfor overenskomstområdet. Deretter forhandles overenskomstens spesielle del (B-delen) mellom den enkelte virksomhet på den ene siden og på den andre siden lokale arbeidstakerorganisasjoner.

For NAVO-helse er det med LO, YS, UHO og Akademikernes medlemmer i Den Norske Lægeforening avtalt et nasjonalt nivå II (A2) der det forhandles mellom NAVO-helse og de enkelte foreninger/forbund i hovedorganisasjonene om særskilte lønns- og arbeidsvilkår for den enkelte forenings medlemmer.

I mellomoppgjøret 2003 ble det på A-nivå mellom NAVO og LO Stat og mellom NAVO og YS NAVO enighet om følgende tillegg fra 1. april 2003:

- Til alle arbeidstakere med en årslønn lavere enn kr. 238 000 gis det et tillegg på kr. 5 557,50 per år
- Til alle arbeidstakere med en årslønn lavere enn kr. 266 000 og lik eller høyere enn kr. 238 000 gis det et tillegg på kr. 3 802,50 per år
- De sentrale partene var enige om at ved lokal enighet i de ulike virksomhetene kunne man redusere eventuelt utsette disse tilleggene

På B-nivåer ble det gitt varierende tillegg i de ulike virksomhetene.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2003 og de avtalte tilleggene gitt i forhandlingene i de ulike virksomhetene, er årslønnsveksten fra 2002 til 2003 beregnet til 3,8 prosent. Lønnsglidningen bidro til årslønnsveksten med 0,5 prosentpoeng.

For helseforetakene kom NAVO, LO, YS og UHO til enighet om at det ikke skulle gis tillegg verken

på A- eller B-nivå utover de tillegg som ble avtalt i 2002 og gitt med virkning fra hhv. 1.1 og 1.7.2003. Disse tilleggene bidrar til årslønnsveksten 2002 til 2003 med om lag 2,2 prosentpoeng.

Det er gjennomført lokale forhandlinger mellom helseforetakene og lokale arbeidstakerorganisasjoner tilknyttet Akademikerne (eksklusive Dnlf) og SAN-Helse. For alle grupper eksklusiv leger er det beregnet en samlet årslønnsvekst på 5,0 prosent 2002 til 2003. Herav bidrag fra lønns- og arbeidstidsendringer på 0,8 prosentpoeng.

Det ble ikke gjennomført lønnsoppgjør for medlemmer i Den norske Lægeforening i 2002. Oppgjøret med Dnlf ble gjennomført med virkning fra 1.1.2003. Det var en forutsetning at dette oppgjøret skulle dekke årene 2002 og 2003 i og med at det ble avtalt at det ikke skulle gjennomføres mellomoppgjør for Dnlf i 2003. Den overenskomsten som ble inngått fra 1.1.2003 innebar vesentlige endringer i legenes lønns- og arbeidsforhold, herunder arbeidstidsendringer. Den nye avtalen innebærer betydelige endringer ved at flere tidligere lønnstillegg er erstattet av høyere fastlønn.

På grunn av de store systemomleggingene er det uvanlig komplisert og krevende å fastslå legenes lønnsvekst, bla a. fordi fastlønnssøkingen delvis erstatter kompensasjoner for forlenget arbeidstid og fordi kompensasjonen for utvidet arbeidstid er lagt om.

NAVO har beregnet legenes årslønnsvekst i 2003 til 15,8 prosent. SSB har på oppdrag fra Beregningsutvalget beregnet en lønnsvekst på om lag 15 prosent fra 2002 til 2003 i legenes samlede lønnsinntekt med grunnlag i LTO-registeret. Disse beregningen bygger på "identiske personer" og omfatter om lag ¾ av legene.

En lønnsvekst for leger på 15,8 prosent og en lønnsvekst på 5,0 prosent fra 2002 til 2003 for øvrige grupper, gir en samlet, vektet, lønnsvekst for helseforetakene på 7,0 prosent fra 2002 til 2003.

I helseforetakene ble det mellom NAVO og LO og mellom NAVO og YS også inngått en etterreguleringsbestemmelse med tilsvarende innhold som i det statlige og kommunale tariffområdet. Etterreguleringsklausulen ble ikke utløst.

Det er beregnet et samlet overhent på 0,7 prosent til 2004. Legenes lønnsøking ble i 2003 gitt med virkning fra 1.1.2003. Beregningsmessig gir tillegg gitt fra denne dato ikke overheng til neste år. Holdes legene utenfor beregningen, er overhendet til 2004 på 0,8 prosent for øvrige grupper i helseforetakene.

Det er inngått en avtale mellom NAVO og Akademikerne om at lønnsforhandlingene i 2004 skal utsettes til oppstart i september 2004.

3.4.8 Lønnsutviklingen for toppledere i privat næringsvirksomhet

- Toppledere i foretak med over 25 ansatte/lønnsforhold hadde i gjennomsnitt en lønnsvekst på 4,4 prosent fra 2002 til 2003 mot 5,1 prosent fra 2001 til 2002. Til sammenligning er gjennomsnittlig lønnsvekst for lønnstakere under ett ifølge Beregningsutvalgets anslag 4½ prosent fra 2002 til 2003. Lønnsveksten fra 2002 til 2003 varierte fra 3,4 prosent for toppledere i foretak med 50-99 ansatte/lønnsforhold til 8,1 prosent i foretak med over 250 ansatte/lønnsforhold.
- Det er stor forskjell både i lønnsnivå og lønnsvekst mellom toppledere i små og mellomstore foretak og i de store foretakene. Særlig markert var forskjellen i lønnsvekst i perioden 1997-2001, se tabell 3.6.
- Innen de store foretakene var det i 2003 en forholdsvis liten gruppe toppledere som trakk opp gjennomsnittlig lønnsvekst. For den fjerdedelen som tjente best i de store foretakene med over 250 ansatte/lønnsforhold (134 ledere i alt) var lønnsveksten i 2003 10,5 prosent mot 7,3 prosent i 2002, jf. tabell 3.8.
- Det er få kvinnelige toppledere i privat næringsvirksomhet. Det er om lag 12 prosent kvinnelige toppledere i foretak med over 25 ansatte/lønnsforhold og de tjente i 2003 i gjennomsnitt om lag 72 prosent av det mannlige toppledere tjener.

Utvalget presenterer i dette avsnittet opplysninger om lederlønn fra følgende kilder:

- Skattedirektoratets lønns- og trekkoppgaverregister (LTO) for årene 1995-2003.
- aksjeselskapers årsregnskaper (noter i regnskapet) til Brønnøysundregisteret om lønn og annen godtgjørelse til administrerende direktør/daglig leder for årene 1995-2002.

Det vises til boks 3.6 for nærmere omtale av datagrunnlag, lønnsbegrep m.m.

1. Lønnsutviklingen for identiske ledere i aksjeselskaper og i allmenne børsnoterte selskaper etter LTO-registeret

Utvalget har i dette avsnittet sett på lønnsnivå og lønnsutvikling etter to lønnsbegreper:

- Det første omfatter *all utbetalt lønn og annen kontantgodtgjørelse*, dvs. lønn og honorarer m.m. for arbeid som ikke er utført som ledd i selvstendig næringsvirksomhet (kode 111) og *skattepliktige og trekkpliktige naturalytelser* som

ikke er opptjent som ledd i selvstendig næringsvirksomhet (kode 112), jf. boks 3.6.

- Det andre er et utvidet lønnsbegrep som i tillegg til postene i første strekpunkt også omfatter kode 132, fordel ved kjøp av aksjer til underpris.

Fordel ved erverv og fordel ved salg/innløsning av opsjoner i arbeidsforhold er med i det første lønnsbegrepet, men hittil har fordelene ikke latt seg skille ut som egen post. For 2003 er fordelene registrert på egen kode i LTO⁴). Fordel ved kjøp av aksjer til underpris er også registrert på egen kode og kan behandles særskilt. Det første lønnsbegrepet er i store trekk det samme som vi bruker ellers i kapittel 3. Det inneholder imidlertid en del naturalytelser som ikke er med i lønnsbegrepet, slik det anvendes i lønnsstatistikken og f.eks. i tabell 3.1. Naturalytelsene utgjør en liten andel, om lag 0,3 prosent av lønn og honorarer i gjennomsnitt, og er dermed av liten betydning for lønnsnivå og lønnsutvikling.

I LTO-registeret er det ingen opplysninger om stilling, noe som gjør det vanskelig å skille ut administrerende direktør/daglig leder i selskapene. "Leder" er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn både i 1995 og 1996, i 1996 og 1997 osv., jf. boks 3.6. Det kan ikke utelukkes at en på denne måten i noen tilfeller har fått med personer som har høy lønn pga. sin spisskompetanse uten å være toppler. Utvalget tror ikke dette er noe stort problem.

Lønnsnivået for identiske ledere i foretak med 25 ansatte og over er lavere i LTO-materialet enn i Brønnøysundregisteret. Det skyldes i hovedsak at det er flere lønnsforhold enn ansatte, dvs. at det er med noen flere mindre foretak i tabell 3.6 enn i tabell 3.11 (som viser tall fra Brønnøysundregisteret). En kan derfor ikke direkte sammenlikne lønnsnivå for ledere som er sortert etter henholdsvis antall ansatte og antall lønnsforhold.

Foretak som bruker innleid arbeidskraft, kan bli plassert i en lavere foretaksstørrelse enn om foretaket hadde drevet med egne ansatte. Utstrakt bruk av korttidsansatte virker motsatt.

Tabell 3.6 viser at sammenliknet med 1995-96 var det en tiltakende lønnsvekst fra 1996 til 1997 for toppledere etter LTO-registeret. Fra 1995 til 1996 hadde identiske ledere i foretak med over 25 lønnsforhold gjennomgående en lønnsvekst på om lag 6-7½ prosent, mens veksten var om lag 6-9 prosent fra 1996 til 1997.

Fra 1997 til 1998 var lønnsveksten for toppe-

⁴) For å kunne vurdere tallene trenges en lengre tidsrekke.

Tabell 3.6. Lønnsutviklingen¹⁾ for administrerende direktør/daglig leder²⁾ i aksjeselskaper og allmenne børsnoterte selskaper. 1995-2003. Foretak med 25 lønnsforhold og over. Identiske ledere.

	Antall lønnsforhold ³⁾				Gjennomsnitt
	25-49	50-99	100-249	250 og over	
1995-96	5,7	6,9	7,5	6,5	-
1996-97	7,3	6,2	9,2	8,0	-
1997-98	6,2	6,4	10,1	18,1	-
1998-99	5,7	8,2	11,2	16,5	8,8
1999-2000	4,1	4,8	6,4	16,8	6,0
2000-2001	5,8	4,3	11,3	14,2	7,2
2001-2002	4,8	4,9	4,4	8,2	5,1
2002-2003 ⁴⁾	3,7	3,4	5,2	8,1	4,4
1995-2003	52,4	55,0	86,9	146,9	-
Gj.sn. per år	5,4	5,6	8,1	12,0	-
Gj.sn. lønn ¹⁾⁴⁾ 2003	520 700	634 400	826 000	1 252 300	631 400
Antall ledere	5103	2220	1 160	535	9018

¹⁾ Omfatter lønn (inkludert fordel ved erverv og fordel ved salg/innløsning av opsjoner i arbeidsforhold), honorarer og naturalytelser

²⁾ *Administrerende direktør/daglig leder* er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn to år etter hverandre

³⁾ Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket.

⁴⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, LTO-registeret

dere i de minste foretakene (25-49 lønnsforhold) lavere enn året før, 6,2 prosent mot 7,3 prosent. Denne gruppen omfatter over halvparten av lederne tabellen dekker. For topplederne i de andre størrelsesgruppene var lønnsveksten høyere i 1998 enn året før. Særlig gjaldt dette for toppledere i foretak med over 250 lønnsforhold som hadde en vekst på 18,1 prosent fra 1997 til 1998.

Fra 1998 til 1999 var lønnsveksten 16,5 prosent for ledere i foretak med over 250 lønnsforhold. For de andre størrelsesgruppene varierte lønnsveksten fra om lag 5½ til om lag 11 prosent.

Fra 1999 til 2000 avtok gjennomsnittlig lønnsvekst for toppledere i alle foretaksstørrelsene under 250 lønnsforhold og i størrelsesgruppene 25-49 og 50-99 lønnsforhold var veksten om lag som for gjennomsnittet av lønnstakerne. I foretak med over 250 lønnsforhold hadde toppledere like høy gjennomsnittlig lønnsvekst i 2000 (16,8 prosent) som året før.

Fra 2000 til 2001 var lønnsveksten fortsatt sterk for toppledere i foretak med over 250 lønnsforhold, 14,2 prosent mot 16,8 prosent året før. For størrelsesgruppen 100-249 lønnsforhold var lønnsveksten 11,3 prosent i 2001 mot 6,4 prosent året før. I foretak med 25-49 og 50-99 lønnsforhold var lønnsveksten henholdsvis 5,8 og 4,3 prosent i 2001.

Fra 2001 til 2002 var lønnsveksten for topp-

ledere i gjennomsnitt lavere enn for lønnstakere under ett, 5,1 prosent mot 5,7 prosent. Lønnsveksten fra 2001 til 2002 varierte fra 4,4 prosent for toppledere i foretak med 100-249 lønnsforhold til 8,2 prosent i foretak med over 250 lønnsforhold.

Fra 2002 til 2003 var lønnsveksten for toppledere i gjennomsnitt på 4,4 prosent, dvs. som for lønnstakere under ett. Lønnsveksten fra 2002 til 2003 varierte fra 3,4 prosent for toppledere i foretak med 50-99 lønnsforhold til 8,1 prosent i foretak med over 250 lønnsforhold.

I perioden 1995-2003 har lønnsveksten i gjennomsnitt for lønnstakere vært 47,0 prosent eller 4,9 prosent per år. For topplederne har lønnsveksten i denne perioden vært til dels langt sterkere. I de enkelte størrelsesgrupper har lønnsveksten variert fra om lag 52 prosent for topplederne i foretak med 25-49 lønnsforhold til om lag 147 prosent for lederne i de største foretakene. For den siste gruppen var lønnsveksten særlig sterk fra 1997 til 2001 med en samlet vekst på 83,4 prosent.

Tabell 3.7 viser lønnsnivå og lønnsutvikling når en inkluderer kode 132, fordel ved kjøp av aksjer til underkurs i materialet.

Tabell 3.7 viser at i 1997 betydde fordel ved kjøp av aksjer til underkurs mest for lederne i de større foretakene. Ved å inkludere fordel ved kjøp av aksjer til underkurs (kode 132) i lønnsbegrepet

økte gjennomsnittlig lønnsvekst fra 9,2 prosent til 11,0 prosent for ledere i foretak med 100-249 lønnsforhold og fra 8,0 prosent til 9,5 prosent i foretak med over 250 lønnsforhold, jf. tabellene 3.6 og 3.7.

Fordelen ved kjøp av aksjer til underkurs vil i hovedsak svinge i takt med utviklingen i aksjekursene. I 1998 har fordelene for de gruppene som er med i tabell 3.7 i gjennomsnitt betydd mindre enn i 1997, noe som gir lavere vekst fra 1997 til 1998 enn når fordel ved kjøp av aksjer til underkurs holdes utenom lønnsbegrepet. F. eks. ble veksten for toppledere i foretak med over 250 lønnsforhold redusert fra 18,1 til 17,0 prosent når fordel ved aksjekjøp til underkurs inkluderes i lønnsbegrepet.

I perioden 1999-2003 betydde fordel ved kjøp av aksjer til underkurs mindre for lønnsveksten til toppledere enn i 1997 og 1998 i alle størrelsesgrupper. Gjennomsnittlig lønnsvekst var uendret eller endret seg lite når fordel ved kjøp av aksjer til underkurs ble inkludert i lønnsbegrepet.

I boks 3.7 kommer en nærmere inn på opsjoner og kjøp av aksjer til underkurs og den skattemessige behandlingen.

I tabell 3.8 er topplederne i foretak med over

250 lønnsforhold rangert etter stigende lønnsnivå. Det er 134 ledere i hvert kvartil. Tabellen viser at lederne i 4. kvartil har en gjennomsnittslønn på knapt 2,4 mill. kroner i 2003 og at veksten har vært 10,5 prosent fra 2002 til 2003 mot 7,3 prosent året før. I de andre kvartilene varierte lønnsveksten fra 4,9 til 7,6 prosent i 2003 og fra 8,7 til 9,5 prosent i 2002.

Tabell 3.9 viser at det er få kvinnelige administrerende direktører/daglig ledere i foretak med over 25 lønnsforhold. Andelen varierte i 2003 fra 14 prosent i størrelsesgruppen 25-49 lønnsforhold til 7 prosent i foretak med over 250 lønnsforhold. Gjennomsnittlig lønnsnivå i 2003 (ekskl. fordel ved kjøp av aksjer til underkurs) for kvinnelige toppledere var om lag 74 prosent av mannlige topplederes i størrelsesgruppen 25-49 lønnsforhold, om lag 69 prosent i størrelsesgruppene 50-99 og 100-249 lønnsforhold og om lag 73 prosent i den største gruppen. I gjennomsnitt tjente kvinnelige toppledere om lag 72 prosent av mannlige i alle foretak med over 25 lønnsforhold. Gjennomsnittlig lønnsvekst fra 2002 til 2003 var lavere for kvinner enn for menn i alle foretaksstørrelser.

Tabell 3.7 Lønnsutviklingen¹⁾, inkl. fordel ved aksjekjøp til underkurs for administrerende direktør/daglig leder²⁾ i aksjeselskaper og allmenne børsnoterte selskaper. 1996-2003. Foretak med 25 lønnsforhold og over. Identiske ledere.

	Antall lønnsforhold ³⁾			
	25-49	50-99	100-249	250 og over
1996-97	7,3	7,7	11,0	9,5
1997-98	6,2	6,2	8,3	17,0
1998-99	5,7	8,3	11,1	16,7
1999-2000	4,1	4,8	6,3	16,8
2000-2001	6,6	4,3	11,6	13,8
2001-2002	4,1	5,0	5,1	8,1
2002-2003 ⁴⁾	3,5	3,6	4,9	8,2
1996-2003	44,0	47,3	74,7	132,4
Gj.sn. per år	5,3	5,7	8,3	12,8
Samlet godtgjørelse ¹⁾⁴⁾ 2003	520 800	635 100	826 700	1 253 900
Herav: Fordel ved aksjekjøp til underkurs i 2003	70	740	620	1 600
Antall ledere	5103	2220	1160	535

¹⁾ Omfatter lønn (inkludert fordel ved erverv og fordel ved salg/innløsning av opsjoner i arbeidsforhold), honorarer, naturalytelser og fordel ved kjøp av aksjer til underkurs

²⁾ Administrerende direktør/daglig leder er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn to år etter hverandre

³⁾ Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket.

⁴⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, LTO-registeret

Tabell 3.8 Gjennomsnittslønn¹⁾ etter kvartil blant administrerende direktør/daglig leder²⁾ i foretak med over 25 lønnsforhold³⁾. 2002 og 2003

Kvartil	2002	2003 ⁴⁾	Vekst 2001-2002	Vekst 2002 – 2003 ⁴⁾
1. kvartil	542 600	569 000	8,7	4,9
2. kvartil	818 200	857 700	9,5	4,8
3. kvartil	1 109 400	1 194 300	8,9	7,6
4. kvartil	2 157 200	2 383 300	7,3	10,5
Alle	1 158 000	1 252 300	8,2	8,1

¹⁾ Omfatter lønn (inkludert fordel ved erverv og fordel ved salg/innløsning av opsjoner i arbeidsforhold), honorarer og naturallytelser

²⁾ *Administrerende direktør/daglig leder* er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn to år etter hverandre

³⁾ Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket.

⁴⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, LTO-registeret

Tabell 3.9 Lønnsutviklingen¹⁾ for administrerende direktør/daglig leder²⁾ i aksjeselskaper og allmenne børsnoterte selskaper. 2002-2003. Foretak med 25 lønnsforhold og over. Identiske menn og kvinner

Antall lønnsforhold ³⁾	Antall 'ledere'		Gj. sn. lønn ⁴⁾ 2003		Vekst 2002-2003 ⁴⁾	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
25 – 49	4 404	699	540 100	398 700	3,8	2,9
50 – 99	1 984	236	656 300	449 900	3,5	3,3
100 – 249	1 070	90	846 200	586 200	5,4	2,7
250 og over	498	37	1 276 600	925 600	8,2	6,7

¹⁾ Omfatter lønn, honorarer og naturallytelser.

²⁾ *Administrerende direktør/daglig leder* er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn to år etter hverandre

³⁾ Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket.

⁴⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, LTO-registeret

2. Tall fra Brønnøysundregisteret

Lønnsbegrepet som skal brukes i *årsregnskapene til aksjeselskaper* (noter til regnskapet) og som skal innberettes til Brønnøysundregisteret, er hjemlet i regnskapsloven §7-31, hvor det bl.a. heter:

”Det skal opplyses om de samlede utgifter til henholdsvis lønn, pensjonsforpliktelser og annen godtgjørelse til daglig leder og medlemmer av styret og bedriftsforsamlingen. Det skal opplyses om godtgjørelse til revisor og hvordan godtgjørelsen er fordelt på revisjon og andre tjenester.

Det skal opplyses om arten og omfanget av forpliktelser til å gi daglig leder eller leder av styret særskilt vederlag ved opphør eller endring av ansettelsesforholdet eller vervet. Tilsvarende gjelder avtaler om bonuser, overskudds-

delinger, opsjoner og lignende til fordel for daglig leder eller leder av styret”.

Dette er et omfattende lønnsbegrep og skal i prinsippet omfatte all godtgjøring til toppledere, herunder fordel ved opsjoner, fordel ved kjøp av aksjer til underkurs og naturallytelser. Det vises tall både for alle og for identiske ledere, dvs. ledere som er med i materialet to år etter hverandre.

Fra og med 1999 er opplysningene om lønn m.m. for daglig leder/administrerende direktør hjemlet i lov om årsregnskap m.v. (regnskapsloven), mens opplysningene tidligere var hjemlet i aksjeloven.

Mange aksjeselskapene oppgir ikke lønn til administrerende direktør/daglig leder i årsregnskapene. Også for de større foretakene er det

mange som ikke følger opp regnskapslovens krav på dette punktet. Det er derfor knyttet en del usikkerhet til tallene fra Brønnøysundregisteret, men i hovedsak gir de samme inntrykk av lønnsnivå og lønnsutvikling for toppledere som tallene fra LTO-registeret.

Gjennomsnittlig lønnsutvikling for *alle* administrerende direktører/daglige ledere fra 1995 til 2002 har variert en del etter foretaksstørrelse, jf. tabell 3.10. I 1996 og 1997 varierte lønnsveksten mellom i underkant av 3 og 8 prosent, mens den var mellom om lag 7 og 14 prosent i 1998.

I 1999 økte lønnsveksten ytterligere og varierte fra om lag 9 til knapt 16 prosent. I 2000 avtok lønnsveksten. Den varierte fra om lag 2 prosent i de miste foretakene til om lag 10½ prosent i de med over 250 ansatte. Fra 2000 til 2001 økt lønnsveksten igjen i alle foretakstørrelsene under 250 ansatte og varierte mellom om lag 7 og 9 prosent. For administrerende direktører/daglige ledere i de største foretakene var lønnsveksten gjennomsnittlig 6 prosent i 2001. I 2002 varierte lønnsveksten mellom om lag 3 og 8,5 prosent i foretakstørrelsene under 250 ansatte. I de største foreta-

Tabell 3.10 Lønnsutviklingen i prosent for administrerende direktør/daglig leder i aksjeselskaper. 1995-2002. Bedrifter med 25 ansatte og over. Alle ledere.

	Antall ansatte			
	25-49	50-99	100-249	250 og over
1995-96	3,4	2,9	8,1	6,7
1996-97	2,2	5,7	8,2	4,1
1997-98	7,0	10,6	8,6	14,2
1998-99	10,0	10,9	9,1	15,8
1999-2000	1,9	4,7	8,0	10,4
2000-2001	6,9	8,1	9,2	6,0
2001-2002 ¹⁾	5,9	3,3	8,5	0,4
1995-2002	43,5	56,0	77,3	72,6
Gj.sn. per år	5,3	6,6	8,5	8,1
Gj.sn. lønn ¹⁾ 2002	594 600	768 800	1 038 200	1 421 400
Antall ledere med oppgitt lønn i 2002	3 046	1 284	756	388
Antall ledere i alt i 2002	3 580	1 499	891	454

¹⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Brønnøysundregisteret

Tabell 3.11 Lønnsutviklingen i prosent for administrerende direktør/daglig leder i aksjeselskaper. 1995-2001. Foretak med 25 ansatte og over. Identiske ledere.

	Antall ansatte			
	25-49	50-99	100-249	250 og over
1995-96	7,7	5,7	6,2	7,4
1996-97	5,4	10,0	9,0	6,0
1997-98	10,0	9,7	9,7	16,7
1998-99	11,2	13,4	13,3	22,5
1999-2000	6,5	8,8	7,2	10,1
2000-2001	9,0	9,3	9,2	14,5
2001-2002 ¹⁾	7,2	4,7	7,2	4,3
1995-2002	72,8	80,1	80,6	114,0
Gj.sn. per år	8,1	8,8	8,8	11,5
Gj.sn. lønn ¹⁾ 2002	604 200	782 900	1 016 700	1 391 000
Antall ledere med både i 2001 og 2002	2 581	1 083	641	314

¹⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Brønnøysundregisteret

Boks 3.6 Datagrunnlag, lønnsbegrep m.m. for lederlønnsberegningene

Datagrunnlag

Utvalget har fått bearbeidet opplysninger om lederlønn fra følgende kilder:

- aksjeselskapers årsregnskaper til Brønnøysundregisteret om lønn og annen godtgjørelse til administrerende direktør/daglig leder for årene 1995 - 2002. Mange aksjeselskapene oppgir ikke lønn til administrerende direktør/daglig leder i årsregnskapene. Også for de større foretakene, med mer enn 25 ansatte, er det mange som ikke følger opp regnskapslovens krav på dette punktet.
- Skattedirektoratets lønns- og trekkoppgaveregister (LTO) for årene 1995-2003.

Lønnsbegrepet

I *lov om årsregnskap m.v.* § 7-31, ytelser til ledende personer m.v. heter det:

”Det skal opplyses om de samlede utgifter til henholdsvis lønn, pensjonsforpliktelser og annen godtgjørelse til daglig leder og medlemmer av styret og bedriftsforsamlingen. Det skal opplyses om godtgjørelse til revisor og hvordan godtgjørelsen er fordelt på revisjon og andre tjenester.

Det skal opplyses om arten og omfanget av forpliktelser til å gi daglig leder eller leder av styret særskilt vederlag ved opphør eller endring av ansettelsesforholdet eller vervet. Tilsvarende gjelder avtaler om bonuser, overskuddsdelinger, opsjoner og lignende til fordel for daglig leder eller leder av styret.

Det skal gis opplysninger om den regnskapspliktiges forpliktelser knyttet til tegningsretter, opsjoner og tilsvarende rettigheter som gir ansatte eller tillitsvalgte rett til tegning, kjøp eller salg av aksjer eller grunnfondsbevis.

Store foretak skal gi opplysninger som nevnt i annet ledd spesifisert på de enkelte medlemmer av styret og de enkelte ledende ansatte”.

Opplysningene skal gis som noter til regnskapet.

Dette er et omfattende lønnsbegrep og skal i prinsippet omfatte all godtgjøring til toppleder, herunder opsjoner, aksjer til underkurs og naturalytelser.

Fra og med 1999 er opplysningene om

lønn m.m. for daglig leder/administrerende direktør hjemlet i lov om årsregnskap m.v. (regnskapsloven), mens opplysningene tidligere var hjemlet i aksjeloven.

LTO-registeret inneholder alle typer ytelser fra arbeidsgiver/oppdragsgiver til arbeidstaker/ oppdragstaker utbetalt på individnivå. Summene på LTO-registeret fordeles på ulike koder. Det er tatt utgangspunkt i kode 111-A som omfatter *all utbetalt lønn og annen kontantgodtgjørelse for arbeid* som ikke er utført som ledd i selvstendig næringsvirksomhet. I tillegg er tatt med kode 112-A som omfatter *skattepliktige og trekkpliktige naturalytelser* som ikke er opptjent som ledd i selvstendig næringsvirksomhet. I 1995 omhandlet kode 111-A begge disse kodene, mens 112-A i 1996 ble skilt ut som en egen kode for naturalytelser. For å kunne få en realistisk sammenlikning mellom 1995 og 1996 har det derfor vært nødvendig å benytte summen av 111-A og 112-A for 1996.

Lederbegrepet

I materialet fra *Brønnøysundregisteret* er det toppleder eller administrerende direktør/daglig leder som inngår. Utvalget presenterer tall for lønnsutviklingen 1995-2002 fra Brønnøysundregisteret både for *alle* ledere som inngår i materialet i de to årene og for *identiske* ledere, dvs ledere som er med i materialet i to år etter hverandre. Tall utvalget presenterer ellers i rapporten, jf. tabell 3.1 er for alle personer som inngår i lønnsstatistikken hvert år.

I *LTO-registeret* er det ingen opplysninger om stilling, noe som gjør det vanskelig å skille ut administrerende direktør/daglig leder i selskapene. Her er ”leder” definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn. I tillegg har en lagt til grunn at samme person må ha hatt høyest utbetalt beløp i foretaket i begge årene når en f. eks. beregner lønnsveksten fra 2002 til 2003. Grunnen til dette er at vi ønsker å unngå at stillingsopprykk påvirker lønnsveksten for denne gruppen. I de tilfeller hvor vi har personer (her definert som ledere) som har høyest lønn i mer enn ett foretak, inngår bare personen/foretaket hvor lønnen er høyest i datagrunnlaget.

kene var lønnsveksten gjennomsnittlig 0,4 prosent i 2002.

Den sterkeste gjennomsnittlige veksten i perioden 1995-2002 under ett har det vært for toppledere i foretak med 100-249 ansatte og i foretak med over 250 ansatte. I årene 1998 til 2000 var lønnsveksten spesielt sterk for ledere i foretak med over 250 ansatte med henholdsvis 14,2, 15,8 og 10,4 prosent, men avtok både i 2001 og 2002.

Tabell 3.11 viser at det var 5 474 ledere med

oppgitt lønn i 2002 i foretak med 25 ansatte og over. Antall ledere i statistikken blir redusert til 4 619 (jf. tabell 3.11) når en går fra alle til *identiske*, dvs ledere som var med både i 2001 og 2002. Avhengig av hvilke foretaksstørrelser en ser på, var lønnsveksten for identiske ledere i foretak med over 25 ansatte om lag 6-8 prosent i 1996, om lag 5½-10 prosent i 1997, om lag 10 til knapt 17 prosent i 1998 og om lag 11 til 22,5 prosent i 1999. I 2000 var lønnsveksten mel-

Boks 3.7 Nærmere om opsjoner og kjøp av aksjer til underkurs og den skattemessige behandlingen

Opsjonsordninger i arbeidsforhold innebærer normalt at det inngås en kontrakt mellom eierne av en bedrift og ledelsen og de ansatte om et fremtidig kjøp av f. eks. en aksje eller obligasjon til en forhåndsavtalt pris (kjøpsopsjon). Ved inngåelse av en opsjonsavtale utenfor arbeidsforhold, betaler kjøper en opsjonspremie som vederlag for retten til å utøve opsjonen. Opsjonspremien uttrykker normalt markedsverdien av opsjonen på det tidspunkt avtalen inngås. For opsjoner ervervet i arbeidsforhold settes gjerne opsjonspremien lavere dersom det i det hele tatt betales opsjonspremie.

Til og med inntektsåret 1995 ble gevinst ved innløsning eller salg av opsjon på aksje eller grunnfondsbevis i arbeidsforhold skattlagt som lønnsinntekt i det året opsjonen ble innløst eller solgt.

Fra og med inntektsåret 1996 ble det innført nye regler som innebar at fordel ved en opsjon ble skattlagt som lønnsinntekt ved *tildelingstidspunktet* for opsjonen. (Unntak ikke-børsnoterte salgsopsjoner i arbeidsforhold som først skal skattlegges ved innløsning eller salg.) Videre ble ytterligere gevinst ved innløsning eller salg av opsjonen skattlagt som lønnsinntekt. Ved innløsning, salg eller bortfall av opsjonen, ble det gitt fradrag i alminnelig inntekt for differansen mellom utgangsverdien og den fordelen som det er skattlagt for ved tildelingstidspunktet.

I skatteopplegget for 1999 ble reglene for beskatning av opsjoner i arbeidsforhold igjen endret slik at bare opsjoner der den beregnede fordel overstiger 600 000 kroner skulle beskattes ved *ervervet*. En forutsetning var at et visst antall ansatte ble tilbudt opsjoner. Var fordel mindre enn 600 000 kroner skulle fordel beskattes ved salg eller innløsning av opsjonen.

Fordelen som oppnås i ansettelsesforhold ved at ansatte får aksjer eller kjøper aksjer til under-

pris, er i utgangspunktet skattepliktig som lønn. Fordelen utgjør differansen mellom salgsverdien på ervervstidspunktet og det den ansatte eventuelt har betalt for aksjen. Dersom alle ansatte i et aksjeselskap etter en generell ordning i bedriften har fått tilbud om aksjekjøp i selskapet, kan imidlertid den skattepliktige fordel settes til differansen mellom 80 prosent av antatt salgsverdi og det den ansatte har betalt for aksjen. Reduksjonen i den skattepliktige fordel kan likevel ikke overstige 1 000 kroner per person (endret til 1 500 kroner i skatteopplegget for 1999). Gevinst ved realisasjon av aksjene skattlegges som kapitalinntekt (28 prosent).

Fra og med inntektsåret 2000 ble beskatning ved *tildelingen* av ikke-børsnoterte opsjoner i arbeidsforhold avviklet. Det skulle ikke lenger stilles noen beløpsmessig begrensning eller vilkår.

Gevinsten ved *salg* eller *innløsning* av opsjonen skulle beskattes som lønnsinntekt og inngå i grunnlaget for arbeidsgiveravgift. Dette gjaldt uavhengig av om underliggende aksjer eller grunnfondsbevis var børsnotert eller ikke.

Det ble ingen endringer for *børsnoterte opsjoner*, dvs. opsjon der selve opsjonen er børsnotert. Slike opsjoner skal fortsatt beskattes ved *tildelingen*, ved at kursverdien ved tildeling (minus eventuelt vederlag) behandles som lønnsinntekt. Gevinst ved senere innløsning eller salg av opsjonen skulle fortsatt behandles som lønnsinntekt.

For 2002 er skattereglene for opsjoner i arbeidsforhold justert slik at opsjonsfordelen skal kunne fordeles likt på hvert av inntektsårene i den perioden den blir opparbeidet. Dette kan gi redusert arbeidsgiveravgift og/eller toppskatt. Børsnoterte opsjoner skal videre skattemessig likebehandles med ikke-børsnoterte, dvs. at også de skal beskattes ved innløsning eller salg av opsjonen.

lom 6,5 og om lag 10 prosent og i 2001 mellom 9 og 14,5 prosent. I 2002 lå lønnsveksten mellom 4,3 og 7,2 prosent. Lønnsveksten var høyest for lederne i foretaksstørrelsene 25-49 og 100-249 ansatte.

Tabell 3.10 og 3.11 viser at alle ledere i gjennomsnitt har lavere lønnsvekst over perioden 1995-2002 enn identiske ledere og også lavere lønnsnivå i alle foretaksstørrelser, særlig i de minste. Denne forskjellen skyldes trolig i noen grad at ledere begynner på lavere lønnsnivå når de går over til et annet foretak i de minste foretaksstørrelsene, mens det ofte er motsatt i store foretak.

3.5 Lønnsoverhenget

Lønnsoverhengene i tabell 3.12 er regnet ut for tariffområder og/eller organiserte bedrifter. Det brukes litt ulike metoder for beregning av overheng i de ulike tariffområdene. En kan derfor ikke umiddelbart sammenlikne på tvers. Spesielt vil store strukturendringer kunne skape forskjeller. Informasjon fra den kvartalsvise lønnsindeksen viser en viss lønnsvekst for noen grupper i privat sektor fra september/oktober og ut året som hittil ikke har vært fanget opp av beregningsoppleggene. Utvalget har derfor satt i gang et arbeid for å se på

om kvartalsstatistikken kan brukes til å beregne lønnsvekst og overheng for tariffområder. Dette arbeidet kan medføre at tallene for lønnsvekst og overheng de siste tre-fire årene kan bli revidert for enkelte tariffområder. En eventuell revisjon vil ikke påvirke størrelsen på lønnsveksten sett over flere år.

3.6 Lønnsutviklingen for kvinner og menn

Utvikling i lønnsforskjeller mellom kvinner og menn (heltidsansatte)

Tabell 3.13 viser lønnsutviklingen for heltidsansatte⁵⁾ kvinner og menn i en del hovedtariffområder. Tabellen tar utgangspunkt i TBUs årslønnsbegrep, jf. boks 3.1. Tabellen viser gjennomsnittlig årslønn for kvinner som andel av gjennomsnittlig årslønn for menn samt gjennomsnittlig årslønn for kvinner og menn i 2003.

Tabellene 3.14 og 3.15 viser lønnsutviklingen for heltidsansatte og totalt sysselsatte kvinner og menn fordelt på næring. I disse tabellene har man tatt utgangspunkt i SSBs offisielle lønnstatistikk for

⁵⁾ For ansatte i kommunene, helseforetakene samt industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter er deltidsansatte inkludert.

Tabell 3.12 Lønnsoverhenget 1999-2004

Område/gruppe:	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ansatte i NHO-bedrifter:	3,1	1,7				
Arbeidere i alt	3,0	1,4	2,1	1,5		
Industriarbeidere	2,8	1,2	1,9	1,3	1,9	1,9
Industrifunksjonærer	3,3	2,0	3,2	2,5	3,1	2,5
HSH-bedrifter i varehandel	1,7	1¼	1,8	1,1	1¼	0,9
Forretnings- og sparebanker ⁶⁾	2,4	1,0	1,4	1,5	2,2	½
Staten	3,5 ¹⁾	1,4 ²⁾	2,6	1,8	3,8	0,4
Skoleverket	3,7	1,1	5,1 ³⁾	1,3	5,3 ⁴⁾	0,2
Kommunene	4,4	0,8	2,1	1,4 ⁵⁾	2,2	0,6
NAVO-bedrifter:						
Helseforetakene					2,0	0,7 ⁷⁾
Øvrige bedrifter					1,7	1,1

¹⁾ Inklusiv BA-selskapene Posten Norge og NSB

²⁾ Eksklusiv BA-selskapene Posten Norge og NSB fra og med 2000

³⁾ Kompensasjon for endringer i arbeidstidsavtalen per 01.08.2000 (skolepakke I) trakk opp overhenget til 2001 med 1,8 prosentpoeng.

⁴⁾ Skolepakke II trakk opp overhenget til 2003 med om lag 1¾ prosentpoeng

⁵⁾ Eksklusiv sykehusene og stillinger med bare lokal lønnsdannelse er overhenget 1,3 prosent.

⁶⁾ Forsikring er inkludert i overhenget til 2004. Forretnings- og sparebanker og forsikring under ett omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring.

⁷⁾ Holdes legene utenfor beregningen, er overhenget til 2004 på 0,8 prosent for øvrige grupper i helseforetakene.

Kilde: Beregningsutvalget

Boks 3.8 Lønnsoverhenget

Lønnsoverhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved utløpet av ett år ligger over gjennomsnittsnivået for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis nye lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Dersom alle lønnsoppgjør foregikk samtidig og ved begynnelsen av året og lønnsnivået ikke endret seg gjennom året, ville lønnsoverhenget per definisjon være null og slike beregninger dermed overflødige. Tariff tillegg og lønnsøkninger ellers blir imidlertid gitt på ulike tidspunkter for ulike lønnstakergrupper og spredt utover hele året. Beregninger av overheng og årslønnsvekst er derfor nødvendig hvis det skal være mulig å sammenlikne lønnsutviklingen på kalenderåret for ulike lønnstakergrupper ved tariffoppgjør.

Størrelsen på overhenget vil ofte være et tolkingsspørsmål. Det kan også variere betydelig mellom områdene. Lønnstillegg som gis sent i året, fører til større overheng til neste år enn tilsvarende tillegg som gis tidlig i året.

Det kan argumenteres for å holde bonus utenom lønnsbegrepet ved beregning av overheng. Bonus er en lønnsutbetaling som ofte skyldes spesielle forhold i ett år og ikke kommer igjen til neste år. Motargumenter er bl.a. at bonus får et stadig større omfang og at bonus også kan være knyttet til den vanlige aktiviteten gjennom hele året. I beregningene er det lagt inn en jevn fordeling av bonus over året, dvs. et fast påslag per måned/tidsenhet. Dermed får det liten betydning om bonus inklude-

res eller holdes utenfor ved beregning av overheng.

For flere *hovednæringsområder* i privat sektor (for eksempel industri og varehandel) følger beregningene av lønnsoverheng den vanlige definisjonen av overheng. Grunnlaget for beregningene er informasjon både fra strukturstatistikken per september/oktober og fra den kvartalsvise lønnsindeksen (som måler lønnsendring gjennom året) samt fra lønnsforhandlingene.

Utvalgets beregninger av lønnsoverheng for *tariffområder* er derimot ikke fullt ut i samsvar med den vanlige definisjonen av overheng. Under forutsetning av at det ikke gis sentrale tillegg de siste tre månedene av året eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen, har utvalget lagt til grunn at lønnsnivået per september/oktober holder seg på samme nivå ut året. Dette betyr at overhenget for tariffområder beregnes på grunnlag av lønnsnivået per september/oktober i forhold til gjennomsnittet for året. Dette er en praktisk tilpasning til det forholdet at vi har lite informasjon om lønnsveksten i slutten av året og at overhengsberegningene for forhandlingsområder må være ferdige i god tid før forhandlingene starter opp. Imidlertid viser informasjon fra den kvartalsvise lønnsindeksen en viss lønnsvekst for noen grupper i privat sektor fra september/oktober og ut året som hittil ikke har vært fanget opp av beregningsoppleggene. Utvalget har derfor satt i gang et arbeid for å se på om kvartalsstatistikken kan brukes til å beregne overheng for tariffområder.

gjennomsnittlig månedsførtjeneste. Det presenteres også et samletall for de totale lønnsforskjeller mellom kvinner og menn basert på denne statistikken.

Likelønnstrekk i mellomoppgjørene i 2003 finnes i vedlegg 2.

Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn kan avspeile forskjeller i utdanning og stillingsplassering. Ulike konkurranseforhold sektorer og bransjer imellom kan sammen med ulik sysselsettingsfordeling mellom kvinner og menn, også bidra til å forklare en del av forskjellene i lønn. Dessuten kan strukturendringer, som er omtalt i boks 3.2, påvirke utviklingen. Lønnsforskjellene som omtales i dette avsnittet vil derfor uttrykke "bruttoforskjeller". I NOU 2000:4 vedlegg 5, presenteres analyser som belyser lønnsgapet mellom

kvinner og menn nærmere. Hovedkonklusjonene fra disse analysene er at lønnsforskjeller mellom kvinner og menn innenfor samme område i stor grad henger sammen med ulik stillingsplassering⁶⁾.

Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn kan imidlertid også avspeile ulike former for lønnsdiskriminering. Vi kan her skille mellom det man kaller stillingsdiskriminering (ulik adgang til stillinger), direkte diskriminering (ulik lønn for likt arbeid) samt verdsettsdiskriminering (kvinne-

⁶⁾ Når det gjelder for eksempel ansatte i kommunesektoren var det i 1998 31,5 prosent kvinnelige ledere mens det var hele 91 prosent kvinnelige assistenter. Denne forskjellen i stillingsplassering mellom kvinner og menn er en hovedforklaring til lønnsforskjeller mellom kvinner og menn. (Se KS 99:Lønnsforhold, arbeidstid og tilsettsendringer)

Tabell 3.13 Gjennomsnittlig årslønn¹⁾ for kvinner som andel av gjennomsnittlig årslønn for menn i noen store forhandlingsområder. Heltidsansatte

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn Menn 2003	Årslønn Kvinner 2003	Kvinne- andel ²⁾ 2003
Industriarbeidere i NHO-bedrifter ³⁾	-	89,0	88,4	89,0	90,1	89,1	302 300	269 300	21
Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter	-	77,6	77,5	78,3	76,8	77,1	442 600	341 100	33
HSH-bedrifter i varehandel ekskl. administrative ledere	84,7	84,5	85,4	86,2	86,4	88,1	310 700	273 500	40
Arbeidere i hotell og restaurant i NHO-bedrifter	93,0	92,9	93,0	93,3	92,3 ⁶⁾	93,0	250 200	232 800	62
Finanstjenester ⁸⁾	74,8	75,6	75,8	76,2	76,0	75,6	435 700	329 200	
Statsansatte	89,0	89,0	89,1	89,1	89,0	88,9 ⁹⁾	345 400	306 900	39
Skoleverket	93,7	93,9	94,0	94,2	95,0	95,5 ⁹⁾	363 100	346 800	56
Ansatte i kommunene ³⁾	88,0	88,0	87,6	86,9 ⁴⁾	90,6 ⁵⁾	90,8	296 600	269 200	75
Statlige eide helseforetak i NAVO-området ³⁾⁷⁾					78,9				
NAVO-området eksklusive statlige eide helseforetak									

¹⁾ Årslønn eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre tillegg.

²⁾ Basert på tall fra lønnsstatistikken for de enkelte grupper.

³⁾ Gjelder heltid og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter.

⁴⁾ Eksklusive sykehusene 2001: Kvinners lønn i forhold til menn: 90,0 prosent, gjennomsnittlig årslønn for menn: 272 600 kr, gjennomsnittlig årslønn for kvinner: 244 700 kr, kvinneandel: 76 prosent.

⁵⁾ Fra og med 2002 er det eksklusive sykehusene

⁶⁾ Statistikkgrunnlaget er endret i 2002. Med nytt statistikkgrunnlag vil kvinners lønn som andel av menns i 2001 være 92,1.

⁷⁾ Basert på innhentet statistikk per 1. oktober

⁸⁾ Omfatter heltidsansatte i bank og forsikring. (Norges Bank er ikke inkludert). Statistikken omfatter noe mer enn tariffområdet for bank og forsikring.

⁹⁾ Tallene er foreløpige

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

dominerte yrker blir mindre verdsatt enn mannsdominerte yrker) jf. NOU 2000:4 vedlegg 5.

Utviklingen fra 2002 til 2003 på en del store forhandlingsområder

Når det gjelder utviklingen i lønnsforskjellene fra 2002 til 2003 (tabell 3.13) har vi hatt en tilnærming i kvinner og menns lønninger for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter, ansatte i HSH-bedrifter, arbeidere i hotell og restaurant, ansatte i skoleverket og ansatte i kommunene. For statsansatte er det lite endringer. For finanstjenester og industriarbeidere i NHO-bedrifter har det vært en tilbakegang.

For perioden 1998 til 2003 har det vært en tilnærming i kvinner og menns lønn for HSH-bedrifter i varehandel, finanstjenester, skoleverket og ansatte i kommunene. Det har vært lite endring blant industriarbeidere i NHO-bedrifter og for statsansatte. For industrifunksjonærer i NHO-bedrifter har lønnsforskjellene økt noe i denne tidsperioden.

I hovedgruppene i tabell 3.13 nedenfor er det fortsatt forholdsvis store variasjoner i størrelsen på lønnsforskjellene mellom kvinner og menn. Imidlertid er disse gruppene ikke sammenliknbare med hensyn til sammensetning. I gruppen industriarbeidere er stillingsstrukturen relativt enhetlig, mens den er mer sammensatt blant annet i finanstjenester og i kommunene.

De største lønnsforskjellene mellom kvinner og menn har vi i finanstjenester og blant industrifunksjonærer i NHO-bedrifter.

Lønnsforskjeller etter næring

Tabellene nedenfor viser kvinners lønn som andel av menns fordelt på næring for heltidsansatte (tabell 3.14) og for sysselsatte totalt (tabell 3.15). I sistnevnte er deltid inkludert og omgjort til heltidsekvivalenter (til og med 2002 tall). Det er her tatt utgangspunkt i SSBs offisielle månedslønnsstatistikk per 1/9-1/10. Vi ser av disse to tabellene

Tabell 3.14 Kvinners gjennomsnittslønn som andel av menns gjennomsnittslønn etter næring¹⁾ per 1.9/1.10. Heltidsansatte

Næring								Årslønn ²⁾ i alt Menn	Årslønn ²⁾ i alt Kvinner	Andel heltids- ansatte kvinner ⁴⁾
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2003	2003	2003
Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	77,2	77,9	80,4	80,3	81,3	86,6	88,8	506 500	450 000	17
Industri	86,7	86,8	86,9	88,0	88,2	88,2	87,8	331 500	291 100	21
Kraftforsyning	90,0	90,0	90,4	89,9	89,5	86,1				18
Bygge- og anleggs- virksomhet	95,0	91,3	92,2	94,2	94,7	93,8	95,4	317 800	303 200	5
Varehandel i alt	81,4	80,6	81,9	81,5	82,8	83,6	84,5	342 500	289 300	35
Hotell- og restaurant- virksomhet						89,5	88,2	278 300	245 500	55
Samferdsel	87,5	86,8	86,0	86,8	87,4	88,1	88,1	340 800	300 200	28
Finanstjenester i alt	74,4	74,2	75,2	75,1	75,4	73,4	72,9	468 800	346 600	46
Eiendomsdrift og for- retningsmessig tjenesteyting	74,5	74,7	76,8	76,6	77,5	78,1	78,6	428 400	336 800	32
Ansatte i staten	89,9	89,6	89,7	88,6 ³⁾	88,9	89,2 ⁶⁾	88,7 ⁷⁾	349 500	309 900	36
Undervisningsper- sonale i skoleverket	93,6	93,7	94,1	94,0	94,5	95,4	95,7 ⁷⁾	363 000	347 400	56
Kommune og fylkes- kommune ⁵⁾	87,9	87,6	87,3	87,9	91,7	92,4	92,8	300 600	279 000	63
Privat undervisning	83,3	85,5	85,2	85,9	84,4	86,5				49
Helse- og sosialtjenes- ter	87,2	86,6	86,5	85,0	87,4	85,3	85,2	322 800	275 200	68
Sosiale og personlige tjenester	81,5	83,3	86,4	85,1	87,1	86,4				43
Gjennomsnitt/sum heltidsansatte	85,4	85,3	85,2	85,5	85,9	86,0				36 ⁸⁾

¹⁾ SSBs Standard for næringsgruppering (NOS). Jordbruk, skogbruk, fiske, hotell og restaurantvirksomhet (1997-2001), Oslo kommune (1997-1999) og lønnet husarbeid er imidlertid ikke inkludert i statistikkgrunnlaget.

²⁾ Årslønn i alt er beregnet ut fra registrert månedslønn i alt pr 1.9/1.10*12. Dette begrepet må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne kolonnen er det samme som i tabell 3.1, dvs summen av avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

³⁾ Eksklusive Posten BA og NSB BA fra 2000.

⁴⁾ Andel heltidsansatte kvinner i den enkelte næring.

⁵⁾ Eksklusive ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus f.o.m. 2001.

⁶⁾ Eksklusive statlige sykehus f.o.m. 2002.

⁷⁾ Foreløpige tall

⁸⁾ Tall fra arbeidskraftsundersøkelsen, SSB

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, Beregningsutvalget

at vi har minst lønnsforskjeller mellom kvinner og menn for skoleverket, bygge- og anleggsvirksomhet og kommunene. Størst lønnsforskjeller har vi innenfor finanstjenester, forretningsmessig tjenesteyting og helseforetak. Når vi ser på *utviklingen fra 1997-2003*, har det vært tilnærming i alt mellom kvinnene og menns gjennomsnittlige lønn, men svakere når deltid tas med enn for hel-

tid alene. Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn økte på enkelte områder som kraftforsyning, finanstjenester, staten og helse og sosialtjenester.

Ser man på det enkelte år ser vi at lønnsforskjellene mellom kvinner og menn gjennomgående er større når man inkluderer de deltidsansatte. Unntak i 2002 er ansatte i hotell- og restaurantvirksom-

Tabell 3.15. Kvinners gjennomsnittslønn som andel av menns gjennomsnittslønn etter næring¹⁾ pr 1.9/1.10. Heltids- og deltidsansatte hvor deltid er omgjort til heltidsekvivalenter

							Årslønn ²⁾ i alt Menn	Årslønn i alt kvinner	Andel syssel- satte ⁹⁾ kvinner
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2002	2002	2002
Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	77,1	77,5	79,8	79,2	80,5	85,3	494 200	421 400	18
Industri	86,3	86,3	86,2	87,4	87,3	87,5	318 900	279 100	25
Kraftforsyning	87,8	87,8	88,0	87,7	87,4	86,3	334 000	288 100	18
Bygge- og anleggsvirksomhet	94,0	90,1	91,1	92,4	92,6	92,4	309 500	286 000	8
Varehandel	78,3	77,7	79,1	78,5	79,4	79,7	325 100	259 000	51
Hotell- og restaurantvirksomhet					89,5	90,4	254 300	229 800	61
Samferdsel	88,1	87,0	85,8	86,3	86,2	87,6	329 400	288 700	35
Finanstjenester	73,4	73,4	74,2	73,7	71,6	71,9	454 600	327 100	53
Eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting og utleievirksomhet	73,8	72,3	75,4	75,1	76,3	76,4	407 400	311 300	40
Staten	88,9	88,6	88,9	87,3 ³⁾	88,1	88,2 ⁶⁾	336 300	296 500	42
Undervisningspersonale i skoleverket	93,2	93,3	93,5	93,4	93,9	94,8	353 300	335 000	63
Kommune og fylkeskommune	87,0	87,2	86,6	87,0	86,4	91,4	290 000	265 200	78
Statlige sykehus tjenester						78,9	378 400	298 600	78
Privat undervisning	81,7	85,4	84,9	85,1	83,8	85,5	341 400	292 000	56
Helse- og sosialtjenester	87,3	87,1	87,3	85,3	87,3	85,9	300 400	258 000	77
Sosiale og personlige tjenester	80,2	82,0	85,5	83,8	85,6	84,6	351 200	297 000	51
Gjennomsnitt/sum (heltids- + deltidsansatte)	83,7	83,6	83,4	83,5	83,4	83,9	339 300	284 800	47

* Se fotnoter i tabell 3.14.

⁹⁾ Sysselsatte er lik heltid + deltidsansatte

Kilde: Statistisk sentralbyrå

het, helseforetak og helse- og sosialtjenester hvor lønnsforskjellene blir mindre.

Lønnsforskjellen mellom alle sysselsatte kvinner og menn

Når vi veier alle gruppene sammen, får vi et samle-tall som uttrykker de totale lønnsforskjellene mellom kvinner og menn i Norge (se tabell 3.14 og 3.15 ovenfor). I 1997 var heltidsansatte kvinners gjennomsnittslønn (totalt utbetalt lønn eksklusiv overtid) 85,4 prosent av heltidsansatte menns gjennomsnittslønn. I 2002 var andelen 86,0 prosent. Tilsvarende for heltids- og deltidsansatte samlet var tallene for 1997 og 2002 hhv 83,7 og 83,9 prosent.

Forskjeller i statistikkgrunnlag i tabell 3.13, 3.14 og 3.15

Tabellene 3.14 og 3.15 tar utgangspunkt næringer etter SSBs standard for næringsgruppering hvor også uorganiserte virksomheter er med. Tabell 3.13 viser hovedtariffområdene. Når vi sammenligner disse tabellene kan utviklingen bli noe forskjellig innenfor den enkelte gruppe siden grupperingen ikke er helt den samme. F.eks. for industrien er funksjonærer og arbeidere samlet i SSBs klassifisering, mens den er delt i tabell 3.13. Ser vi på hotell og restaurantvirksomhet er det bare arbeidere med i tabell 3.13, mens både funksjonærer og arbeidere i tillegg til uorganiserte virksomheter er inkludert i tabell 3.14 og 3.15. I tabell 3.14

og 3.15 er også toppledere inkludert i statistikkgrunnlaget. Disse er i stor grad ikke med i tabell 3.13 siden topplederne ikke er en del av tariffområdet. Endelig er årslønnsbegrepet forskjellig da tabell 3.13 tar utgangspunkt i en gjennomsnittlig årslønn for hele året mens tabell 3.14 og 3.15 tar utgangspunkt i registrert månedslønn per 1. september/ 1. oktober.

Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn fordelt på utdanning

Tabellene 7.12 og 7.13 i vedlegg 7 viser utviklingen i lønnsforskjeller mellom heltidsansatte kvinner og menn for de ulike utdanningsgruppene fordelt på næring⁷⁾ i perioden 1997 til 2003.

For de heltidsansatte med *grunnskole* som høyeste utdanning har lønnsforskjellene blitt redusert fra 1997 til 2003 for industrien, varehandel og skoleverket. For de andre næringene har lønnsforskjellene økt.

For heltidsansatte med *videregående skole* som høyeste utdanning har lønnsforskjellene fra 1997 til 2003 blitt redusert for industri, varehandel, skoleverket og kommunene. For de andre næringene har lønnsforskjellene økt.

For heltidsansatte med *fagutdanning* har lønnsforskjellene blitt redusert i perioden 1997-2003 for varehandel og skoleverket. For de andre næringene har lønnsforskjellene økt.

Når det gjelder *universitet eller høgscoleutdanning til og med 4 år* har det vært en bedring i lønnsutviklingen mellom kvinner og menn på alle de områder vi har tall på bortsett fra på finanstjenester og staten hvor lønnsforskjellene har økt.

For heltidsansatte med universitet eller høgscoleutdanning lenger enn 4 år har det vært en bedring i lønnsutviklingen mellom kvinner og menn for alle grupper bortsett fra i industri i alt og i staten.

⁷⁾ De næringene som er med i vedleggstabellene er følgende: industri i alt, bygge- og anleggsvirksomhet, varehandel i alt, finanstjenester i alt, skoleverket i alt, staten i alt og kommunal og fylkeskommunal virksomhet

Kapittel 4

Prisutviklingen

- *Konsumprisindeksen (KPI)* økte med 2,5 prosent fra 2002 til 2003 mot 1,3 prosent året før. Økte elektrisitetspriser bidro mest til prisstigningen i 2003. Elektrisitetsprisene nådde et toppnivå i januar 2003 og var da 82,5 prosent høyere enn ett år før. De ble markert lavere fram til juli og har deretter stort sett økt, men i mindre grad enn i samme periode året før. For 2003 ble elektrisitetsprisene gjennomsnittlig 36,6 prosent høyere enn i 2002. Høyere husleier bidro også til å trekke prisveksten opp. Lavere priser på importerte konsumvarer, bl.a. på grunn av at lav internasjonal prisstigning og vridning i handelsmønsteret med større vekt på import fra lavkostland samt ettervirkning av tidligere styrking av kronekursen og reduserte handelsmarginer, bidro til å redusere veksten i KPI. Uten elektrisitet steg konsumprisindeksen med 1,2 prosent. Justert for avgiftsendringer og uten energivarer økte konsumprisindeksen med 1,1 prosent fra 2002 til 2003.
- I januar 2003 var veksten i KPI 5,0 prosent målt fra samme måned året før. I desember var veksten kommet ned i 0,6 prosent. Fra tomånedersperioden januar-februar 2003 til samme periode av 2004 sank KPI med gjennomsnittlig 1,8 prosent, hovedsakelig som følge av lavere elektrisitetspriser og bl.a. lavere priser på klær og skotøy. Justert for avgiftsendringer og uten energivarer var det ingen endring i konsumprisindeksen for denne perioden.
- Fra 2002 til 2003 ble prisveksten i Norge noe høyere enn i EU og hos handelspartnerne i gjennomsnitt. I gjennomsnitt var prisstigningstakten i Norge på 2,5 prosent, mens prisveksten i EU var 2,2 prosent og hos handelspartnerne 1,9 prosent. Det var særlig i de første fire månedene at tolv månedersveksten i Norge var relativt høy. Mot slutten av 2003 kom tolv månedersveksten i Norge i underkant av prisveksten i disse landene. Prisstigningen hos handelspartnerne ble gjennomsnittlig 1,1 prosent fra tomånedersperioden januar-februar 2003 til samme periode i 2004.

4.1 Prisutviklingen i Norge og andre land

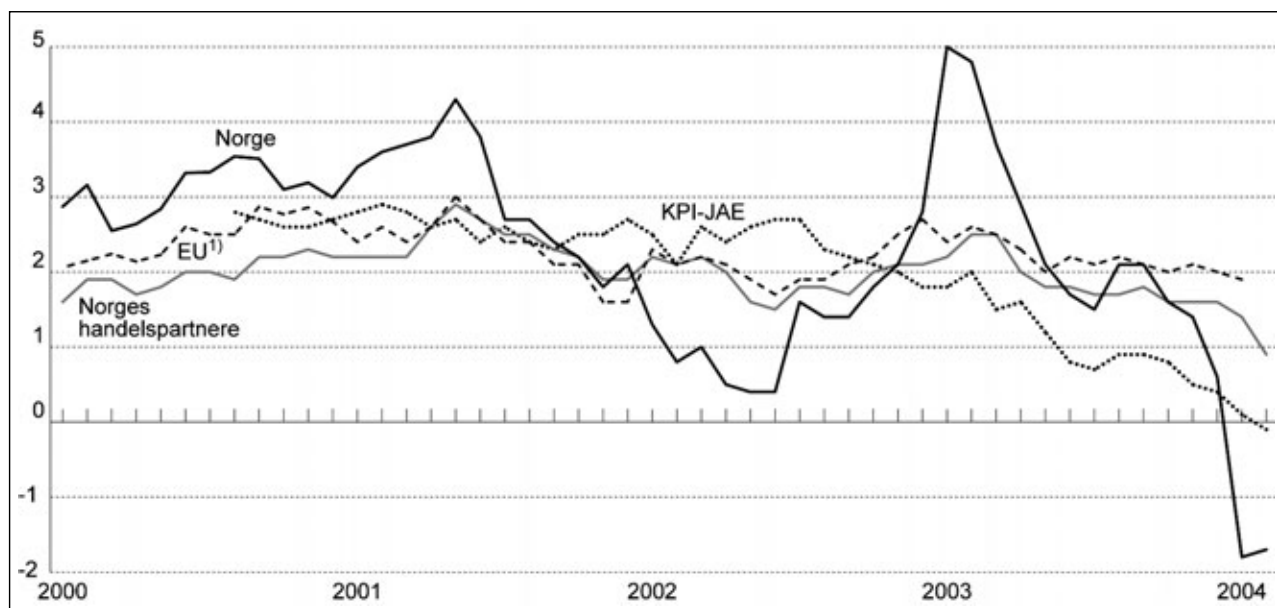
Figur 4.1 gir en oversikt over tolv månedersveksten i konsumprisindeksen fra januar 2000 og fram til og med februar 2004 for Norge og for gjennomsnittet av våre handelspartnere og i EU-landene fram til og med januar 2004. Figuren viser også konsumprisindeksen for Norge justert for avgiftsvirkninger og uten energivarer (KPI-JAE).

Utviklingen i konsumprisene for en del OECD-land går fram av tabell 4.1. Det utarbeides også tall for harmonisert konsumprisindeks for Norge og andre land. De harmoniserte indeksene vil normalt avvike noe fra tallene i tabell 4.1. Den harmoniserte konsumprisindeksen er nærmere omtalt i vedlegg 5.

Prisstigningstakten i Norge lå fra årsskiftet 1996/97 over nivået i EU-landene og gjennomsnittet for våre handelspartnere fram til og med første halvår 2001. Etter reduksjonen av merverdiavgiften på matvarer i Norge fra 1. juli 2001 ble konsumprisveksten i Norge i annen halvdel av 2001 om lag som i EU og hos handelspartnerne. I første halvdel av 2002 var prisveksten i Norge lavere enn i disse landene, men fra og med juli 2002 mer på linje da den direkte virkningen av redusert merverdiavgift på matvarer var uttømt.

For Norge var gjennomsnittlig 12-månedersrate i 2003 på 2,5 prosent. Til sammenlikning var veksten i denne perioden i EU-landene på 2,2 prosent og 2,0 prosent i OECD-landene. Den høyere prisstigningen i Norge enn i de andre landene kan forklares av de høye elektrisitetsprisene i Norge. Mot slutten av 2003 ble prisstigningen i Norge lavere enn i de andre landene. For Norge viser ellers 12-månedersratene større variasjoner enn for de andre grupper av land. Fra januar 2003 og februar 2003 til henholdsvis januar og februar 2004 økte konsumprisene hos Norges handelspartnere gjennomsnittlig 1,1 prosent. Dette er lavere vekst enn for de nærmest foregående år. For Norge førte særlig de markert lavere elektrisitetspriser til at konsumprisindeksen sank både fra januar og februar 2003 til januar og februar 2004.

Utviklingen i konsumprisindeksen for en del OECD-land fremgår av tabell 4.1.

Figur 4.1 Konsumprisene i Norge, hos våre handelspartnere²⁾ og i EU-landene. Prosentvis endring fra samme måned året før.

¹⁾ EU-15.

²⁾ Med virkning fra 1. februar 2000 har Norges Bank endret konstruksjonen av industriens effektive valutakurs, og samtidig utvidet antallet valutaer i indeksen. Utvidelsen av antall valutaer innebærer at antall land som inngår i aggregatet "Norges handelspartnere" er utvidet fra 18 land og figur 4.1 er basert på tall for 23 land for hele perioden.

Kilde: OECD og Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.1 Konsumprisindeksen i noen OECD-land. Prosentvis endring fra perioden før.

	Gjennomsnitt 1986-96	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	jan.03- jan.04
Norge	3,7	2,6	2,3	2,3	3,1	3,0	1,3	2,5	-1,8
USA	3,7	2,3	1,6	2,2	3,4	2,8	1,5	2,3	1,9
Japan	1,3	1,7	0,7	-0,3	-0,7	-0,7	-1,0	-0,2	-0,3
Tyskland	2,6 ¹⁾	1,8	1,0	0,6	2,0	2,0	1,4	1,0	1,2
Frankrike	2,6	1,2	0,8	0,6	1,6	1,6	1,9	2,1	2,0
Storbritannia	4,6	3,1	3,4	1,6	2,9	1,8	1,6	2,9	2,6
Italia	5,2	1,8	2,0	1,6	2,6	2,7	2,5	2,7	2,7
Sverige	5,0	0,9	0,4	0,3	1,4	2,6	2,3	2,1	0,7
Danmark	2,8	2,2	1,8	2,4	2,9	2,3	2,4	2,1	1,1
Finland	3,4	1,2	1,5	1,2	3,3	2,6	1,5	0,9	0,2
OECD-området ²⁾	3,6	2,2	1,7	1,5	2,5	2,3	1,5	2,0	1,7
EU-15	4,0	2,1	1,8	1,3	2,5	2,4	2,1	2,2	1,9
Norges handelspartnere ³⁾	3,0	1,8	1,3	1,2	2,0	2,3	1,8	1,9	1,4

¹⁾ Vest Tyskland t.o.m. 1992.

²⁾ Sammenveid med kjøpekraftsparitet – justerte andeler av privat konsum som vektor, eksklusive Tyrkia. Fra og med 1999 også ekskl. Ungarn, Mexico og Polen.

³⁾ Fra februar 2003 til februar 2004 ble veksten 0,9 prosent. For januar og februar i gjennomsnitt ble veksten 1,1 prosent. Se ellers fotnote 2, figur 4.1.

Kilder: OECD og Statistisk sentralbyrå.

4.2 Nærmere om prisutviklingen i Norge

4.2.1 Hovedlinjer i prisutviklingen

Tabell 4.2 viser konsumprisindeksen for Norge fra januar 2001 til februar 2004. Konsumprisindeksen økte gjennomsnittlig med 1,3 prosent fra 2001 til 2002. Prisstigningstakten for 2001 og 2002 er sterkt påvirket av avgiftsendringer og prisutviklingen for energivarene. Holdes avgiftsendringer og energivarene utenfor, var økningen i konsumprisindeksen 2,3 prosent fra 2001 til 2002.

Fra januar 2002 til juli 2002 gikk elektrisitetsprisene ned, men begynte deretter å stige sterkt, særlig mot slutten av året. Som årsgjennomsnitt falt elektrisitetsprisene med 1,5 prosent fra 2001 til 2002. Konsumprisindeksen uten elektrisitet økte med 1,8 prosent fra desember 2001 til desember 2002.

Fra januar 2002 til januar 2003 steg konsumprisindeksen med 5,0 prosent. Prisstigningen på elektrisitet var hovedårsaken til den sterke prisstigningen. I januar 2003 var elektrisitetsprisene 82,5 prosent høyere enn i januar året før. Uten elektrisitet økte konsumprisindeksen 1,8 prosent. Veksttakten i konsumprisindeksen ble deretter markert lavere fram til juli, men ble midlertidig noe høyere i august og september. Mot slutten av året falt prisstigningstakten klart, og i desember 2003 var konsumprisindeksen bare 0,6 prosent høyere enn i desember 2002. I gjennomsnitt økte som nevnt

konsumprisindeksen med 2,5 prosent fra 2002 til 2003. Det største vekstbidraget kom fra elektrisitetsprisene, som inkludert nettleie, økte med 36,6 prosent i gjennomsnitt. Uten elektrisitet ble konsumprisveksten 1,2 prosent fra 2002 til 2003. Fra februar 2003 til februar 2004 falt konsumprisindeksen med 1,7 prosent. I hovedsak skyldes denne nedgangen de høye elektrisitetsprisene året før. Uten elektrisitet ble det en vekst på 0,3 prosent.

Tabell 4.3 viser prosentvis vekst fra sammen måned året før i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE). Med disse justeringene ble prisstigningen gjennomsnittlig 2,3 prosent fra 2001 til 2002. Fra 2002 til 2003 ble prisstigningen 1,1 prosent. Prisstigningen har hatt en avtakende tendens fra sommeren 2002 og lå i annet halvår 2003 på under 1 prosent i gjennomsnitt. Fra februar 2003 til februar 2004 sank denne indeksen med 0,1 prosent.

4.2.2 Utviklingen inndelt etter konsumgrupper

I tabell 4.4 er konsumprisindeksen inndelt etter *konsumgrupper*. Tabellen gir en oversikt over gjennomsnittlig prisendring fra 2001 til 2002, fra 2002 til 2003 og fra tomånedersperioden januar-februar 2003 til januar-februar 2004, samt bidragene til den samlede prisveksten fra de ulike konsumgruppene.

Halveringen av merverdiavgiften på matvarer

Tabell 4.2 Konsumprisindeksen

	Indekstall				Endring i prosent fra året før			
	2001	2002	2003	2004	2001	2002	2003	2004
Januar	107,6	109,0	114,5	112,4	3,4	1,3	5,0	-1,8
Februar	108,4	109,3	114,6	112,6	3,6	0,8	4,8	-1,7
Mars	108,6	109,7	113,8		3,7	1,0	3,7	
April	109,1	109,7	112,9		3,8	0,5	2,9	
Mai	109,6	110,0	112,3		4,3	0,4	2,1	
Juni	109,7	110,1	112,0		3,8	0,4	1,7	
Juli	108,2	109,9	111,6		2,7	1,6	1,5	
August	108,1	109,6	111,9		2,7	1,4	2,1	
September	108,7	110,2	112,5		2,4	1,4	2,1	
Oktober	108,6	110,6	112,2		2,2	1,8	1,6	
November	108,7	111,0	112,6		1,8	2,1	1,4	
Desember	108,9	111,9	112,6		2,1	2,8	0,6	
Årsgjennomsnitt	108,7	108,7	112,8		3,0	1,3	2,5	

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.3. Konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE). Endring i prosent fra året før.

	2000	2001	2002	2003	2004
Januar	..	2,8	2,5	1,8	0,1
Februar	..	2,9	2,1	2,0	-0,1
Mars	..	2,8	2,6	1,5	
April	..	2,6	2,4	1,6	
Mai	..	2,7	2,6	1,2	
Juni	..	2,4	2,7	0,8	
Juli	..	2,6	2,7	0,7	
August	2,8	2,4	2,3	0,9	
September	2,7	2,3	2,2	0,9	
Oktober	2,6	2,5	2,1	0,8	
November	2,6	2,5	2,0	0,5	
Desember	2,7	2,7	1,8	0,4	
Årsgjennomsnitt ¹⁾	..	2,6	2,3	1,1	

¹⁾ Gjennomsnitt av månedsendringene

Kilde: Statistisk sentralbyrå

fra 1. juli 2001 bidro til at prisene på konsumgruppen "matvarer og alkoholfrie drikkevarer" gikk ned med 8,9 prosent fra juni til juli 2001 og med gjennomsnittlig 1,7 prosent fra 2001 til 2002. Denne prisreduksjonen på mat og alkoholfrie drikkevarer bidro til å trekke ned konsumprisindeksen med 0,22 prosentpoeng fra 2001 til 2002. Konsumgruppene "klær og skotøy" bidro til å redusere veksten i totalindeksen på 0,33 prosentpoeng, hvorav "klær" utgjorde 0,32 prosentpoeng.

Fra og med august 1999 ble ny konsumklassifisering innført i konsumprisindeksen. Klassifiseringen innebar at husleiekomponenten ble splittet i betalt og beregnet husleie. *Betalt husleie* bygde på ulike typer eierformer hvor andelsboliger og rene leieboliger har størst andel. Dette var prinsippet til og med juliindeksen 2002. *Beregnet husleie* skal uttrykke selveierens bokostnader og baseres på observerte husleier for tilsvarende boliger i leiemarkedet. Fra og med augustindeksen 2002 er også husleier for andelsboliger beregnet på samme måte som for rene selveiere, dvs basert på utviklingen for tilsvarende boliger i leiemarkedet (leieekvivalensprinsippet). Husleier for andelsboliger er dermed gruppert under beregnet husleie. Betalt husleie består fra og med augustindeksen 2002 bare av husleie fra leietakere. Bakgrunnen for denne omleggingen er først og fremst å oppnå definisjonsmessig likebehandling av ulike statistikker, herunder Nasjonalregnskapet.

Konsumgruppene "bolig, lys og brensel" bidro mest til oppgangen i totalindeksen fra 2002 til 2003. Av samlet konsumprisvekst på 2,5 prosent bidro

denne gruppen 2,20 prosentpoeng, hvorav konsumgruppen "elektrisitet og brensel" bidro med 1,30 prosentpoeng og "betalt husleie" og "beregnet husleie" trakk til sammen opp prisveksten med 0,59 prosentpoeng. "Bolig, lys og brensel" består også av "vedlikehold og reparasjoner av bolig og "andre tjenester knyttet til bolig." Til sammen trakk disse postene opp konsumprisindeksen med om lag 0,3 prosentpoeng. Konsumgruppen "matvarer og alkoholfrie drikkevarer" bidro til å øke konsumprisindeksen med 0,40 prosentpoeng. "Transport" trakk prisstigningen opp med 0,21 prosentpoeng og det største vekstbidraget kom fra "drift/vedlikehold" som ga 0,18 prosentpoengs økning i totalindeksen. Gruppen "andre varer og tjenester" bidro med 0,23 prosentpoeng av samlet prisvekst fra 2002 til 2003, hvorav utgifter til "forsikring" har bidratt med 0,19 prosentpoeng. Konsumgruppen "klær og skotøy" bidro til å redusere veksten i totalindeksen med 0,63 prosentpoeng. Det meste av dette skyldes prisreduksjon på klær. Det var også prisreduksjon på "post og teletjenester". Innenfor konsumgruppen "møbler og husholdningsartikler" var det prisnedgang på bl.a. "møbler, tepper og reparasjoner", boligtekstiler og husholdningsapparater, mens det var noe prisstigning på "kjøkkenutstyr, glass og dekketøy mv" og "verktøy og utstyr for hus og hage."

Elektrisitetsprisene inkl. nettleie som hadde økt med gjennomsnittlig 36,6 prosent fra 2002 til 2003, kom i desember 2003 ned i en 12-månedersvekst på 3,8 prosent. Med unntak av elektrisitet viste prisutviklingen fra desember 2002 til desem-

Tabell 4.4 Konsumprisindeksen – varer og tjenester etter konsumgruppe

	Vekt ¹⁾	Endring i prosent			Bidrag i prosentpoeng		
	2003- 2004	2001- 2002	2002- 2003	jan-feb 03- jan-feb 04	2001- 2002	2002- 2003	jan-feb 03- jan-feb 04
Totalt	1000,0	1,3	2,5	-1,8	1,3	2,5	-1,8
01 Matvarer og alkoholfrie drikkevarer	116,7	-1,7	3,4	2,7	-0,22	0,40	0,32
02 Alkoholdrikker og tobakk	27,7	-0,8	1,1	7,2	-0,02	0,03	0,20
03 Klær og skotøy	59,9	-5,5	-10,6	-11,4	-0,33	-0,63	-0,67
Herav: Klær	51,1	-6,2	-11,8	-12,1	-0,32	-0,60	-0,62
04 Bolig, lys og brensel ²⁾	253,1	3,7	8,7	-5,5	0,92	2,20	-1,63
Herav: Betalt husleie	29,2	4,4	4,0	2,7	0,15	0,11	0,09
Beregnet husleie	116,2	4,9	4,1	2,5	0,57	0,48	0,30
Elektrisitet og brensel	41,1	-1,3	31,6	-27,5	-0,05	1,30	-2,21
05 Møbler og husholdn. art.	69,9	0,3	-0,8	-1,3	0,02	-0,06	-0,09
06 Helsepleie	27,0	4,2	3,9	5,0	0,12	0,11	0,14
07 Transport	186,4	1,0	1,1	-1,0	0,19	0,21	-0,20
Herav: Kjøp av egne transp.m.	87,1	1,4	-0,4	-0,2	0,13	0,03	-0,03
Drift/vedlikehold	65,3	-0,3	2,8	0,0	-0,02	0,18	0,00
Transporttjenester	34,0	1,9	1,6	-5,0	0,07	0,05	-0,17
08 Post og teletjenester	23,2	2,1	-2,9	-4,7	0,05	-0,07	-0,11
09 Kultur og fritid	127,5	1,1	-0,2	-0,8	0,14	-0,03	-0,10
10 Utdanning	3,2	8,4	5,8	6,9	0,03	0,02	0,02
11 Hotell- og restauranttjen.	38,8	4,2	3,0	3,0	0,16	0,12	0,12
12 Andre varer og tjenester	66,6	3,0	3,5	1,6	0,19	0,23	0,11

¹⁾ Vektene gjelder fra august til juli. Vektene er basert på et glidende gjennomsnitt av de tre siste forbruksundersøkelsene. Vektandelen for "utdanning" i konsumprisindeksen har tidligere vært for høy på grunn av at nedbetaling av studielån feilaktig har kommet med. Dette er nå rettet opp, noe som betyr at vektandelen for denne gruppen reduseres fra om lag 10 promille til 3,2 promille.

²⁾ Gruppen inneholder også "vedlikehold og reparasjoner og "andre tjenester i tilknytning til bolig" med i alt en vekt på 6,66 prosent.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

ber 2003 for hovedgrupper om lag samme hovedmønster som gjennomsnittsutviklingen fra 2002 til 2003.

Fra februar 2003 til februar 2004 sank konsumprisindeksen med 1,7 prosent. Som i januar var det reduserte elektrisitetspriser som var hovedfaktoren bak nedgangen. I februar 2004 var elektrisitetsprisene inklusive nettleie 29,8 prosent lavere enn ett år før og i gjennomsnitt for januar og februar ble reduksjonen om lag 30 prosent. Dette inngår i konsumgruppen "bolig, lys og brensel" som bidro med gjennomsnittlig 1,63 prosentpoeng av samlet reduksjon i konsumprisindeksen for årets to første måneder. Fra 1. januar 2004 ble det foretatt en omlegging av avgiftene på elektrisitet slik at forbruksavgiften fra da av innkreves gjennom nettselskapene i stedet for gjennom kraftleverandørene. Dette bidro isolert sett til fall i kraftprisene og prisoppgang i nettleiene. Dessuten økte forbruksavgiften.

Fallende priser på klær har i flere år bidratt til å trekke konsumprisveksten ned. I februar 2004

lå de 11,8 prosent lavere enn i januar året før. For januar og februar i gjennomsnitt ble prisnedgangen 12,1 prosent. Dette bidro til å trekke konsumprisveksten ned med 0,62 prosentpoeng. Lavere priser på transport bidro til å forsterke konsumprisreduksjonen med 0,20 prosentpoeng for årets to første måneder. Det var særlig lavere priser på flyreiser som bidro til dette. På en annen side økte prisene på matvarer og alkoholfrie drikkevarer med 2,7 prosent og motvirket prisnedgangen med 0,32 prosentpoeng. Også økte priser på tobakksvarer, sammen med høyere priser på en rekke tjenester, bidro til å redusere prisetallet fra tomånedersperioden januar-februar 2003 til januar-februar 2004.

4.2.3 Utviklingen inndelt etter leveringssektor

I tabell 4.5 er konsumprisindeksen inndelt etter leveringssektorer. Tabellen gir en oversikt over gjennomsnittlig prisendring fra 2001 til 2002, fra 2002

Tabell 4.5 Konsumprisindeksen – varer og tjenester etter leveringssektor

	Vekt ²⁾	Endring i prosent			Bidrag i prosentpoeng		
	2003- 2004	2001- 2002	2002- 2003	jan-feb 03- jan-feb 04	2001- 2002	2002- 2003	jan-feb 03- jan-feb 04
Totalt	1000,0	1,3	2,5	-1,8	1,3	2,5	-1,8
Jordbruksvarer ¹⁾	60,3	-1,1	3,6	3,0	-0,07	0,22	0,18
Fiskevarer	7,0	-0,7	1,7	1,4	0,00	0,01	0,01
Andre norskprod. konsumvarer	249,2	0,4	7,0	-8,7	0,10	1,74	-2,61
Importerte konsumvarer	255,1	-1,5	-3,7	-3,3	-0,39	-0,94	-0,85
Husleie	167,4	4,8	4,0	2,5	0,83	0,67	0,44
Andre tjenester:	261,0	3,6	2,9	3,7	1,87	0,76	0,96
– med arb.lønn som dominerende prisfaktor	64,4	5,4	5,2	5,0	0,33	0,33	0,33
– også med andre viktige priskomponenter	196,6	2,9	2,1	3,3	0,52	0,41	0,64

¹⁾ I hovedsak norskproduserte jordbruksvarer

²⁾ Vektene gjelder fra august til juli. Vektene er basert på et glidende gjennomsnitt av de tre siste forbruksundersøkelsene.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

til 2003 og fra tomånedersperioden januar-februar 2003 til samme periode i 2004, samt bidragene til den samlede prisveksten fra de ulike leveringssektorene. Bl.a. har lav prisstigning internasjonalt, vridning i handelsmønsteret med større vekt på import fra lavkostland, ettervirkning av tidligere styrking av kronekursen og reduserte handelsmarginer bidratt til å trekke ned prisstigningen. Dette er en utvikling vi har hatt gjennom flere år. Fra 2002 til 2003 gikk "importerte konsumvarer" ned i pris med 3,7 prosent og bidro til å redusere den samlede prisstigningen med 0,94 prosentpoeng. I motsatt retning trakk "andre norskproduserte konsumvarer", som bidro med 1,74 prosentpoeng av samlet prisstigning fra 2002 til 2003 på 2,5 prosent. Økte elektrisitetspriser var her den viktigste bidragsyteren. "Andre tjenester" og "husleie" bidro til prisveksten fra 2002 til 2003, med hhv 0,76 og 0,67 prosentpoeng. Innenfor "andre tjenester" bidro komponenten "også med andre viktige priskomponenter" til prisveksten med 0,41 prosentpoeng. Økte priser på "jordbruksvarer" bidro med 0,22 prosentpoeng til prisveksten.

Prisreduksjonen på "andre norskproduserte konsumvarer" med 8,7 prosent fra gjennomsnittet for januar-februar 2003 til gjennomsnittet av januar-februar 2004 bidro til å redusere samlet prisstigning med 2,61 prosentpoeng. Lavere elektrisitetspriser var hovedforklaringen på denne reduksjonen. "Importerte konsumvarer" fortsatte å gå ned i pris og bidro til å redusere konsumprisindeksen med 0,85 prosentpoeng. I motsatt retning trakk økte husleier. Disse motvirket konsumprisnedgangen med 0,44 prosentpoeng. "Andre tjene-

nester" reduserte prisfallet med 0,96 prosentpoeng.

4.3 Prisutviklingen for enkelte offentlige- og private varer og tjenester

Det offentlige tjenestetilbudet blir finansiert på ulike måter, bl.a. gjennom direkte skatter, avgifter og brukerbetaling. Noen offentlige tjenester tilbys gratis, andre tilbys med en viss egenandel eller til selvkost. I konsumprisindeksen inngår offentlige tjenester bare i den grad det er satt en pris på tjenestene. Noen tjenester leveres eksklusivt av det offentlige til vedtatte priser, mens andre tjenester leveres enten i samarbeid eller i konkurranse med private aktører. Det kan således være problematisk å skille ut og kategorisere tjenester som fullt ut offentlige, og av samme grunn kan det være vanskelig å få en samlet oversikt over prisutviklingen på offentlige tjenester.

Kommunale tjenester utgjør en viktig del av det offentlige tjenestetilbudet. Prisene på kommunale tjenester har økt betydelig i de siste årene. Dette har bl.a. sammenheng med at kommunale tjenester i økende grad har blitt brukerfinansiert, og for kommunale tjenester som vann, avløp, renovasjon, feiing, barnehagetjenester og hjemmehjelp, er brukerbetaling vanlig. I den kommunale helse- og tannhelsepleien er det i mindre grad egenbetaling. For kommunale tjenester skal ikke kommunene beregne seg høyere priser enn det som reflekterer kostnadene ved å levere tjenestene (inklu-

dert kostnader som følger av ulike offentlige krav og reguleringer).

4.3.1 Kommunale avgifter/gebyrer

Kommunale gebyrer knyttet til bolig inngår i konsumgruppen "andre tjenester knyttet til bolig." Ettersom det ikke er mulig å rense husleiene som også inngår i konsumprisindeksen for element av kommunale gebyrer, representerer endringen i husleier samlet også endringen i kommunale gebyrer. Endringer i prisene på de kommunale tjenestene fanges dermed ikke direkte opp av konsumprisindeksen. Statistiske sentralbyrå gjennomfører hvert år også en separat undersøkelse av utviklingen i kommunale gebyrer for vann, renovasjon, avløp og feiing, se tabell 4.6. Denne undersøkelsen er basert på elektroniske data innhentet fra KOSTRA - prosjektet (KommuneStat-Rapportering). Rapporteringen skal inneholde alle kommuner og fylkeskommuner. Tidligere var statistikken basert på utvalgsundersøkelser. Endringstallene i undersøkelsen for 2003 er basert på 348 kommuner og er veide gjennomsnitt av betalingssatsene i kommunene.

De kommunale gebyrene for renovasjon, feiing, vann og avløp steg fra januar 2000 til januar 2002

sterkere enn konsumprisindeksen. Fra januar 2002 til januar 2003 steg imidlertid renovasjonsgebyret svakere enn konsumprisindeksen, mens de øvrige gebyrene steg i samme takt eller sterkere. Konsumprisindeksen for januar 2003 var som nevnt imidlertid spesielt påvirket av de høye elektrisitetsprisene.

Årsakene til den sterkere veksten i gebyrer en har sett er flere, bl.a. er det grunn til å tro at selvfinansierungsgraden har økt og at subsidiene har blitt tilsvarende redusert. Høyere gebyrer for kommunale tjenester knyttet til egen bolig følger også som et resultat av økte kostnader i tilknytning til nye statlige krav og reguleringer.

Generelt kan man si at bakgrunnen for forskjellene i veksten i kommunale gebyrer både er å finne i ulike kostnadsforhold, men også i ulike strategier for prissetting av slike tjenester. Prisforskjeller kan også forklares i kvalitetsforskjeller på tjenestene.

4.3.2 Prisutviklingen for enkelte andre offentlige- og private varer og tjenester

Tabell 4.7 viser utviklingen i barnehagesatser i perioden januar 2001 til januar 2004.

Undersøkelsen om foreldrebetaling i barneha-

Tabell 4.6 Kommunale gebyrer knyttet til egen bolig. Endring i prosent. Gjelder hele landet ¹⁾

	jan.00- jan.01	jan.01- jan.02	jan.02- jan.03
Renovasjon	7,1	3,8	2,6
Feiing	7,8	4,4	5,3
Vann	8,6	4,6	6,4
Avløp/kloakk	7,5	4,2	5,0
KPI	3,4	1,3	5,0
Betalt husleie	4,2	4,1	3,9
Beregnet Husleie	4,7	4,9	3,9

¹⁾ Gebyrene inngår i konsumgruppen "andre tjenester knyttet til bolig" og er skilt fra konsumgruppene "betalt husleie" og "beregnet husleie".

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.7 Barnehagesatser sammenliknet med konsumprisindeksen. Prosentvis endring over 12 mnd. Gjelder hele landet.

	jan. 01- jan. 02	jan. 02- jan. 03	jan. 03- jan. 04
KPI jan-jan	1,3	5,0	-1,8
Kommunale barnehager	-4,1	-1,3	-7,1
Private barnehager	1,6	1,7	-14,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå

ger blir foretatt to ganger i året. Undersøkelsen for august tas inn i konsumprisindeksen i august mens undersøkelsen for januar tas inn i konsumprisindeksen for februar. Statstilskuddet til drift av barnehagene ble økt fra 1. juli 2001, fra 1. august 2002 og fra 1. august 2003. Dette er hovedforklaringen på lavere foreldrebetaling i kommunale barnehager hvert år i perioden. De private barnehagesatsene økte imidlertid noe både fra januar 2001 til januar 2002 og fra januar 2002 til januar 2003. Fra januar 2003 til januar 2004 gikk de kommunale takstene ned med 7,1 prosent mens de private barnehagesatsene ble redusert med 14,4 prosent. Driftstilskuddet til private barnehager ble økt med i overkant av 33 prosent fra 1. august 2003 mens driftstilskuddet til kommunale barnehager ble økt om lag 19 prosent. Denne forskjellen er med på å forklare en kraftigere reduksjon i private barnehagesatser enn i kommunale.

Mange kommuner og private barnehager har foretatt prisreduksjoner per august, mens andre da har saken til behandling. Dette førte f.eks. til at de økte tilskuddene i august 2003 i enkelte kommuner først er gjenspeilt i undersøkelsen i januar 2004 og i konsumprisindeksen i februar 2004.

Tabell 4.8 viser prisutviklingen for utvalgte konsumgrupper og representantvarer som inngår i konsumprisindeksen. Konsumgruppen "sosiale omsorgstjenester" omfatter representantvarene "skolefritidsordningen", "barnehagetakster", "lønn til husmorvikar" og "lønn til hjemmehjelp". Samlet hadde "sosiale omsorgstjenester" i 2003 en vekt på om lag 1,3 prosent i konsumprisindeksen. Under konsumgruppen "helsepleie" finner vi bl.a. tannleggehjelp og legehjelp utenom institusjon. Dette er i hovedsak private tjenester, men har i større eller

mindre grad tilskudd fra det offentlige. Dessuten drives det i noen grad lege- og tannlegetjeneste på kommunal basis. Når det gjelder den kommunale tannhelsetjenesten er denne i stor grad rettet mot spesielle grupper (bl.a. skolebarn) og egenandeler er lite utbredt. I den grad kommunale innsparinger skjer gjennom reduksjon av tilbudet, påvirkes ikke prisnivået. For legetjenester, ved f. eks. kommunale legesentre eller poliklinikker på sykehus, følges avtalte satser. Kommuner og helseforetakene yter tilskudd til private leger etter bestemte regler og satser fastsatt i avtaler. I konsumprisindeksen registreres bare de fastsatte egenandelssatsene. Offentlige sykehjem er ikke å betrakte som husholdninger i forbindelse med forbruksundersøkelsene. De økonomiske transaksjonene mellom pasienter på sykehjem og det offentlige er derfor ikke med i forbruksundersøkelsen og er dermed ikke med i konsumprisindeksen.

Kinodrift inngår også i det kommunale tjenestetilbudet. I tillegg til de kommunale tjenestene inngår noen tjenester i konsumprisindeksen som blir levert av offentlig eide selskaper. Dette gjelder blant annet portotakstene, TV-lisensen og NSBs takster.

Prisene på de utvalgte varene og tjenestene i tabell 4.8 steg i perioden 2001 til 2003 i alt prosentvis mer enn konsumprisindeksen. Særlig sterkt økte prisene på posttjenester i 2001 og 2002, bl.a. på grunn av utvidelsen av merverdiavgiftsgrunnlaget fra 1. juli 2001 til også å omfatte tjenester på dette området. Fra 2002 til 2003 er det særlig prisene på passasjertransport med buss og på kinobesøk som har steget sterkere enn konsumprisindeksen. Prisene for gruppen "sosiale omsorgstjenester" gikk imidlertid ned både i 2002 og 2003.

Tabell 4.8 Diverse offentlige og private varer og tjenester. Endring i prosent fra året før.

	Vekt 2003-04	2001	2002	2003
Konsumprisindeksen	1000	3,0	1,3	2,5
Div. offentlige- og private varer og tjenester i alt	64,6	5,0	3,0	3,5
Herav:				
Sosiale omsorgstjenester	13,2	4,3	-1,9	-1,1
Helsepleie	27,0	3,0	4,2	3,9
Passasjertransport jernbane	4,1	3,2	5,6	3,6
Pass. transp. T-bane og trikk	1,9	6,0	7,0	2,7
Passasjertransport buss	7,2	10,6	3,5	9,1
Posttjenester	0,9	35,7	10,4	2,3
Kinobesøk	1,4	2,4	7,0	6,6
Tv-lisenser	8,9	5,1	3,6	4,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Kapittel 5

Utviklingen i norsk industris konkurranseevne

- Etter en periode med bedring av industriens kostnadsmessige konkurranseevne fram til 1996, økte timelønnskostnadene i årene fram til og med 2002 klart sterkere i Norge enn hos handelspartnerne. Økningen i de relative timelønnskostnadene i disse seks årene var større enn nedgangen gjennom første halvdel av 1990-tallet. Fra 1997 til 2000 svekket kronekursen seg om lag tilsvarende økningen i relative lønnskostnader for norsk industri. Fra våren 2000 og fram til utgangen av 2002 styrket imidlertid kronekursen målt ved industriens effektive valutakurs seg markert. Samtidig holdt lønnsveksten i norsk industri seg klart høyere enn hos handelspartnerne. De relative timelønnskostnadene målt i felles valuta økte med hele 16 prosent i de to årene sett under ett.
- I 2003 bedret den kostnadsmessige konkurranseevnen seg igjen. Beregningsutvalget anslår en vekst i timelønnskostnadene i norsk industri, når en ser bort fra endringer i antall virkedager, på 4½ prosent fra 2002 til 2003. EU-kommisjonen har nylig kommet med tall for lønnskostnadsvekst i industrien hos Norges viktigste handelspartnere. Når disse tallene veies sammen, anslås veksten i timelønnskostnadene hos handelspartnerne samlet til drøyt 3 prosent i 2003. Kronekursen svekket seg gjennomsnittlig med 3 prosent fra 2002 til 2003, målt ved industriens effektive valutakurs. Samlet sett anslås derfor de relative timelønnskostnadene i felles valuta å ha avtatt med 1½ prosent fra 2002 til 2003. Kronekursen svekket seg videre fra årsskiftet og fram til midten av februar i år, før den styrket seg noe igjen. Ved utgangen av mars var kronekursen, målt ved industriens effektive valutakurs, 4½ prosent svakere enn gjennomsnittet for 2003.
- Lønnskostnader per time skal i utgangspunktet omfatte både direkte lønnskostnader og indirekte lønnskostnader som bl.a. arbeidsgivers bidrag til pensjonspremier. I hvilken grad slike pensjonskostnader faktisk er inkludert i de internasjonale tallene er imidlertid usikkert. Dette er en viktig problemstilling som utvalget vil jobbe videre med for å klargjøre. Kildematerialet for slike kostnader er basert på undersøkelser noe tilbake i tid, samtidig som det har vært en betydelig generell økning i slike kostnader de siste årene i flere land. Sannsynligvis er lønnskostnadene som følge av dette undervurdert noe i de fleste landene.
- Sammenliknbare tall for *arbeidere i industrien*, indikerer at lønnskostnadsnivået i 2002 lå 36 prosent over gjennomsnittsnivået for de viktigste handelspartnerne målt i felles valuta. På bakgrunn av valutakursutviklingen og lønnsvekstanslagene for 2003, anslår Beregningsutvalget at denne forskjellen ble redusert til 33 prosent i 2003.
- Tilgjengelig statistikk indikerer at timelønnskostnadene for *alle ansatte* (både funksjonærer og arbeidere) i *industri, bergverk, elektrisitets-, gass- og vannforsyning og bygg- og anlegg* er klart høyere i Norge enn hos handelspartnerne. Forskjellen er likevel klart mindre enn bare for industriarbeidere og den har avtatt fra 2002 til 2003. Foreløpige beregninger for 2003 tyder på at norske lønnskostnader per arbeidet time for alle ansatte i næringene ovenfor i gjennomsnitt lå i størrelsesorden 20 prosent høyere enn for konkurrentene i de landene det var mulig å sammenlikne med. Dette er en nedgang på 4 prosentpoeng fra 2002.
- Regnskapstall for aksjeselskaper indikerer at lønnsomheten har avtatt i norsk industri de siste årene fram til 2002. Ifølge regnskapsstatistikken var lønnsomheten på et lavt nivå i 2002 i forhold til tidligere år. Makroøkonomiske lønnsomhetstall viser en mer moderat nedgang i lønnsomheten i industrien.
- I ettertid kan utviklingen i industriens totale konkurranseevne et stykke på vei avleses gjennom utviklingen i markedsandelene for industriprodukter på hjemmemarkedene og eksportmarkedene. Etter et betydelig fall i den tradisjonelle industriens markedsandeler på eksportmarkedene fra 1997 og fram til 2000, har disse holdt seg relativt stabile de siste tre årene. Hjemmemarkedsandelene for tradisjonelle industrivarer har falt jevnt i 20 år, også som følge av økt internasjonal arbeidsdeling.

Den omfattende deltakelsen i det internasjonale vare- og tjenestebyttet har gjort det mulig for Norge å oppnå en langt høyere materiell levestandard enn hva som ville ha vært mulig i en økonomi som var vesentlig mer skjermet overfor internasjonal konkurranse. Land som deltar i det internasjonale vare- og tjenestebyttet må over tid ha en rimelig balanse i utenrikshandelen. I en moderne økonomi er det hele tiden betydelige omstillinger, og bedrifter og arbeidsplasser blir hele tiden lagt ned. Dersom Norge skal opprettholde den nødvendige størrelsen på industrien spesielt og konkurranseutsatt sektor generelt, må de bedrifter og arbeidsplasser som blir lagt ned erstattes av nye. For at dette skal kunne skje, må bedriftene og arbeidsplassene som etableres ha minst like god konkurranseevne som hos våre handelspartnere. En rimelig god utvikling i konkurranseevnen er derfor viktig for å realisere en balansert økonomisk utvikling.

I dette kapitlet ser vi på noen utvalgte indikatorer for utviklingen i industriens konkurranseevne. I avsnitt 5.1 kommenteres utviklingen i hhv. lønnskostnader, kapitalkostnader og andre kostnader. I avsnitt 5.2 presenteres tall for produktivitetsutviklingen. I avsnitt 5.3 kommenteres utviklingen i lønnsomheten. For å antyde noe om mulige nivåforskjeller i industriens kostnadmessige konkurranseevne mellom land, omtales de totale lønnskostnadsnivåene for arbeidere i industrien i Norge og i andre land i avsnitt 5.4. For andre kostnadskomponenter er det svært vanskelig å finne brukbare tall for nivåammenlikninger. I avsnitt 5.5 gis det en oversikt over utviklingen i markedsandeler for industriprodukter hjemme og ute.

Tabell 5.1 Enkelte indikatorer for industriens kostnadsutvikling i Norge i forhold til handelspartnere¹⁾²⁾. Prosentvis endring fra året før

	Gj.snitt 1981- 1990	Gj.snitt 1991- 2000	Gj.snitt 1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Relative timelønnskostnader i felles valuta ³⁾	0,3	-0,7	1,5	-2,4	1,9	-0,6	1,9	-0,7	1,9	-0,7	5,0	10,8	-1,5
Relative investeringspriser for industrien i felles valuta ⁴⁾	-0,9	-1,4	-1,1 ⁵⁾	-2,6	3,6	-0,5	-1,8	-2,3	-3,0	-3,4	1,5	..	..
Rentedifferanse ⁶⁾ for nominellerenterkorrrfor valutakursendringer	1,9	-0,2	1,6	-1,5	1,4	-0,2	0,0	-2,6	1,9	-0,2	6,2	11,7	-1,3
Relative konsumpriser i felles valuta	0,8	-0,8	0,7	-2,2	2,6	-0,7	1,8	-2,6	0,2	-1,0	4,0	7,5	-2,3
Memo: Valutakurs ⁷⁾	1,4	0,8	-0,3	1,4	-2,4	0,1	-1,0	3,7	0,9	2,1	-3,1	-7,4	3,0

¹⁾ For de relative tallene inngår tall for Norge i telleren og handelspartnere i nevneren. Ved omregning til felles valuta har en benyttet industriens effektive valutakurs. En sterkere kronekurs (dvs. et negativt endringstall for valutakursen) bidrar til å øke verdien på de ulike konkurranseevneindikatorerne når disse er regnet i felles valuta. Motsatt vil en svakere kronekurs bidra til å redusere verdien på de ulike konkurranseevneindikatorerne når disse er regnet i felles valuta.

²⁾ Det er et brudd i tidsserien for konkurranseevnevektene fra 1992 til 1993 som følge av at OECD har revidert tallene for perioden 1993-1999, men ikke for perioden 1970-1992.

³⁾ Differansen mellom vekst i timelønn i norsk industri justert for endringer i antall virkedager og timelønnsveksten hos handelspartnere.

⁴⁾ Tall for investeringspriser i industrien er i mangel på data for enkelte av handelspartnere beregnet som et (vektet geometrisk) gjennomsnitt for 15 av totalt 25 land. Disse 15 landene har en samlet vekt på 82 prosent (1999). For 2001 er det brukt tall for land som sammenlagt tilsvarende om lag 56 prosent av handelspartnere.

⁵⁾ Gjennomsnitt 1992-2001.

⁶⁾ Rentenivået i Norge fratrukket Rentenivået for gjennomsnittet av handelspartnere i prosentpoeng.

⁷⁾ Industriens effektive valutakurs (konkurransekursindeksen). Nominell effektiv kronekurs er beregnet på grunnlag av kursene på norske kroner (NOK) mot valutaene for Norges 25 viktigste handelspartnere (geometrisk gjennomsnitt veid med OECDs løpende konkurranseevnevekter, beregnet som en kjedet indeks). Positive tall innebærer en svekkelse av den norske kronen.

Kilde: OECD, IMF, Statistisk sentralbyrå, Beregningsutvalget og enkelte nasjonale kilder.

5.1 Indikatorer for industriens kostnadsutvikling

Tabell 5.1 gir en oversikt over enkelte indikatorer for kostnadsutviklingen i norsk industri i forhold til handelspartnerne¹⁾. Det understrekes at de angitte tallseriene ikke gir et fullstendig og presist bilde av utviklingen i den kostnadsmessige konkurranseevnen, men en antydning om tendenser. En nærmere utdyping av de enkelte kostnadskomponentene og utviklingen i disse er gitt i avsnittene nedenfor.

5.1.1 Lønnskostnader

Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr

¹⁾ Som handelspartnerne menes i tabellene i dette kapitlet de 25 landene som inngår i industriens effektive valutakurs. I gjennomsnittsberegningene er landene vektet etter OECDs konkurranseevnevekt (basert på 1999-tall). Landene som inngår (med vekt i prosent i parentes) er: Belgia (2,7), Canada (0,6), Danmark (8,1), Finland (4,0), Frankrike (5,0), Italia (4,0), Nederland (4,9), Storbritannia (12,0), Sverige (19,9), Sveits (1,2), Tyskland (15,0), Østerrike (1,0), Japan (4,8), USA (6,4), Spania (2,6), Irland (2,0), Hellas (0,2), Portugal (0,6), Singapore (0,3), Sør-Korea (2,1), Thailand (0,2), Taiwan (0,6), Polen (1,1), Tsjekkia (0,4) og Ungarn (0,1)

mest for kostnadene i norsk industriproduksjon. Målt som andel av verdiskapingen (bruttoproduktet) i industrien har lønnskostnadene utgjort om lag 70 prosent de siste ti årene.

Tabell 5.2 og figur 5.1 viser utviklingen i lønnskostnader per time i norsk industri og for våre viktigste handelspartnere siden 1980. Lønnskostnader per time skal i utgangspunktet skal i utgangspunktet både omfatte direkte lønnskostnader og indirekte lønnskostnader som arbeidsgivers bidrag til pensjonspremier. I hvilken grad slike pensjonskostnader er inkludert i de internasjonale tallene er imidlertid usikkert. Dette er en viktig problemstilling som utvalget vil jobbe videre for å klargjøre. Ved å ta hensyn til endringer i valutakursen, kommer en fram til endringer i relative timelønnskostnader i felles valuta²⁾. Tallene gir imidlertid ikke

²⁾ Industriens effektive valutakurs er benyttet for å komme fram til endringer i relative timelønnskostnader i felles valuta. Utviklingen i industriens effektive valutakurs kan avvike betydelig fra kronens verdi mot enkeltvalutaer. Dette innebærer bl.a. at et veid gjennomsnitt ikke gir et fullstendig uttrykk for den endringen i konkurransesituasjonen de enkelte bransjene står overfor.

Tabell 5.2 Timelønnskostnader i industrien. Prosentvis endring fra året før¹⁾

	Gj.snitt 1981- 1990	Gj.snitt 1991- 2000	Gj.snitt 1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003 ²⁾
Lønnskostnader per time													
Norsk industri	9,0	4,3	5,0	2,9	4,6	4,1	4,4	5,9	5,9	5,8 ³⁾	6,2 ³⁾	6,0	4,2
Norsk industri, justert for endringer i antall virkedager	9,0	4,3	4,9	2,9	3,9	4,1	4,4	6,2	6,2	5,1	5,9	6,0	4,5
Handelspartnerne	7,1	4,3	3,7	4,0	4,5	4,7	3,5	3,1	3,3	3,7	4,1	3,3	3,1
Relative timelønnskostnader i nasjonal valuta ⁴⁾	1,8	0,0	1,2	-1,1	-0,5	-0,5	0,9	3,0	2,8	1,3	1,7	2,6	1,4
Relative timelønnskostnader i felles valuta ⁴⁾	0,3	-0,7	1,5	-2,4	1,9	-0,6	1,9	-0,7	1,9	-0,7	5,0	10,8	-1,5
<i>Memo:</i>													
Valutakurs ⁵⁾	1,4	0,8	-0,3	1,4	-2,4	0,1	-1,0	3,7	0,9	2,1	-3,1	-7,4	3,0

¹⁾ Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregning av industriens effektive valutakurs. Nasjonalregnskapets lønnsbegrep brukes i sammenlikninger av konkurranseevnen mellom land, og det inkluderer både funksjonærer og arbeidere i industrien. Dessuten inngår skifttillegg og overtidsbetaling i industriarbeiderlønningene, jf. avsnitt 3.1. Timelønnsveksten i de enkelte landene er gjengitt i vedleggstabell 8.3.

²⁾ Anslag.

³⁾ Utvidelsen av ferien med to dager i 2001 og 2002 er forutsatt å legge til 0,8 prosentpoeng til veksten i lønnskostnader per timeverk i henholdsvis 2000 og 2001, mens det i Nasjonalregnskapet er lagt til grunn at bidraget er 0,6 prosentpoeng.

⁴⁾ Differansen mellom vekst i timelønn i norsk industri justert for endringer i antall virkedager, og timelønnsveksten hos handelspartnerne.

⁵⁾ Industriens effektive valutakurs, jf. tabell 5.1.

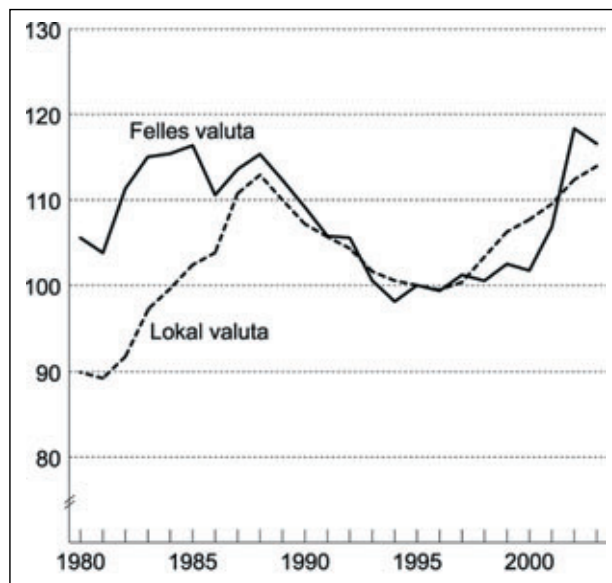
Kilder: Norge: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget, Handelspartnerne: Se tabell 7.3 i vedlegg 7.

uten videre uttrykk for en enkel årsaks-virknings-sammenheng. For eksempel vil en svekkelse av den norske kronen kunne påvirke den generelle pris-utviklingen og bedriftenes inntjening, som i neste omgang kan påvirke lønnsveksten³⁾.

I årene 1989-1996 økte timelønnskostnadene i gjennomsnitt mindre i norsk industri enn hos handelspartnerne, etter at økningen hadde vært sterkere gjennom størstedelen av 80-tallet. Fra 1988 til 1996 falt relative timelønnskostnader i felles valuta med om lag 12 prosent. Fra og med 1997 har imidlertid timelønnsveksten for industriarbeidere vært klart sterkere i Norge enn hos handelspartnerne. Fra 1997 til 2000 økte de relative timelønnskostnadene i nasjonal valuta med 8½ prosent. Samtidig svekket kronen seg med nær 6 prosent. Målt i felles valuta økte de relative timelønnskostnadene dermed kun med 2½ prosent i denne perioden.

I 2001 og 2002 var veksten i timelønnskostnadene i norsk industri fortsatt klart høyere enn hos handelspartene. Samtidig styrket kronekursen seg markert. De relative lønnskostnadene i norsk industri økte dermed kraftig målt i felles valuta. Timelønnskostnadene i norsk industri justert for endringer i antall virkedager økte med 6 prosent i 2001, mens kronekursen styrket seg med 3 prosent. Tall fra IMF tyder på en vekst i timelønnskostnadene hos våre viktigste handelspartnere på 4 prosent i 2001. Målt i felles valuta økte dermed de relative timelønnskostnadene i norsk industri med 5 prosent. Fra 2001 til 2002 økte timelønnskostnadene i norsk industri med 6 prosent. Til sammenlikning anslår IMF økningen i timelønnskostnader hos våre viktigste handelspartnere til 3¼ prosent. Sammen med en styrking av kronen på 7½ prosent tyder tallene på at de relative timelønnskostnadene i norsk industri, målt i felles valuta, økte med 11 prosent i 2002. De relative timelønnskostnadene i norsk industri målt i felles valuta ser dermed ut til å ha økt med hele 16 prosent i de to årene sett under ett.

Veksten i timelønnskostnadene i norsk industri avtok i 2003. Timelønnskostnadene økte med 4½ prosent fra 2002 til 2003 når det justeres for at det var en virkedag mer i 2003 enn i 2002. Ved å veie EU-kommisjonens tall for lønnskostnadsvekst i industrien, anslås den gjennomsnittlige veksten i timelønnskostnadene hos handelspartnerne til drøyt 3 prosent i samme periode⁴⁾. Sammen med

Figur 5.1 Relative timelønnskostnader i industrien. Indeks 1995=100

Kilde: IMF, OECD, EU-kommisjonen og Statistisk sentralbyrå.

en svekkelse av kronekursen på 3 prosent tyder disse foreløpige tallene på at de relative timelønnskostnadene i norsk industri avtok med 1½ prosent målt i felles valuta fra 2002 til 2003.

Som beskrevet i boks 5.2, vil en rekke faktorer kunne bidra til ulik utvikling i timelønnskostnadene og årslønnen, f.eks. endringer i overtid, antall virkedager og sykefravær. Mens endringer i antall virkedager jevnes ut over tid, og således ikke har betydning for den underliggende utviklingen i relative lønnskostnader vis-à-vis utlandet, vil endringer i sykefravær, overtid, ferie mv. gi uttrykk for reelle bidrag til utviklingen i lønnskostnadene. Tabell 5.3 viser hvordan ulike faktorer har bidratt til avvik mellom lønn per normalårsverk og lønnskostnader per utførte timeverk i Norge. Pga. manglende data har det ikke vært mulig å gjennomføre tilsvarende dekomponering av lønnstallene for våre viktigste handelspartnere. Tallene i tabell 5.3 er beheftet med usikkerhet som følge av at anslagene for utvikling i overtid, skiftarbeid og trygde- og pensjonspremier (dvs. andre arbeidskraftskostnader i tabell 5.3) bygger på et svært foreløpig kildemateriale.

Beregningsutvalget lager ikke egne anslag for den framtidige lønnsveksten hos Norges handelspartnere. EU-kommisjonen⁵⁾ utarbeider imidlertid

³⁾ Videre vil lønnskostnadsutviklingen per time bli påvirket av endringer i antall virkedager som ikke gir uttrykk for de underliggende tendensene. En økning på 1 virkedag fra et år til et annet vil anslagsvis redusere veksten i timelønnskostnadene i norsk industri med ¼ prosentpoeng.

⁴⁾ EU-kommisjonen oppgir tall for vekst i lønnskostnader per sysselsatt i industrien. I beregningen av veksten i timelønns-

kostnader hos handelspartnerne er det lagt til grunn at timelønnskostnadene øker i samme takt som lønnskostnadene per sysselsatt.

⁵⁾ EU-kommisjonens anslag ble offentliggjort i det danske finansdepartementets Økonomisk Redegørelse i desember 2003.

Tabell 5.3 Ulike faktorerers bidrag til avvik mellom lønn per normalårsverk og lønnskostnader per utførte timeverk i norsk industri. Bidrag i prosentpoeng

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Lønnskostnader per time, prosent	4,4	5,9	5,9	5,8 ¹⁾	6,2 ¹⁾	6,0	4,2
Lønn per normalårsverk, prosent	4,3	6,1	5,8	3,8	4,8	5,3	3,3
Avvik i prosentpoeng	0,1	-0,2	0,1	2,0	1,4	0,7	0,9
Anslag på bidrag til avvik i prosentpoeng:							
– Fravær	0,3	0,15	0,4	0,2	0,3	0,5	0,4
– Overtid	-0,3	-0,05	-0,1	0,3	-0,5	0,2	0,8
– Ferie	0,0	0,0	0,0	0,8	0,8	0,0	0,0
– Virkedager	0,0	-0,3	-0,3	0,7	0,3	0,0	-0,3
– Andre arbeidskraftskostnader (inkl. strukturendringer)	0,1	0,0	0,1	0,0	0,5	0,0	0,0

¹⁾ Utvalgets anslag på timelønnsvekst, jf. note 3 til tabell 5.2.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Boks 5.1 Timelønnskostnader og årslønn

Timelønnskostnadene som omtales i dette kapitlet utgjør samlede lønnskostnader regnet per utførte timeverk. Lønnskostnadene inkluderer i prinsippet direkte lønnskostnader (alle lønnsutbetalinger inklusive overtidsgodtgjørelse og lønn under sykdom, fødselspermisjoner m.v. som betales av arbeidsgiver, samt naturallønn) og indirekte lønnskostnader (arbeidsgiveravgift, faktiske og beregnede pensjonsutgifter betalt av arbeidsgiver). Antall utførte timeverk regnes inklusive overtid, mens fravær holdes utenom.

Årslønn for en lønnstakergruppe er definert som gjennomsnittlig årslønn for arbeidstakere som utfører et fullt avtalefestet normalt årsverk. Ved beregning av årslønn forutsettes det at det gis full lønn under ferie, sykefravær, permisjoner m.v. Årslønnen kan dermed sies å gi et samlet uttrykk for veksten i de avtalte lønssatsene for arbeidstakerne i gruppen som en betrakter.

Det følger av definisjonene ovenfor at bl.a. følgende forhold kan bidra til ulik utvikling i timelønnskostnader og årslønn:

- endringer i overtid
- endringer i betalt fravær, f.eks. sykefravær
- endringer i antall virkedager, f.eks. pga. endringer i bevegelige helligdager og skuddår
- endringer i arbeidsgiveravgift og pensjonspremier
- endret sats for feriepengene

I tillegg til faktorene som er nevnt i strekpunktene ovenfor vil forskyvninger i sysselsettingen mellom ulike regioner med forskjellig arbeidsgiveravgift bidra til at de samlede timelønnskostnadene for en lønnstakergruppe utvikler seg forskjellig fra årslønnen. Forskyvning i alderssammensetningen og endringer i antall som mottar pensjonsytelser fra bedriftene, vil også bidra til at timelønnskostnadene utvikler seg forskjellig fra årslønnen.

Ifølge foreløpige tall var veksten i timelønnskostnadene i både 2001, 2002 og 2003 høyere enn årslønnsveksten. I 2001 skyldtes dette bl.a. at det var en færre virkedag mindre i 2001 enn i 2000, og at kostnadene ved ferieutvidelsen med to dager i 2002 påløp i 2001. I 2002 var det i hovedsak økte sykefravær og økte kostnader i forbindelse med overtid som bidro til at veksten i timelønnskostnadene var høyere enn årslønnsveksten. I 2003 var det i hovedsak økt sykefravær og en markert nedgang i overtidbruken som bidro, mens en økning i antall virkedager trakk i motsatt retning. Mens virkedager og indirekte lønnskostnader er tatt hensyn til i tallene for norsk industri, er det uklart i hvilken grad dette er gjort i tallene for handelspartnerne. Anslaget for årslønnsvekst er nærmere omtalt i kapittel 3.

slike prognoser for de viktigste landene. Når disse veies sammen, anslås en vekst i samlede lønnskostnader per ansatt i industrien på 3½ prosent i 2004. Det knytter seg imidlertid stor usikkerhet til slike lønnsprognoser.

5.1.2 Kapitalkostnader

Ved siden av lønnskostnadene er kostnadene ved bruk av kapital viktige for industrien. Det er enda vanskeligere å finne enkle, sammenliknbare tall her enn for lønnskostnadene. Tabell 5.3 gir imidlertid en framstilling av to indikatorer som kan antyde noe om utviklingen.

Som det framgår av tabell 5.3, har det vært forholdsvis store variasjoner fra år til år i rentedifferansen for kortsiktige pengemarkedsrenter når en justerer for valutakursendringer. Gjennom det meste av 1990-tallet var det billigere, eller like billig, å låne i norske kroner som i en vektet kurv av handelspartnerenes valutaer. I 2000 var det nominelle rentenivået i gjennomsnitt om lag 2 prosent-

poeng høyere enn hos våre handelspartnere. På grunn av svekkelsen av kronekursen var imidlertid rentedifferansen regnet i felles valuta om lag lik null. Både i 2001 og 2002 var det klart dyrere å låne i norske kroner. Dette skyldtes både en høy rentedifferanse og en betydelig styrking av kronekursen. I 2001 var rentedifferansen korrigert for endringer i valutakursen 6 prosent, mens den i 2002 var hele 12 prosent. I 2003 lå det nominelle rentenivået drøyt 1½ prosentpoeng høyere i Norge enn hos handelspartnerne. Svekkelsen av kronekursen gjorde imidlertid at det var billigere å låne i norske kroner enn i gjennomsnittet av handelspartnerenes valutaer. Ettersom norske bedrifter har mulighet til å ta opp lån i utenlandsk valuta, og korte pengemarkedsrenter ikke nødvendigvis gir et korrekt bilde av hvilke renter bedriftene står ovenfor, vil utviklingen i denne indikatoren ikke fullt ut reflektere forskjeller i bedriftenes lånekostnader.

Investeringsprisene i industrien økte noe mindre i norsk industri enn hos våre viktigste

Tabell 5.4 Enkelte indikatorer for kapitalkostnader i industrien¹⁾

	Gj.snitt 1981- 1990	Gj.snitt 1991- 2000	Gj.snitt 1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Nominelle korte renter, nivå ²⁾ :													
Norge	13,3	6,9	5,7	5,9	5,5	4,9	3,7	5,8	6,5	6,7	7,2	6,9	4,1
Handelspartnerne	9,7	6,3	4,5	6,0	6,6	5,0	4,7	4,8	3,6	4,7	4,2	3,4	2,5
Rentedifferanse korr. for endringer i valutakurs	1,9	-0,2	1,6	-1,5	1,4	-0,2	0,0	-2,6	1,9	-0,2	6,2	11,7	-1,3
Investeringspriser i industrien ³⁾ :													
Norge	5,6	1,0	-0,2	0,2	2,8	0,5	-2,0	2,1	-0,9	0,3	0,1	-3,1	-1,7
Handelspartnerne ⁴⁾	5,1	1,6	1,6 ⁵⁾	1,4	1,7	0,9	0,8	0,8	1,3	1,7	1,8	..	..
Relative investeringspriser i nasjonal valuta ⁴⁾	0,5	-0,7	-0,9 ⁵⁾	-1,2	1,1	-0,4	-2,8	1,3	-2,2	-1,4	-0,4	..	..
Relative investeringspriser i felles valuta ⁴⁾	-0,9	-1,4	-1,1 ⁵⁾	-2,6	3,6	-0,5	-1,8	-2,3	-3,0	-3,4	2,8	..	..

¹⁾ Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.

²⁾ 3-måneders pengemarkedsrenter.

³⁾ Prosentvis endring fra året før.

⁴⁾ Tall for investeringspriser i industrien er i mangel enkelte av handelspartnere beregnet som et (vektet geometrisk) gjennomsnitt for 15 av totalt 25 land. Disse 15 landene har en samlet vekt på 82 prosent (1999). For 2000 er det brukt tall for land som sammenlagt tilsvarer 62 prosent av handelspartnerne, mens det for 2001 er brukt tall for land som sammenlagt tilsvarer 56 pst. av handelspartnerne.

⁵⁾ Gjennomsnitt for årene 1992-2001

Kilde: OECD, Statistisk sentralbyrå, Norges Bank og EcoWin.

Boks 5.2 Renter og lånekostnader

Et problem med rentetallene som er brukt i tabell 5.3 er at det er usikkert hvor relevante kortsiktede pengemarkedsrenter er for bedriftenes lånekostnader. For det første låner bedriftene i liten grad direkte i pengemarkedet. For det andre foregår en stor del av opplåningen både i Norge og andre land med lengre rentebindingstid. Graden av rentebinding kan også variere mellom land. Et tredje forhold er at den indikatoren som er stilt opp i tabellen, ikke tar hensyn til forskjeller i skattesystemene mellom land, som også er viktig for å vurdere bedriftenes kapitalkostnader. Et fjerde forbehold er at bedriftenes valg mellom lån i ulike valutaer må tas under usikkerhet om framtidige endringer i valutakurs og renter.

Kostnaden ved bruk av kapital påvirkes også av prisutviklingen på selve kapitalutstyret. Tabell 5.3 viser en tallserie for prisutviklingen på industriens investeringer i forhold til den vi kan beregne for handelspartnerne. Disse tallene kan nok i større grad enn lønnskostnadene påvirkes av mer tilfeldige forhold. Men over tid vil en vente at den viser mye av den samme utviklingstendensen som tallene for lønnskostnadene. Dette har sammenheng med bl.a. at prisnivået for investeringer til dels avhenger av lønningene. De norske lønnskostnadene utgjør, direkte og indirekte gjennom produktinnsatsen, knapt 1/3 av investeringskostnadene til kjøperverdi.

handelspartnere i perioden 1992-2001, både målt i nasjonal og i felles valuta. Tallene er imidlertid usikre, og en bør derfor være forsiktig med å tillegge små endringer stor betydning.

5.1.3 Andre kostnader

Industriens kostnadssituasjon påvirkes også av prisen på andre innsatsfaktorer enn arbeidskraft og kapital. Særlig er energikostnader, spesielt knyttet til elektrisk kraft, av stor betydning for konkurranseevnen for viktige deler av norsk industri, jf. nærmere omtale i vedlegg 4. Fra tabell 5.4 ser vi at elektrisitetskostnadene har vært vesentlig lavere i Norge enn hos handelspartnerne. Prisforskjellen ble redusert i perioden 1980-1989, før den økte fram til 1993. Fra 1993 har prisforskjellen blitt noe redusert igjen. De siste årene har norsk industri betalt om lag en tredel for sin elektrisitet av det industrien hos handelspartnerne har gjort

Bedriftenes transportkostnader er også av betydning for konkurranseevnen. En undersøkelse foretatt av Transportbrukernes Fellesorganisasjon

tyder på at transportkostnadene i norsk industri utgjorde om lag 6 prosent av omsetningen i 2001. En tilsvarende undersøkelse for varehandelen tyder på at transportkostnadene i denne næringen utgjorde knapt 4 prosent av omsetningen i 1999. Tall fra AT Kearney, som omfatter både industrien, varehandelen og øvrige private næringer, tyder på at europeiske bedrifter i gjennomsnitt hadde transportkostnader tilsvarende drøyt 3 prosent av omsetningen i 1998. Tallene kan derfor tyde på at norske bedrifter har en konkurranseulempet i form av høyere transportkostnader.

Tallene for utvikling i lønnskostnadene for industrien sier indirekte også noe om kostnadsutviklingen for de innsatsfaktorene som kjøpes i Norge. Det skyldes at lønnsutviklingen i industrien gjerne setter et visst mønster for andre næringer og dermed for prisene på de varene og tjenestene de leverer til industrien. For å utfylle dette bildet har tabell 5.5 også en framstilling av hvordan det generelle prisnivået i Norge utvikler seg i forhold til utlandet. Som indikator for prisutviklingen på innsatsvarer har en i mangel av brukbare pristall for leveran-

Tabell 5.5 Elektrisitetspriser for industrien

	1980	1989	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Elektrisitetspriser i													
US dollar per kWh:													
Norge	0,015	0,030	0,019	0,020	0,022	0,025	0,024	0,019	0,019	0,016	0,019	0,023	0,024
Handelspartnerne	0,053	0,059	0,072	0,071	0,077	0,074	0,065	0,067	0,063	0,055	0,054	0,059	..
Relative elektrisitets-													
priser, prosent ¹⁾													
	28,3	50,8	26,3	27,6	29,0	33,1	36,6	29,0	30,2	28,2	34,9	38,9	..

¹⁾ Nivået på prisen i Norge i prosent av nivået for handelspartnerne.

Kilde: International Energy Agency, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 5.6 Konsumpriser i Norge og hos handelspartnerne. Prosentvis endring fra året før¹⁾

	Gj.snitt 1981- 1990	Gj.snitt 1991- 2000	Gj.snitt 1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Konsumpriser													
Norge	7,6	2,3	2,2	1,4	2,4	1,2	2,6	2,3	2,3	3,1	3,0	1,3	2,5
Handelspartnerne	5,3	2,4	1,9	2,3	2,3	1,8	1,8	1,3	1,2	2,0	2,3	1,8	1,9
Relative konsumpriser i nasjonal valuta	2,2	-0,1	0,3	-0,8	0,1	-0,6	0,8	1,0	1,1	1,1	0,7	-0,5	0,6
Relative konsumpriser i felles valuta ²⁾	0,8	-0,8	0,7	-2,2	2,6	-0,7	1,8	-2,6	0,2	-1,0	4,0	7,5	-2,3

¹⁾ Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.

²⁾ Valutakursutviklingen er angitt i tabell 5.1.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank.

ser til bedriftene benyttet konsumprisindeksen i Norge og hos handelspartnerne. Over tid kan en imidlertid regne med at det er en viss parallellitet i prisutviklingen.

De siste årene har prisveksten hos handelspartnerne gjennomgående vært noe lavere enn i Norge. I 2002 var derimot konsumprisveksten noe lavere i Norge enn hos våre viktigste handelspartnere. Merverdiavgiftsreformen i 2001 bidro til å trekke opp konsumprisveksten i 2001, mens den bidro til å trekke ned konsumprisveksten i 2002. I 2003 var prisveksten i Norge noe høyere enn hos våre viktigste handelspartnere. Dette skyldtes i hovedsak en markert økning i elektrisitetsprisene i Norge.

5.2 Produktivitetsutviklingen

Utviklingen i arbeidskraftsproduktiviteten er viktig for utviklingen i kostnader per produsert enhet. Det er imidlertid stor usikkerhet både i de norske og de utenlandske produktivitetstallene. I juni 2002 ble det publisert nye nasjonalregnskapstall for perioden 1991-2001. I de nye tallene ble produktivitetsveksten revidert kraftig opp, særlig innen en del tjenesteytende næringer. Innenfor industrien var det imidlertid kun små endringer.

Arbeidskraftsproduktiviteten måles vanligvis som bruttoproduktet i faste priser delt på antall utførte timeverk. Tall for produktiviteten som er beregnet med utgangspunkt i bruttoproduktet viser en systematisk svakere produktivitetsvekst i norsk industri enn hos handelspartnerne. Særlig har svak produktivitetsutvikling i enkelte skjermede næringer, som forlag og grafisk industri, bidratt til den relativt lave produktivitetsveksten i

norsk industri. Fra 1981 til 2002 var svekkelsen av relativ produktivitet i industrien sett under ett 27 prosent. Måleproblemene knyttet til produktivitetstallene tilsier imidlertid at deler av denne svekkelsen ikke er reell, jf. også nærmere redegjørelse i Beregningsutvalgets rapport: NOU 1996:4. Dersom en ser på utviklingen i relativ produksjon per utførte timeverk er svekkelsen langt mindre enn om en ser på utviklingen i bruttoprodukt per timeverk. Fra 1981 til 2001 var likevel svekkelsen i relativ produktivitet i industrien målt på denne måten på 13 prosent. De siste årene tyder foreløpige nasjonalregnskapstall på at produktivitetsveksten i norsk industri har tatt seg noe opp.

Dersom en ser på utviklingen i bruttoprodukt per timeverk i løpende priser regnet i felles valuta, har utviklingen i norsk industri vært mer på linje med utviklingen hos handelspartnerne de siste 10 årene, jf. figur 5.3. Dette gjenspeiler at den relativt svake utviklingen i produktiviteten ifølge nasjonalregnskapstallene blir motvirket av en tilsvarende sterkere prisvekst på norske industriprodukter. Det kan være flere årsaker til at nasjonalregnskapstallene viser en sterkere prisutvikling for norske industriprodukter, bl.a.:

- Måle metodene i Norge og hos handelspartnerne kan være ulike.
- Det kan være at norsk industri i stor grad lager produkter der det er lite rom for produktivitetsvekst.
- Skjerming av deler av norsk industri kan gjøre det mulig å ha høyere prisvekst for å kompensere for lav produktivitetsvekst.

Dersom den høyere prisveksten på norske industriprodukter skyldes de to første forholdene, tyder det på at den relativt svake produktivitetsveks-

Tabell 5.7 Utviklingen i arbeidskraftsproduktiviteten. Prosentvis endring fra året før

	Gjennomsnitt			1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	1981- 1990	1991- 2000	1994- 2003										
Produktivitet målt ved produksjon													
<i>Fastlandsøkonomien</i>													
– Norge	2,3	3,2	3,2	4,0	3,0	3,3	4,8	3,0	3,1	2,6	4,5	2,6	1,3
<i>Markedsrettet virksomhet¹⁾</i>													
– Fastlands-Norge	3,4	4,1	3,5	5,4	3,5	5,1	4,7	2,1	2,9	3,1	5,6	1,8	1,2
<i>Industrien</i>													
– Norsk industri	3,8	2,8	3,2	4,0	1,8	3,3	3,9	3,9	3,8	1,2	5,4	2,6	1,9
– Handelspartnerne ²⁾	4,4	3,7	3,8 ³⁾	7,6	3,0	1,7	6,1	4,0	4,2	5,6	2,5	..	..
– Relativ produktivitet	-0,6	-0,8	-0,7 ³⁾	-3,3	-1,2	2,0	-2,0	0,0	-0,4	-4,1	2,8	..	..
Produktivitet målt ved bruttoprodukt													
<i>Hele økonomien¹⁾</i>													
– Fastlands-Norge	1,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,3	1,7	2,1	3,3	3,3	2,8	1,9
– Handelspartnerne ⁵⁾	..	2,0	1,8 ⁴⁾	3,5	1,8	1,7	2,2	1,5	1,7	2,1	0,3	1,3	..
– Relativ produktivitet	..	0,5	0,7 ⁴⁾	-1,0	0,6	0,9	0,2	0,2	0,4	1,1	3,1	1,4	..
<i>Markedsrettet virksomhet¹⁾</i>													
– Fastlands-Norge	3,4	3,9	3,2	5,4	4,3	4,5	3,3	-0,8	2,1	4,5	4,8	2,2	1,7
– Handelspartnerne ²⁾⁵⁾	..	2,1	2,0 ⁴⁾	3,9	1,8	1,8	2,3	1,6	2,0	2,1	0,4	1,7	..
– Relativ produktivitet	..	1,7	1,3 ⁴⁾	1,4	2,5	2,7	0,9	-2,3	0,1	2,4	4,4	0,6	..
<i>Industrien</i>													
– Norsk industri	2,3	0,8	1,3	0,1	1,1	1,9	-0,6	-2,0	3,7	2,8	3,1	1,7	1,7
– Handelspartnerne ²⁾⁵⁾	2,8	3,5	3,5 ⁴⁾	6,9	2,5	1,3	5,6	2,6	3,5	5,9	2,7	2,0	..
– Relativ produktivitet	-0,5	-2,6	-2,3 ⁴⁾	-6,4	-1,4	0,6	-5,8	-4,5	0,2	-2,9	0,3	-0,2	..

¹⁾ Markedsrettet virksomhet er samlingen av produksjonsenheter som henter mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet. Det er betydelige forskjeller mellom land når det gjelder hvilke aktiviteter i økonomien som er offentlige og hvilke som faller inn under definisjonen markedsrettet virksomhet. Ettersom produktivitet i offentlig sektor er definisjonsmessig fastsatt, og varierer noe mellom ulike land, vanskeliggjør dette produktivitetssammenlikningene for hele økonomien og markedsrettet virksomhet.

²⁾ Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.

³⁾ Gjennomsnitt 1992-2001.

⁴⁾ Gjennomsnitt 1993-2002.

⁵⁾ Produktivitetstallene for hele økonomien og markedsrettet virksomhet hos handelspartnerne er regnet som bruttoprodukt per sysselsatt, og ikke per utførte timeverk.

Kilde: OECD, IMF, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

ten i norsk industri ikke innebærer en tilsvarende svekkelse av konkurranseevne. Dersom den relativt sterke prisveksten skyldes at skjerming gjør at deler av industrien kan kompensere for svak produktivitsvekst ved høy prisvekst, er det større grunn til bekymring.

En analyse av utviklingen i arbeidskraftsproduktiviteten i industrien med utgangspunkt i mer disaggregerte tall (dvs. tall for de enkelte industri-næringer) for Norge, Sverige og Tyskland tyder likevel på at norsk industri samlet har hatt en relativt svak produktivitsutvikling på 1990-tallet.

Undersøkelsen viser imidlertid at noe av produktivitsforskjellen mellom norsk og svensk industri på 1990-tallet kan tilskrives forskjeller i produkt-sammensetning, jf. nærmere redegjørelse i beregningsutvalgets rapport NOU 2001:17, vedlegg 6. Forskjeller i produktsammensetning ser imidlertid ikke ut til å kunne forklare produktivitsforskjellen mellom norsk og tysk industri. Selv om analysen bygger på nasjonalregnskapstall etter ny standard (ENS95), som tar sikte på å redusere måleproblemer og metodiske forskjeller, hefter det fortsatt tvil ved om målemetodene faktisk er like i det norske

Boks 5.3 Produktivitetssammenlikninger

Usikkerheten i produktivitetstallene (bruttoprodukt i faste priser delt på antall utførte timeverk) er i hovedsak knyttet til tre forhold. For det første er det betydelige metodiske problemer knyttet til målingen av bruttoproduktet i faste priser. Datagrunnlaget for nasjonalregnskapsstatistikken og metoder for bl.a. deflatering ser ut til å variere mellom ulike lands nasjonalregnskap, slik at det er vanskelig å finne gode sammenliknbare tall. Tilgjengelige tall viser bl.a. at siden 1970 har bruttoproduktet i norsk industri målt i løpende priser i felles valuta i større grad utviklet seg parallelt med bruttoproduktet i industrien hos våre handelspartnere. Målt i faste priser har imidlertid bruttoproduktet i norsk industri utviklet seg betydelig svakere enn i industrien hos våre handelspartnere. Den systematiske ulike utviklingen i bruttoproduktet målt i faste og løpende priser kan tyde på at deflateringsmetoden i de norske tallene er forskjellig fra metoden som er benyttet i tallene for handelspartnerne. Ulike deflateringsmetoder slår dermed direkte ut i ulik produktivetsutvikling. Videre er det en ten-

dens til betydelige revisjoner i produktivitetstallene i ettertid. I de foreløpige regnskapene bygger produksjonsutviklingen på korttidsindikatorer som produksjonsindeksen. Denne indeksen måler den samlede produksjonen, og en får dermed ikke korrigert for bidragene fra utviklingen i produktinnsatsen før senere regnskap foreligger.

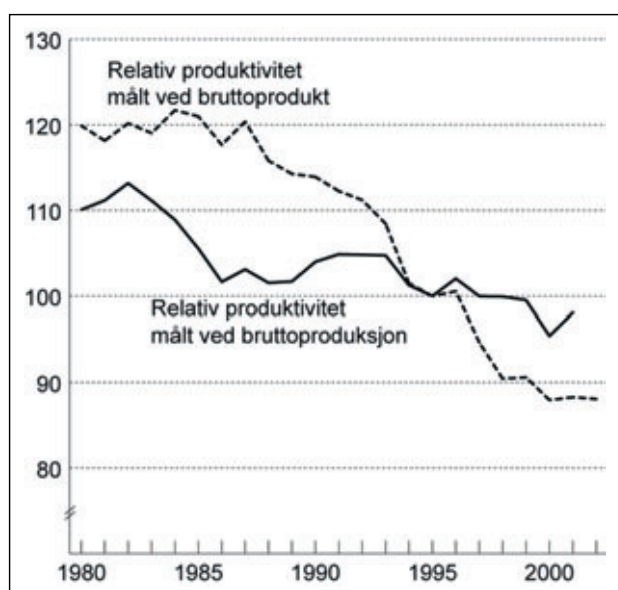
For det andre kan tallene for gjennomsnittlig produktivitet i industrien gi et misvisende bilde dersom en ønsker å sammenlikne produktivetsutviklingen mellom land som har store forskjeller i industristruktur. Analyser av produktivetsutviklingen i industrien i Norge og Sverige på et mer disaggregert nivå tyder på dette kan være en viktig faktor i forhold til utviklingen i enkeltland, jf. vedlegg 6 i Beregningsutvalgets rapport NOU 2001:17.

Det tredje problemet med produktivetsmålet har sammenheng med at tallene blir påvirket av kortsiktige konjunktuelle svingninger som ikke er sammenfallende med de underliggende tendensene.

og svenske nasjonalregnskapet. Dette har sin forklaring i at forskjellene mellom utviklingen i produksjonen og bruttoproduktet på næringsnivå målt i faste priser er forholdsvis store.

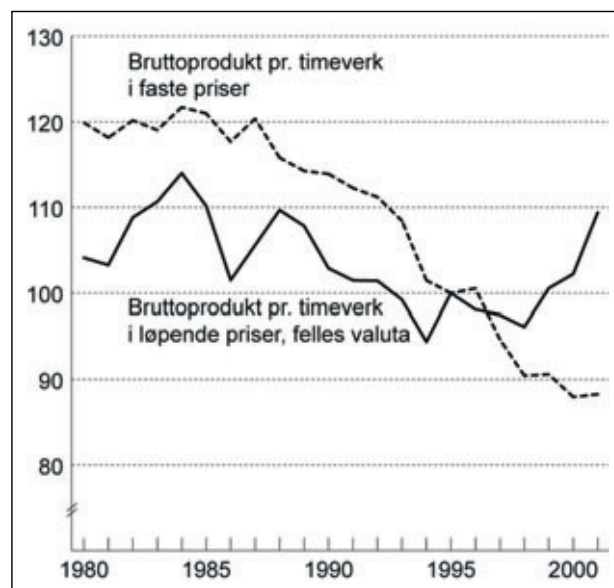
Tallene i tabell 5.6 viser videre at produktivi-

tetsveksten den norske fastlandsøkonomien ifølge nasjonalregnskapstall har vært sterkere enn hos handelspartnerne gjennom 1990-tallet og fram til 2002. Dette reflekteres også i at produktivetsveks-

Figur 5.2 Relativ produktivitet i industrien målt ved produksjon og bruttoprodukt. Indeks 1995=100.

Kilde: OECD, IMF og Statistisk sentralbyrå.

Figur 5.3 Relativ utvikling i bruttoprodukt pr. timeverk i industrien. Faste priser og løpende priser i felles valuta. Indeks 1995=100.

Kilde: OECD, IMF og Statistisk sentralbyrå.

ten i markedsrettet virksomhet har vært sterkere i Norge enn hos handelspartnerne. Store måleproblemer innebærer imidlertid at sammenlikninger i produktivitetsutviklingen mellom land må brukes med stor varsomhet. Måling av produktivitet i tjenesteytende næringer er enda mer komplisert enn for vareproduserende næringer, bl.a. fordi datainnhenting til nasjonalregnskapet er mer ufullstendig. SSB har nylig gjennomført en tallrevisjon hvis formål bl.a. var å utvide mulighetene til å rapportere produktivitetsutviklingen for tjenesteytende næringer. De nye tallene viser en klart høyere produktivitsvekst innen en del tjenesteytende næringer gjennom 1990-tallet enn de gamle tallene. Det gjenstår imidlertid mye arbeid rundt måling av produktivitet i tjenesteytende næringer, blant annet hvordan man skal måle kvalitetsforbedringer. Utviklingen i produktiviteten i tjenesteytende næringer er viktig fordi tjenesteytende næringer utgjør en stor og stadig økende andel av økonomien.

5.3 Indikatorer for utviklingen i lønnsomheten

Det er en nær sammenheng mellom utviklingen i konkurranseevnen og lønnsomheten. Høyere lønnskostnader, lavere produsentpriser eller svakere produktivitsutvikling er faktorer som isolert bidrar til svekket konkurranseevne og lavere lønnsomhet. Motsatt bidrar lavere lønnskostnader, høyere produsentpriser eller sterkere produktivitsutvikling isolert til bedret konkurranseevne og høyere lønnsomhet. For at det over tid skal investeres i nye lønnsomme arbeidsplasser i Norge må avkastningen på investert kapital i Norge være på linje med avkastningen utenlands. Kravet til lønnsomhet har trolig økt som følge av økt globalisering og sterkere internasjonal konkurranse. Selv om lønnsomhetsutviklingen i norsk industri ser ut til å ha vært noe svakere enn hos handelspartnerne siden 1995, er forskjellen langt mindre enn det utviklingen i relative lønnskostnader og produktivitet isolert sett skulle tilsi. Dette henger antagelig sammen med at norsk trolig industri har opplevd raskere prisvekst for sine produkter enn for sine innsatsvarer, og dermed hatt en betydelig "terms of trade"-gevinst i samme periode. Se for øvrig avsnitt 1.1 for nærmere omtale av utviklingen i bytteforholdet overfor utlandet de siste årene.

I dette avsnittet presenteres indikatorer for lønnsomhetsutviklingen, både i industrien og i øvrige næringer. En nærmere beskrivelse av de ulike lønnsomhetsmålene er gitt i boks 5.5.

5.3.1 Makroøkonomiske lønnsomhetsmål

Vedleggstabell 7.4 i vedlegg 7 viser lønnsomhetsutviklingen for industrien og andre næringer med utgangspunkt i de to makroøkonomiske målene *driftsresultatandel* og *kapitalavkastningsraten*. For disse størrelsene foreligger det kun nasjonalregnskapstall fram til 2002. For industrien har Beregningsutvalget imidlertid beregnet størrelser også for 2003.

Tabellen viser at lønnsomheten gjennom de siste ti årene har utviklet seg noe ulikt mellom de forskjellige næringsgruppene. I industrien tyder tallene på en moderat nedgang i lønnsomheten de siste årene fram til 2003, noe som kan ses i sammenheng med svekkelsen av den kostnadmessige konkurranseevnen fram til 2002. Innen for varehandelen var driftsresultatandelen relativt stabil, mens kapitalavkastningsraten viste en svakt stigende tendens gjennom perioden. I hotell- og restaurantnæringen tok lønnsomheten seg klart opp i 2002, etter å ha vært relativt stabil i de foregående årene. Innenfor post- og telekommunikasjon falt lønnsomheten betydelig i 2000, men den har siden tatt seg opp igjen. Både innenfor forretningsmessig- og personlig tjenesteyting har lønnsomheten økt noe de siste årene fram til 2002.

Det er betydelig usikkerhet knyttet til sammenlikninger av lønnsomhetsutviklingen mellom land, blant annet som følge av at landene bruker ulike metoder for å beregne kapitalslitet. Ved å sammenlikne bruttotall kan en unngå noe av denne usikkerheten. Selv om sammenlikningen av lønnsomhetsutviklingen i Norge og hos handelspartnere baseres på bruttotall, vil det være usikkerhet som følge av måleproblemer knyttet til norske og utenlandske produktivitetstall, jf. boks 5.4.

I vedleggstabell 7.5 presenteres tall for lønnsomhetsutviklingen i perioden 1994-2001 for Fastlands-Norge og enkelte viktige land. Sammenlikningen tar utgangspunkt i lønnsomhetsmålet »brutto driftsresultatandel», definert som forholdet mellom brutto driftsresultat og totale faktorinntekter (=brutto driftsresultat + totale lønnskostnader).

Vedleggstabell 7.5 viser følgende trekk ved utviklingen i lønnsomheten i Norge sammenliknet med enkelte av våre handelspartnere:

- Både i Fastlands-Norge og hos handelspartnerne avtok i lønnsomheten i perioden 1995-2001. Nedgangen i lønnsomheten av var imidlertid noe sterkere i Norge enn hos handelspartnerne.
- Fastlands-Norge hadde i perioden 1995-2001 noe lavere lønnsomhet sammenliknet med et

Boks 5.4 Indikatorer for lønnsomhetsutviklingen

Lønnsomheten kan måles både ved makroøkonomiske og bedriftsøkonomiske mål, jf. vedlegg 6 i beregningsutvalgets rapport NOU 2000:25. Makromålene tar utgangspunkt i sentrale nasjonalregnskapssammenhenger mellom innenlandsk verdiskaping og produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital, og er basert på tall fra nasjonalregnskapet. De bedriftsøkonomiske målene tar utgangspunkt i kjente nøkkeltall fra ordinære regnskaper. Det er til en viss grad samsvar mellom de to lønnsomhetsmålene, men forskjeller mellom nasjonalregnskapet og regnskapsstatistikken vil bidra til avvik.

Makroøkonomiske lønnsomhetsmål

- I) driftsresultatandel = $\text{driftsresultat} / \text{totale faktorinntekter}$
- II) kapitalavkastningsraten = $\text{driftsresultat} / \text{verdien av kapitalbeholdningen}$

Driftsresultatandelen fanger opp sentrale forhold som påvirker lønnsomheten. Feks. vil økende lønnskostnader føre til redusert driftsresultatandel, noe som isolert sett innebærer redusert lønnsomhet og svekket konkurranseevne. *Kapitalavkastningsraten* er en indikator for hvor mye kapitaleierne får igjen i forhold til innsatsen (innskutt realkapital).

Bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål

- III) driftsmargin = $\text{driftsresultat} / \text{driftsinntekter}$
- IV) totalrentabilitet = $(\text{resultat før ekstraordinære poster} + \text{finanskostnader}) / \text{totalkapital}$
- V) egenkapitalandel = $\text{egenkapital pr. 31.12} / \text{sum eiendeler pr. 31.12}$

Driftsmarginen kan beregnes brutto eller netto, dvs. henholdsvis før og etter ordinære avskriv-

ninger. I internasjonale sammenlikninger brukes ofte brutto driftsmargin pga. ulike avskrivningsregler i forskjellige land. Ulik kapitalinnsats og ulik omløpshastighet for kapitalen i ulike bransjer kunne innebære at identiske driftsmarginer kan gi forskjellig kapitalavkastning. Driftsmargin er dermed mer egnet til å analysere utviklingen i lønnsomheten innen en bransje, enn utviklingen i lønnsomheten mellom ulike bransjer. Bruk av driftsmargin bør kombineres med mål for kapitalavkastning for å ta hensyn til forskjeller i kapitalintensitet i de ulike næringene.

Totalrentabiliteten beregnes som resultatet i forhold til kapitalen i bedriften. Det er resultatet inklusive kostnader knyttet til lånefinansieringen som er relevant for å beregne avkastningen på hele kapitalen. For totalrentabiliteten måles resultatet uavhengig av om kapitalen er finansiert av egenkapitalen eller av lånte midler. Totalrentabilitetsmålet svarer i prinsippet til makro lønnsomhetsmålet *kapitalavkastningsraten*. Ulike metoder for å beregne forringelsen av realkapitalen mv. i regnskapsstatistikken og nasjonalregnskapet bidrar imidlertid til at det ikke nødvendigvis er samsvar mellom tall basert på disse to lønnsomhetsmålene.

God lønnsomhet ett bestemt år vil ikke nødvendigvis innebære noen garanti for god lønnsomhet i fremtiden dersom lønnsomheten i det bestemte året skyldes en forbigående oppgangskonjunktur. Generelt, og spesielt i sykliske og svært konkurranseutsatte bransjer eller i bransjer med stor forretningsmessig risiko, vil en tilfredsstillende soliditet være nødvendig for å sikre bedriftens eksistens gjennom konjunkturforløpet. Soliditeten måles ofte ved *egenkapitalandelen*. Ulike bransjer krever ulik soliditet fordi risikoen i ulike bransjer er forskjellig.

gjennomsnitt av handelspartnerne, men forskjellen er ikke veldig stor. Det er imidlertid stor usikkerhet knyttet til slike nivåsammenlikninger.

- Også målt ved bruttodriftsresultatandelen har lønnsomheten i norsk industri vært relativt stabil. I samme periode har lønnsomheten i industrien i Danmark, økt noe, mens den har vært stabil i Finland og Tyskland. I 2001 var lønnsomheten i norsk industri noe høyere enn i Tyskland, men klart lavere enn i både Danmark og Finland.

I den internasjonale sammenlikningen av lønnsomhetstall presenteres ikke tall for kapitalavkastningsrater fordi det per i dag ikke foreligger tall som gjør det mulig å beregne slike størrelser.

5.3.2 Bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål

Vedleggstabell 7.6 viser lønnsomhetsutviklingen for industrien og andre næringer med utgangspunkt i bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål.

Tabellen viser at lønnsomheten i industrien, målt ved driftsmarginen og totalrentabilitet, har

falt etter 1995. Nedgangen har ifølge regnskapsstatistikken vært noe sterkere enn det nasjonalregnskapstallene viser⁶⁾. Egenkapitalandelen (soliditeten) økte fram til 1999, før den avtok noe i både 2000 og 2001. I 2002 økte egenkapitalandelen i industrien kraftig igjen. For varehandel, hotell og restaurant avtok lønnsomheten fram til 2001. I 2002 økte imidlertid lønnsomheten igjen, noe som trolig kan ses i sammenheng med at den markerte styrkingen av kronekursen ga økte marginer i varehandelen. For de øvrige næringene tyder tallene på en generell nedgang i lønnsomheten de siste årene. Kraftigst har nedgangen vært innen samferdsel, der totalrentabiliteten falt fra 6,9 prosent i 1997 til 0,4 prosent i 2002. Dette har trolig både sammenheng med sterk nedgang i lønnsomheten innen luftfart og lavere lønnsomhet innen telekommunikasjon. Egenkapitalandelen har sunket noe innenfor samferdsel og forretningsmessig tjenesteyting, mens den har vært relativt stabil innen varehandelen og innen andre næringer utenom petroleumsektoren.

Vedleggstabell 7.6 bekrefter inntrykket av fallende lønnsomhet innenfor industrien gjennom de siste fem årene. En ser også at lønnsomhetsforskjellene mellom ulike næringsgruppene er mindre målt ved de bedriftsøkonomiske målene.

Vedleggstabell 7.7 viser utviklingen i bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål for industrien i Norge og utvalgte land for perioden 1994-2001⁷⁾.

⁶⁾ Avviket mellom lønnsomhetsutviklingen ifølge regnskapsstatistikken for aksjeselskaper og nasjonalregnskapet kan skyldes flere forhold. Blant annet er observasjonsenheten for regnskapsstatistikken foretak, mens den for nasjonalregnskapet er bedrift. For begge statistikkene gjelder det at enheten blir næringskodet etter den type aktivitet som gir størst salgsinntekter. Oppkjøp, fusjoner og lignende vil dermed kunne påvirke hvilken næringsgruppe et foretak tilhører. I 2001 var det en rekke store omorganiseringer i foretak som hadde stor betydning for næringsinndelingen i den foretaksbaserte statistikken (regnskapsstatistikken). Dette kan ha bidratt til forskjellig utvikling i de to statistikkene.

⁷⁾ Dataene for de utvalgte landene er hentet fra Bank for the Accounts of Companies Harmonised (BACH), en database som er utarbeidet i EU-kommisjonen. Databasen inneholder aggregert og harmonisert informasjon fra de årlige årsregnskapene til ikke-finansielle foretak, og dekker 11 europeiske land samt Japan og USA. Landene som omfattes av basen er Østerrike, Belgia, Danmark, Finland, Frankrike, Tyskland, Italia, Japan, Nederland, Portugal, Spania, Sverige og USA. Dataene kan i en viss utstrekning fordeles på næring, og gir balanseoppstilling og resultatregnskap. Harmonisering av regnskapstallene er sentralt i arbeidet med databasen, men det har foreløpig ikke lyktes å harmonisere dataene fullt ut på grunn av forskjeller i regnskapsprinsipper mellom de ulike landene og vanskeligheter med å sette sammen et felles regnskapsoppsett. Sammenlikninger av nivå mellom landene er derfor problematisk, mens sammenlikning av trender er enklere. Det fremgår av tabellene i vedlegget at omfanget av data varierer når det gjelder årgang og næringer. Sammen med de metodiske problemene nevnt ovenfor, kompliserer dette sammenlikning av tall for de ulike landene. Defi-

Mens lønnsomheten i norsk industri viste en synkende tendens i perioden 1995-2000, både målt ved driftsmarginen og totalrentabiliteten, var lønnsomheten relativt stabil i både EU og Japan. I USA økte lønnsomheten målt ved totalrentabiliteten, mens den var relativt stabil målt ved driftsmarginen. Lønnsomheten i norsk industri sank dermed relativt til lønnsomheten hos våre viktigste handelspartnere. I 2001 var det et kraftig fall i lønnsomheten i industrien i USA, mens lønnsomheten i EU og Japan avtok mer moderat. Nedgangen i lønnsomheten dette året må trolig må ses i sammenheng med markert lavere vekst i verdensøkonomien. Lønnsomheten falt også i norsk industri i 2001, men klart mindre enn i USA og Japan. I 2002 tyder tallene på at lønnsomheten i både USA og Japan tok seg noe opp igjen.

Siden 1995 har egenkapitalandelen i norsk industri økt med nesten 10 prosentpoeng. I samme periode har egenkapitalandelen i USA og EU vært relativt stabil. Også i Japan har egenkapitalen økt, selv om økningen ikke har vært like sterk som i Norge. I 2002 var egenkapitalandelen i industrien høyere i Norge enn i både Japan og USA.

5.4 Sammenlikning av nivåer på arbeidskraftkostnader i Norge og i andre land.

5.4.1 Innledning.

Sammenlikningene i 5.4.2 og tabell 5.8, 5.9 og 5.10 og fig. 5.4 gjelder bare arbeidere i industrien. I 5.4.3 og fig. 5.5 presenteres en internasjonal sammenlikning av en noe bredere gruppe enn industri, hvor funksjonærene også er med.

Særlig de nordiske forhandlings- og lønnsdannelsesmodellene i privat sektor har skilt relativt skarpt mellom arbeidere og funksjonærer. Industriarbeidere er en relativt homogen gruppe og har gjerne vært referansegruppe for andre tariffoppgjør. Men andelen industriarbeidere faller og behovet for andre og bredere grupper er mer aktuelt.

Med bakgrunn i diskusjonen i Beregningsutvalget, tilrådinger i Holdenutvalgene og utviklingen av internasjonal sammenliknbar lønns- og lønnskostnadsstatistikk, tar utvalget sikte på å presentere relative kostnadstall for en noe bredere gruppe. I denne rapporten bygges det på et noe annet kilde-materiale og med noen færre land med i sammenlikningene enn for industriarbeidere. Fordi direkte

nisjonen av industrinæringen i BACH avviker også noe fra næringsinndelingen som er benyttet for de norske tallene.

sammenliknbar lønnskostnadsstatistikk lar vente på seg, har man ennå ikke kommet langt nok på dette punktet til at kvaliteten og sammenliknbarheten er god nok, men materialet i pkt.5.4.3 danner likevel basis for noen hovedkonklusjoner. Med bakgrunn i det man vet om kildematerialet, har man i boks 5.6 forsøkt å identifisere metodiske forskjeller som kan ha betydning for de relative forskjellene.

Funksjonærene utgjør en stadig større andel av lønsmassen også i industribedrifter i flere land og avgrensningen er heller ikke lengre så tydelig som tidligere. I NHO-bedrifter utgjør lønssummen for funksjonærer om lag 50 prosent av lønssummen i industrien. For funksjonærer avtales det sentrale tillegg bare for en begrenset gruppe, men også i den lokale og individuelle lønnsdannelsen kan kollektive føringer ha betydning. Arbeidstiden og de indirekte personalkostnader er forskjellige for arbeidere og funksjonærer landene imellom. Også fordelingen av antall funksjonærer og arbeidere kan være svært forskjellig. Innføring av ISCO-yrkesklassifiseringssystem bidrar også til at begrepene arbeidere og funksjonærer etter hvert kan bli supplert/ erstattet av statistikk med mer presise betegnelser på yrker og/eller utdanning.

I tråd med endringene av konkurranseforholdene mellom nye EU-land og norsk arbeidskraft vil utvalget vurdere relative lønnskostnader ovenfor flere land/grupper, betydningen av disse og hvilke grupper som bør sammenliknes. Man vil i senere rapporter fra TBU se på alternative kildematerialer og vurdere kvaliteten og sammenliknbarheten før disse tas med.

5.4.2 Industrierbeidere.

Avlønningsformen for industrierbeidere har tradisjonelt vært timelønn. En del industrierbeidere kan også ha fast månedslønn. I tillegg til den faste lønnen er arbeidstid innrapportert og omregnet til timefortjeneste og tatt med i sammenlikningene mellom land.

Tabell 5.8 og 5.9 viser lønnskostnader per time for industrierbeidere i forhold til våre samhandelsland, målt i felles valuta. De faktiske valutakursene er lagt til grunn sammen med konkurransevekter som er brukt før øvrig i kapittel 5.

Lønnskostnadsnivået for norske industrierbeidere for 2002 lå 36 prosent høyere enn gjennomsnittet regnet i norske kroner for våre handelspartnere som er med i tabell 5.8 og 5.9, mens utvalget anslår at de tilsvarende relative lønnskostnadene for 2003 lå anslagsvis 33 prosent høyere enn konkurrentene.

Nivåsammenlikningene omfatter ca.97 prosent av konkurrentene brukt ellers i kapittel 5. Landene som ikke er med i de relative sammenlikningene (som står for knapt 3 prosent av samhandelen) er Thailand, Singapore, Taiwan, Polen, Tsjekkia og Ungarn.

Sør-Korea er med i sammenlikningene fra 1985, mens hele Tyskland, både tidligere Øst- og Vest-Tyskland er med i tallene fra 1993.

Lønnskostnadstallene er basert på datasammenlikninger av BLS (Bureau of Labor Statistics) i USA. Direkte sammenliknbare nivåtall fra samme kilde finnes frem til 2002. I tillegg har man for industrierbeidere lagt til grunn ulikhetene i lønnsveksten mellom land fra 2002 til 2003 tilsvarende vekstanslagene for kostnadene for alle industriansatte som er benyttet i tabell 7.3 i vedlegg 7. For Norge har industrierbeidere hatt noe lavere vekst enn det som ligger til grunn for tabell 7.3 i vedlegg 7, hvor også funksjonærer er med. Vekstanslaget for norske industrierbeidere er derfor satt til 4 prosent. Oversiktene i tabell 5.9 indikerer hvilke retningen og størrelsesorden relative lønnskostnader for industrierbeidere i forhold til enkeltland har beveget seg fra 2002 til 2003. Den største endringsfaktoren i 2002 og 2003, valutakursene er kjent.

I tabell 5.8 er det satt opp relative nivåtall for *noen grupper av land* i forhold til norske industrierbeidere.

Mot gjennomsnittet for alle grupper av land økte

Tabell 5.8 Lønnsnivå for industrierbeidere i Norge i forhold til gjennomsnitt av grupper av land (Handelspartnerne=100)

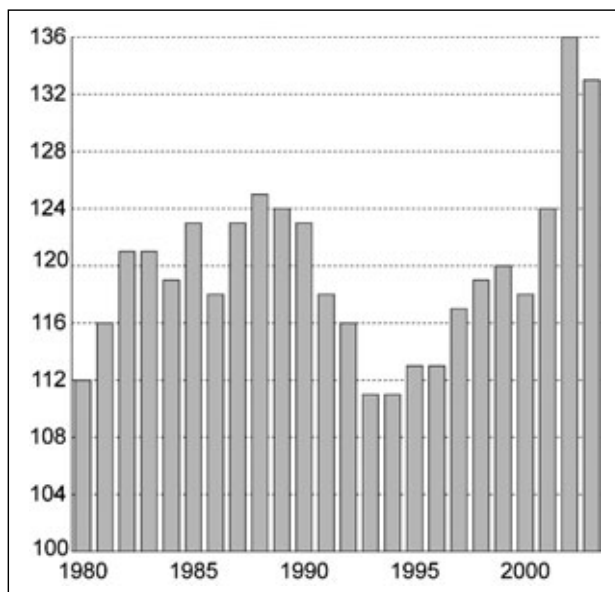
	1980	1990	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003 ¹⁾
Alle	112	121	113	119	120	118	124	136	133
Nordiske land ²⁾	100	106	107	107	110	110	119	128	121
Euro-landene ³⁾	109	114	101	113	117	119	122	134	127
Ikke-Euroland ⁴⁾	114	128	123	123	122	117	126	138	138

¹⁾ Anslag

²⁾ Nordiske land i tabellen er Danmark, Sverige og Finland.

³⁾ Euroland er Tyskland, Frankrike, Italia, Belgia, Nederland, Østerrike, Finland, Irland, Spania, Hellas og Portugal.

⁴⁾ Ikke-Euroland er Danmark, Sverige, Sveits, USA, Japan, Sør-Korea, Canada og Storbritannia.

Figur 5.4 Lønnskostnader per arbeidet time for industriarbeidere i Norge i forhold til handelspartnerne. Handelspartnerne=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

lønnskostnadsnivået i Norge sterkere i alle årene fra 1995 til 2002, målt i felles valuta. Det var sterkest relativ lønnskostnadsvekst i forhold til Euro-landene. I 2003 har lavere lønnskostnadsvekst i Norge og endrede valutakurser bidratt til en viss reversering av den sterke veksten i relativt lønnskostnadsnivå tidligere. Valutakursene inn i 2004 bidrar til en ytterligere reduksjon i inneværende år, dersom lokal lønnskostnadsvekst ellers i Norge og Eurolandene utvikler seg noenlunde parallelt.

Ikke-Euroland er det særlig utviklingen i dollar og yen-kursen som har bidratt til at relativt lønnskostnadsnivå for Norge overfor ikke-Euroland likevel er det samme i 2003 som i 2002.

Overfor enkeltland og overfor våre viktigste konkurrentland lå lønnsnivået for norske industriarbeidere i hele 90-årene stort sett blant de 2-4 landene (tabell 5.9) med høyeste lønnskostnadsnivå, sammen med Tyskland og tidvis Belgia og Sveits. Gjennomsnittsforskjellene mellom landene for øvrig ble mindre i perioden. Fra 2001 er norsk lønnskostnadsnivå for industriarbeidere høyest av 19 konkurrentland som er sammenliknet. Ved inn-

Tabell 5.9 Totale lønnskostnader ¹⁾ for voksne industriarbeidere i norske kroner²⁾. Indeks Norge=100

Land	1980	1990	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Norge	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Tyskland	106	102	124	109	105	104	100	91	95
Danmark	94	84	102	99	99	96	95	88	94
Sveits	96	97	120	101	96	95	94	88	88
Belgia	113	89	113	101	98	96	91	83	87
USA	85	70	71	77	78	88	89	78	68
Finland	71	98	100	91	88	86	86	78	83
Japan	48	60	98	75	85	99	85	69	64
Østerrike	77	83	104	92	89	86	84	77	80
Nederland	104	84	99	89	88	86	85	79	83
Sverige	108	98	88	91	88	90	79	74	78
Frankrike	77	72	79	73	70	70	69	63	67
Storbritannia	65	59	57	70	70	73	70	64	61
Canada	75	74	67	65	64	71	68	58	58
Irland	51	55	57	56	56	56	57	55	59
Italia	70	81	67	68	65	62	60	54	67
Spania	51	53	52	50	49	48	47	44	47
Hellas	0	32	37	36	37	35	35	34	37
Sør-Korea	0	17	30	24	30	37	34	33	32
Portugal	18	18	22	23	22	21	21	19	20

Norge i forhold til landene

ovenfor:

Handelspartnere=100	112	121	113	119	120	118	124	136	133
---------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

¹⁾ Lønnsbegrepet er lønn og indirekte personalkostnader per arbeidet time.

²⁾ Omregning til norske kroner ved årlige gjennomsnittlige valutakurser på Oslo Børs.

Kilde: Bureau of Labor Statistics (BLS). For 2003: Valutakurser fra Norges Bank og lønnsvekst jf. tabell 7.3 i vedlegg 7.

Tabell 5.10 Direkte og totale lønnskostnader for voksne industriarbeidere. I norske kroner i 2002¹⁾

	Gjennomsnittlig timefortjeneste per arbeidet time ¹⁾ , kr	Indirekte personal- kostnader i prosent av lønn for arbeidet tid og kr/time ²⁾ , prosent	Totale lønnskostnader per arbeidet time, kr
Norge	154	41,8	219
Tyskland	110	81,0	199
Danmark	148	30,9	193
Sveits	127	54,4	197
Belgia	91	98,4	181
USA	122	39,0	170
Finland	99	73,7	171
Japan	89	69,3	150
Østerrike	85	96,6	167
Nederland	99	76,0	174
Sverige	99	66,0	165
Frankrike	75	84,6	138
Storbritania	102	36,9	139
Canada	94	35,4	128
Irland	92	30,9	120
Italia	63	89,1	119
Spania	..	..	96
Hellas	..	..	73
Sør-Korea	..	..	73
Portugal	..	..	42

¹⁾ Omregning til norske kroner ved årlige gjennomsnittlige valutakurser på Oslo Børs.

²⁾ Indirekte personalkostnader per faktisk arbeidet time i norske kroner. Gjelder både lønn for ikke-arbeidet tid f. eks. lønn under sykdom, feriepenger og andre indirekte personalkostnader.

Kilde: Bureau of Labor Statistics, USA.

føring av Euro er det kun forskjellen i lønnskostnadsutvikling mellom Euro-landene internt som endrer relativt nivå mellom dem. For disse landene ser det ut til at det i samme periode er en sterkere tilnærming internt. Dette bidrar også til at de relative lønnskostnadene for norske industriarbeidere ovenfor Euroland i sør som Irland, Italia, Spania, Hellas og Portugal har nærmet seg Norge, mens andre høykostnadsland innenfor Euroområdet har et langt lavere lønnskostnadsnivå i 2003 enn Norge i forhold til 2000/2001. Dette gjelder spesielt Tyskland, Belgia og Østerrike. Men det er i ikke-Euroland som USA, Japan, Sverige og Storbritannia at lønnskostnadsnivået i felles valuta har blitt langt lavere enn i Norge. I forhold til enkeltland og geografisk plassering var dette typiske strukturelle trekk mellom landene i begynnelsen av årtusenskiftet.

Strukturen på timelønnskostnadene varierer sterkt fra land til land. Noen land har forholdsvis høye faktiske lønninger per arbeidet time og lavere indirekte personalkostnader, mens andre land har lave faktiske lønninger per arbeidet time og høyere

indirekte personalkostnader. Slik oppsplitting finnes frem til 2002. I 2002 hadde norske industriarbeidere høyeste lønn per arbeidet time, mens det var særlig Danmark som tidligere år har hatt høyere lønn per arbeidet time. For de indirekte personalkostnadene hadde 11 av de 16 landene hvor slike opplysninger finnes, høyere prosentvis kostnadspåslag i forhold til lønn for arbeidet tid enn Norge. Målt i kroner(felles valuta) hadde 7 av de 16 landene høyere indirekte lønnskostnader enn Norge.

Noen av komponentene i lønnskostnadstallene er nokså løst anslått. Statistikken må derfor ikke sees på som et presist uttrykk for kostnadsforholdene mellom land. Nivåsammenlikningen er basert på gjennomsnittet for industriarbeidere og er ikke representativ for alle deler av industrien. Lønnskostnadsforskjellene mellom bransjer i f.eks. Japan og USA kan være svært store, mens bransjeforskjellene i Tyskland og i nordiske landene er langt mindre. Strukturen på lønnskostnadene varierer sterkt fra land til land. Noen land har forholdsvis høye faktiske lønninger per arbeidet time og lavere

Boks 5.5 Lønnsbegreper og lønnskompontener i sammenlikningene

Lønnsbegrepene som brukes av BLS faller ikke helt sammen med ILOs definisjon av totale lønnskostnader (Se for øvrig boks 5.6). Basis for beregningene i tabell 5.9 og 5.10 er arbeidet tid, i dette tilfelle arbeidet time i ulike land. Lønn for ikke-arbeidet tid (feriepenger, sykefravær betalt av bedriften etc.) vil komme som påslag i forhold til arbeidet tid.

Av andre indirekte lønnskostnader vil bedriftens pensjonskostnader, enten gjennom arbeidsgiveravgifter og/eller egne spesielle ordninger utgjøre en vesentlig del. En rekke andre ordninger knyttet til arbeidsgivers bruk av arbeidskraft vil også inngå. Noen elementer av indirekte lønnskostnader er ikke med. Blant annet er rekutteringskostnader, opplæringskostnader, arbeidsklær og bedriftsfasiliteter som f.eks. kafe-teria og helsetjenestekostnader ikke med i sammenlikningen. Grunnen til dette er at det ikke finnes data over slike kostnader i alle landene, og at det derfor gir en bedre sammenlikning når man ser bort fra disse kostnadene. I de land hvor slike kostnader er tilgjengelig utgjør de utelatte kostnadene mindre enn 4 prosent av de totale lønnskostnadene. I noen land, særlig i Norden, kan de utelatte kostnadene være påbudt ved lov eller avtale (f. eks. bedriftshelsetjenesten i Norge) og påløper automatisk ved ansettelse. Slike kostnader kan i andre land være frivillige og/eller driftskostnader, ikke knyttet til lønn.

De indirekte lønnskostnadene skal i prinsippet (i tabellene) også inkludere arbeidsgivers bidrag til pensjon, uførhet og andre ordninger som innebærer innbetaling til "fond" som kommer til utbetaling nå eller senere. Dette betyr at en del av kostnadene for bedriften er relatert til et lønnsbegrep som inneholder påløpt, men

ikke realiserte lønnskostnadselementer ("utsatt inntekt").

For de fleste konkurrentlandene har tyngdepunktet i aldersfordelingen beveget seg oppover. Dette innebærer sannsynligvis en økt kostnadmessig belastning på lønnskostnadene per time fra pensjonsordninger. Det finnes en rekke ordninger som er svært ulike mellom land. For eksempel i Italia og Storbritannia fungerer slike ordninger vanligvis som forsikringsordninger. I disse landene vil slike kostnader være lettere å plassere regnskapsmessig og innrapporteres som lønnskostnad. For andre land kan fordelingene være noe mer usikre mellom lønn og andre kostnadskomponenter. I land med ordninger som mer er basert på arbeidstakers innbetalinger, vil sannsynlig dette reflekteres i lønnsnivået i de respektive land.

Flere forhold taler for at nåværende pensjonskostnader bare delvis er med i tallene foran. Kildematerialet for slike kostnader er basert på undersøkelser noe tilbake i tid, samtidig som det har vært en betydelig generell økning i slike kostnader de siste årene (i alle fall etter årtusenskiftet) i flere land. Sannsynligvis er lønnskostnadene som følge av dette undervurdert noe i de fleste landene. Samtidig kan det være store forskjeller mellom land som ennå ikke er kommet tilsyne i de statistiske sammenlikningstallene. Utvalget vil på bakgrunn av en standardisering av lønnskostnader, særlig innenfor EØS-området, ta slike forhold med ved sammenlikning av lønnsnivå mellom land når opplysninger foreligger. Et viktig element er også bonusutbetalinger. Dette skaper stadig større usikkerhet i sammenlikningen mellom land.

indirekte personalkostnader. Tabell 5.10 viser hvordan forholdet mellom direkte lønn per arbeidet time og indirekte personalkostnader var i 2002, målt i norske kroner.

5.4.3 Internasjonale sammenlikninger for alle ansatte (funksjonærer og arbeidere) i industri, bergverk, elektrisitet-, gass- og vannforsyning og bygge- og anleggsvirksomhet

Med utgangspunkt i beregnede tall fra Eurostat viser timelønnskostnadene for alle ansatte (både funksjonærer og arbeidere) i industri, bergverk,

elektrisitet-, gass- og vannforsyning og bygge- og anleggsvirksomhet at lønnsnivå per time for disse næringene er klart høyere i Norge enn for handelspartnerne.

Summariske beregninger viser at norske lønnskostnader per arbeidet time for alle ansatte i næringene ovenfor, i gjennomsnitt for 2003 lå i størrelsesorden 20 prosent høyere enn konkurrentene i de landene som er med i sammenlikningen, jf. figur 5.5. For industriarbeidere alene lå vektet gjennomsnitt for tilsvarende land 31 prosent høyere. En summarisk vurdering ut fra dette materialet indikerer at forskjellen i lønnskostnadsnivå til andre land reduseres med 10 prosentpoeng når

funksjonærene og bransjene ovenfor tas med. En hovedforklaring på dette er at de relative forskjellene for funksjonærer mellom Norge og konkurrentene er klart mindre. Dette gjelder også industrifunksjonærer. Likevel vil lønnskostnadsnivået også for industrifunksjonærer ligge over lønnskostnadsnivået for konkurrentlandene.

I forhold til sammenlikningen for industriarbeidere var det ikke mulig å sammenligne tall for Canada, Sør-Korea og Sveits for alle ansatte på samme måte. Målet videre vil være en nærmere klargjøring av næringsdefinisjonene i sammenlikningene og avklaring av det statistiske grunnlaget ovenfor enkeltland.

Sammenlikningen er basert på nivå-tall for time-lønnskostnader for et aggregat som kalles "Industry". Dette aggregatet inneholder industri og bergverk, elektrisitets-, gass- og vannforsyning og bygg og anlegg. For de fleste landene foreligger det nivå-tall i 2000.

I figur 5.5 er disse nivåene fremskrevet til 2003 ved hjelp av vekstrater for timelønnskostnader for alle ansatte i industrien. Dette er en tilnærming, men viser likevel at timelønnskostnadene innen disse næringene totalt sett er klart høyere i Norge enn hos handelspartnerne, men at forskjellen likevel er klart mindre enn om en kun ser på industriarbeidere.

Boks 5.6 Bruk av Eurostats nye kostnadsstatistikk. Viktige forutsetninger og forskjeller i forhold til sammenlikningen for industriarbeidere.

I sammenlikningene i 5.4.3 er OECD og EU-kommisjonen kilder for nivå-tall og fremskrivingen av lønnskostnadene hos handelspartnerne.

Periodiseringen.

Bakgrunnsmaterialet er Eurostats arbeidskraftskostnadsundersøkelse hvert 4 år (1996, 2000, 2004 osv.), hvor man etablerer nivå-tall. I mellomliggende årene må man fremskrive nivå-tallene med indekser.

En forordning om produksjon av kvartalsvis arbeidskraftskostnadsindeks innenfor EU/EØS-landene ble vedtatt i 2003. Utvalget vil vurdere bruken av denne i fremskrivingen av de mellomliggende årene for de landene som produserer denne indeksen. Av de landene man tradisjonelt har sammenliknet norske lønnskostnader med, vil alle land unntatt USA, Japan, Canada, Sveits, Sør-Korea og eventuelle andre land i Asia fortløpende produsere den kvartalsvise indeksen.

Med bakgrunn i rapport fra arbeidsgruppe presentert i NOU 2000:26, vedlegg 6, vil utvalget peke på noen sentrale forhold knyttet til sammenlikninger:

Arbeidstid.

For kostnadssammenlikninger av arbeidskraft mellom land vil kostnader per arbeidet tid være det mest relevante begrepet. Imidlertid kan betalt tid være lettere tilgjengelige for en del land. Kildematerialet for industriarbeidere er lønnskostnader per arbeidet time, hvor bakgrunnsmaterialet inneholder indekser for arbeidet tid. Fra kildematerialet i Eurostat kan det være usik-

kerhet om man har målt kostnadene i forhold til arbeidet tid eller betalt tid for noen land. Som eksempel på betydningen av dette forhold viste summariske oppstillinger (NOU 2000:26) og beregninger basert på forskjellig arbeidstid per fulltidsårsverk i 1999 i ulike land i forhold til Norge at for eksempel Japan kunne ligge ca. 10 prosentpoeng høyere i kostnader per årsverk (jf. betalt tid) enn per arbeidet time. Motsatt ytterlighet var Tyskland med kort effektiv tid, hvor kostnadene per årsverk ble 10 prosent lavere enn per arbeidet time. Gjennomsnittlig vektete kostnader for alle landene var om lag de samme for betalt tid som for arbeidet tid.

Lønnskostnadsbegreper.

Lønnskostnadsbegrepene er i prinsippet godt sammenfallende i materialet for industriarbeidere (BLS) og Eurostat. Den viktigste forskjellen er at Eurostat under indirekte personalkostnader tar med opplæringskostnader og visse former for naturalytelser som ikke er med i BLS-sammenstillingene, fordi slike kostnader gjerne har vært regnet som øvrige driftskostnader i ikke-europiske land. En annen forskjell kan være hvordan ikke-kontante godtgjørelser eller naturalgodtgjørelser prises.

Noen land er ikke med i Eurostat-sammenlikningene.

I forhold til sammenlikningen for industriarbeidere er Sveits, Canada og Sør-Korea ikke med i sammenlikningene for gruppene i 5.4.3. Dette betyr forholdsvis lite for vektete relative gjennomsnittstall i forhold til Norge.

Boks 5.7 Om markedsandeler

I tillegg kan industriens totale konkurranseevne et stykke på vei avleses gjennom utviklingen i *markedsandelene* for industriprodukter på *hjemmemarkedene* og *eksportmarkedene*. I tillegg vil utviklingen i industriens konkurranseevne bl.a. påvirke industriens andel av bruttonasjonalproduktet, sysselsetting og beholdning av realkapital. Utviklingen i disse størrelsene kan dels gi informasjon om evnen til å omsette produkter i konkurranse med andre lands næringsliv, dels om evnen til å konkurrere med andre norske næringer om arbeidskraft og kapital.

Det kan imidlertid ta noe tid før endringer i konkurranseevnen fører til evt. endrede markedsandeler. I tillegg vil forskjeller i selve kostnadsnivået ha betydning for sammenhengen mellom endringer i konkurranseevnen og endringer i markedsandelene. Utviklingen i markedsandelene må dessuten ses i sammenheng med den økonomiske utviklingen for øvrig. Økonomisk vekst kjennetegnes bl.a. ved økt internasjonal spesialisering. Ved økonomisk vekst vil derfor enkelte næringer og bedrifter øke sine markedsandeler, mens andre får reduserte markedsandeler uten at det nødvendigvis gir uttrykk for endringer i konkurranseevnen for landet. Økt internasjonal arbeidsdeling vil for eksempel bidra til en underliggende nedgang i hjemmemarkedsandelene.

I tillegg til en trendmessig nedgang som følge av økende grad av internasjonal arbeidsdeling, vil utviklingen i hjemmemarkedsandelene også kunne avhenge av utviklingen i forholdet mellom importpriser og hjemmemarkedspriser. Det er vanskelig å tallfeste hvor mye av nedgangen i hjemmemarkedsandelene de siste årene som kan tilskrives de ulike forklaringsfaktorene. En analyse¹⁾ av de viktigste industrivarene kan imidlertid tyde på at vel halvparten av nedgangen i hjemmemarkedsandelene fra 1968 til 1994 skyldes økt internasjonal spesialisering. I tillegg har prisene på hjemmemarkedet økt klart kraftigere enn importprisene i denne perioden, noe som også har bidratt til tapet av hjemmemarkeds-

andeler. Utviklingen i dette prisforholdet kan imidlertid være påvirket av de samme bakenforliggende faktorer som tendensen til økende internasjonal arbeidsdeling. Spesielt kan lavere transportkostnader, bl.a. som følge av utviklingen innenfor informasjonsteknologi, ha bidratt til nedgang i forholdet mellom importpriser og hjemmemarkedspriser i alle land over tid. Den samlede betydningen av internasjonal arbeidsdeling for nedgangen i hjemmemarkedsandelene er derfor trolig enda større enn antydning over.

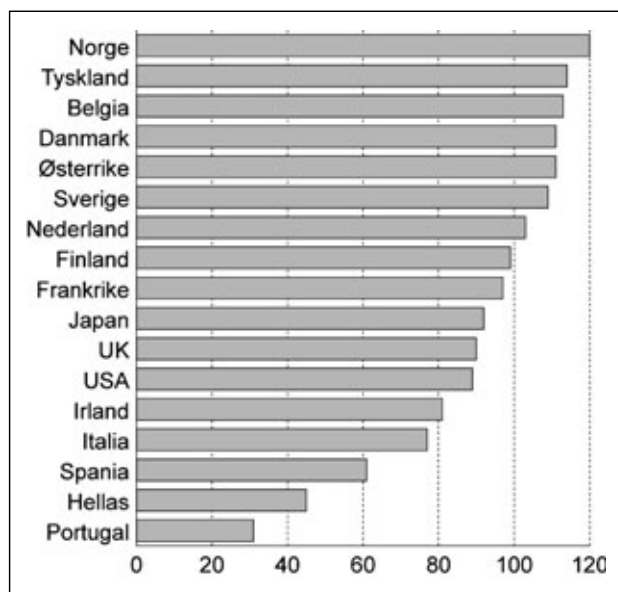
Endringene i norsk industris *eksportmarkedsandeler* kan beregnes ved å sammenlikne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer (ekskl. skip og oljeplattformer) med veksten i vareimporten hos våre handelspartnere. Importtallene er aggregert med vektorer som gjenspeiler landenes betydning for norsk eksport.

Til forskjell fra hjemmemarkedsandelene, tilsier økt internasjonal handel ingen tilsvarende trend i markedsandelene for eksport²⁾. Utviklingen i eksportmarkedsandelene bør imidlertid tolkes med stor varsomhet. Endringene i eksportmarkedsandelene blir målt ved å sammenlikne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer med veksten i den samlede vareimporten hos våre handelspartnere. Forskyvninger i sammensetningen av norsk industris eksport i forhold til handelspartnerens vareimport vil kunne gi endringer i den samlede eksportmarkedsandelen uten at det behøver å være endringer i markedsandelene for undergrupper av industrivarer. Tolkingsproblemet forsterkes når en måler utviklingen i markedsandeler for undergrupper av industrivarer med endringen i den samlede vareimporten hos handelspartnerne som indikator for markedsvekst.

Markedsandeler på hjemmemarkedet er beregnet ved forholdet mellom norske produsenters leveranser av de enkelte varer på hjemmemarkedet og den samlede innenlandske anvendelsen av varer som delvis dekkes av import.

¹⁾ B. E. Naug (1999): "Modelling the Demand for Imports and Domestic Output", Discussion Papers No. 243, Statistisk sentralbyrå.

²⁾ Denne forskjellen henger sammen med måten markedsandelene måles på. Eksportmarkedsandelene for norsk industri beregnes ved å sammenlikne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer med veksten i vareimporten for gjennomsnittet av handelspartnerne. Med økt internasjonal handel vil det være en tendens til at både eksporten og importen i de enkelte land øker. Dersom eksporten av industrivarer i Norge øker med like mye som importen hos gjennomsnittet av handelspartnerne som følge av økt internasjonal arbeidsdeling, vil dette ikke slå ut i eksportmarkedsandelen slik denne beregnes. Først når norsk eksport øker mer enn handelspartnerens import kan en et stykke på vei tolke dette som at norske produsenter vinner markedsandeler på eksportmarkedet. Markedsandelene på hjemmemarkedet for industrivarer beregnes ved forholdet mellom norske produsenters leveranser av industrivarer på hjemmemarkedet og den samlede innenlandske anvendelsen av samme typer varer. Siden den samlede innenlandske anvendelsen inkluderer import som vil ha en tendens til å øke ved økt internasjonal arbeidsdeling, vil det også være en tendens til at hjemmemarkedsandelene faller. Det følger av dette at en bør sammenlikne utviklingen i hjemmemarkedsandelene mellom ulike land for å få et bilde på tap av markedsandeler på hjemmemarkedet som ikke kan tilskrives økt internasjonal arbeidsdeling.

Figur 5.5 Timelønnskostnader i Norge i forhold til handelspartnerne i 2003 for alle ansatte i industri og bergverk, elektrisitet-, gass- og vannforsyning og bygg og anlegg. Handelspartnerne=100.

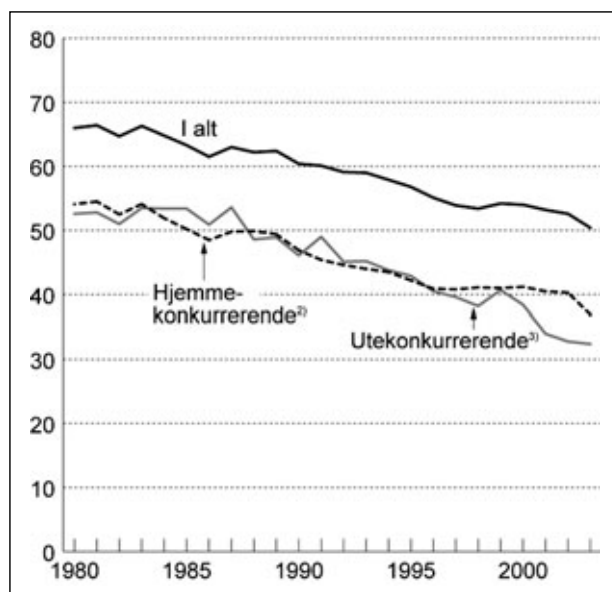
Kilde: Eurostat, IMF, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank.

5.5 Markedsandeler på hjemme- og eksportmarkedene

I ettertid kan en et stykke på vei avlese industriens totale konkurranseevne ved å se på utviklingen i markedsandeler ute og hjemme. Grunnlaget for dette er utdypet i boks 5.7.

Siden den økonomiske utviklingen er kjenetegnet ved økt internasjonal spesialisering, vil hjemmemarkedsandelene over tid falle trendmessig. Norske hjemmemarkedsandeler bør derfor sammenliknes med hjemmemarkedsandelene hos handelspartnerne. Avvik i enkeltår kan ha sammenheng med at konjunkturutviklingen ikke er i fase i Norge og hos handelspartnerne. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall var hjemmemarkedsandelene for hjemmekonkurrerende næringer relativt stabile fra midten av 1990-tallet og fram til 2002, mens det var en betydelig nedgang for de utekonkurrerende næringene. Fra 2002 til 2003 falt imidlertid hjemmemarkedsandelen for hjemmekonkurrerende næringer betydelig, mens den var relativt stabil for de utekonkurrerende næringene.

Foreløpige tall indikerer at eksportmarkedsandelen for tradisjonelle industrivarer har vært relativt stabile de siste tre årene til om med 2003. Siden 1990 har eksportmarkedsandelen samlet falt med om lag 7 prosent. Tapet av markedsandeler i denne perioden er særlig markert for de såkalt

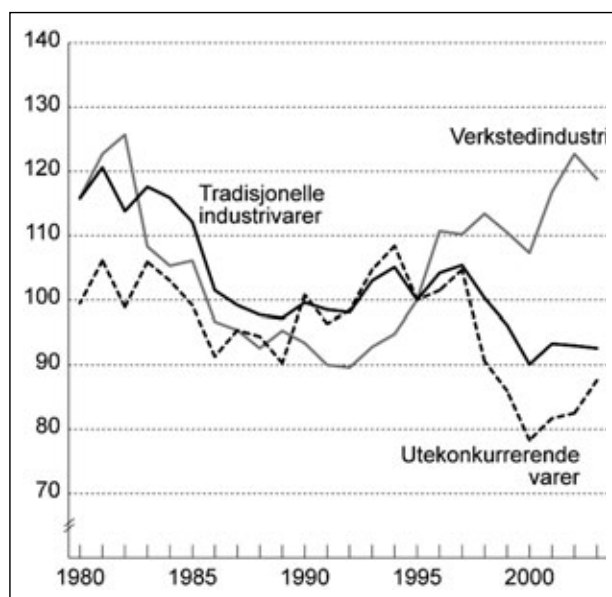
Figur 5.6 Hjemmemarkedsandeler for industrivarer¹⁾. Volumandeler

¹⁾Utenom skip og plattformar.

²⁾Tekstil- og bekledningsvarer, trevarer, kjemiske og mineralske produkter, andre verkstedprodukter.

³⁾Treforedling, kjemiske råvarer, raffinerte oljeprodukter, metaller, bergverksprodukter.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 5.7 Markedsandeler for norsk eksport av tradisjonelle industrivarer. Volumindeks 1995=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

utekonkurrerende næringene, som bl.a. produserer metaller, kjemiske råvarer og treforedlingsprodukter. Innen verkstedsindustrien har eksportmarkedsandelen økt med hele 27 prosent siden 1990.

Kapittel 6

Økonomiske utsikter

6.1 Internasjonal økonomi

- I OECDs Economic Outlook nr. 74 fra desember i fjor anslås BNP-veksten i OECD-området å ha økt fra 1,8 prosent i 2002 til 2,0 prosent i 2003, til tross for et svakt første halvår. Den økte veksttakten kommer først og fremst i kjølvannet av impulser fra en svært ekspansiv økonomisk politikk, spesielt i USA. Også i Japan tok veksttakten seg markert opp gjennom 2003, mens utviklingen i euroområdet var klart svakere. Det ligger an til at oppgangen i verdensøkonomien tiltar ytterligere i 2004, og OECD anslår nå BNP-veksten i medlemslandene i 2004 til om lag 3 prosent. Veksten i verdenshandelen, som OECD anslår til 4 prosent i 2003, ventes å ta seg ytterligere opp til 8 prosent i 2004 og 9 prosent i 2005. Veksten i USA anslås av de fleste prognosemakere å bli høyere enn i Japan og Europa.
- Veksten i USA og Japan ser ut til å bli sterk nok til at arbeidsledigheten avtar noe i 2004, mens ledigheten ventes å øke svakt i euroområdet også i 2004. Prisveksten internasjonalt ventes av de fleste prognosemakere å bli lav også i 2004, selv om oppsvinget kan føre til en viss økning i veksttakten gjennom året.
- Risikobildet for verdensøkonomien vurderes av de fleste prognosemakere som mer balansert nå enn våren 2003. Blant annet har redusert geopolitisk usikkerhet, lavere risikopremie og oppgang i aksjemarkeder ført til at finansieringsmulighetene for bedriftene har blitt bedre. I tillegg har oljeprisen stabilisert seg, riktignok på et høyt nivå, og stemningsindikatorer både for husholdningene og bedriftene er klart mer optimistiske enn på samme tid i fjor. Nedsiderisikoen knyttes først og fremst til amerikanske ubalanser når det gjelder driftsbalanse og offentlige budsjetter. Euroens videre utvikling vil være av stor betydning for den økonomiske utviklingen i euroområdet i 2004.

Etter et relativt svakt første halvår i USA, kom omslaget i 3. kvartal i fjor, med en BNP-vekst på drøyt 8 prosent (årlig rate). Også i 4. kvartal var veksten relativt sterk, med en sesongjustert økning

på 4 prosent fra kvartalet før. Samlet sett økte BNP med 3,1 prosent i 2003, opp fra 2,2 prosent i 2002. Økningen i veksttakten skyldtes særlig at investeringene tok seg opp med 4 prosent i 2003, etter å ha falt de to foregående årene. Sterk vekst i boliginvesteringene bidro mest til å trekke opp de samlede investeringene, mens bedriftsinvesteringene økte mer moderat. Konsumveksten holdt seg i overkant av 3 prosent i 2003, til tross for den relativt svake utviklingen i arbeidsmarkedet. Dette må ses i sammenheng med den historisk sett lave styringsrenten, samt betydelige skatteletter til husholdningene i andre halvår av 2003. Konsumenttiliten steg markert gjennom høsten 2003, men flatet noe ut ved årsskiftet. Industritilliten, målt ved ISM-indeksen¹⁾, har på sin side steget kraftig siden sommeren, og hadde ved årsskiftet nådd sitt høyeste nivå på rundt 20 år. I 2004 venter både OECD og Consensus Forecast²⁾ en BNP-vekst på rundt 4 prosent i USA. Investeringene ventes å bidra betydelig, bl.a. anslår OECD investeringsveksten til hele 7 pst. Nettoeksporten kan derimot bidra svakt negativt til veksten, til tross for en markert svekkelse av dollaren. Finanspolitikken vil trolig fortsatt bidra til vekst i 2004 gjennom skatteletter på ytterligere 100 milliarder i løpet av året.

Som følge av oppsvinget i produksjonen bedret arbeidsmarkedet i USA seg noe gjennom andre halvår av 2003. OECD anslår at den sterke veksten i økonomien vil gi en økning i sysselsettingen på i overkant av 1 prosent fra 2003 til 2004. Det er lagt til grunn at bedre jobbutsikter fører til at flere går inn i arbeidsstyrken. Samtidig kan arbeidsledigheten avta fra 6,1 prosent i 2003 til 5,9 prosent i 2004. Konsumprisveksten i USA var 2,3 prosent i 2003. Høye energipriser bidro i betydelig grad til å trekke opp prisveksten, noe som ikke ventes å fortsette i inneværende år. Konsumprisveksten anslås derfor av OECD til å avta til 1,7 prosent i 2004.

¹⁾ ISM-indeksen, produsert av Institute for Supply Management, er en stemningsindikator for industrien i USA basert på en spørreundersøkelse rettet mot innkjøpssjefene i amerikanske industriselskaper.

²⁾ I Consensus Forecast blir et utvalg prognosemakere spurt om deres anslag på sentrale økonomiske størrelser. "Anslagene" til Consensus er da gjennomsnittet av prognosemakernes anslag.

Den økonomiske utviklingen i *euroområdet* har vært svak de siste par årene, noe som bl.a. må ses i sammenheng med lav vekst i innenlandsk etterspørsel og en markert styrking av euroen. BNP-veksten i *euroområdet* tok seg imidlertid noe opp, til henholdsvis 1,5 og 1,2 prosent (årlig rate) i 3. og 4. kvartal 2003, og for året sett under ett anslår var BNP-veksten 0,4 prosent i 2003, ned fra 0,9 prosent i 2002. I 2003 var det om lag nullvekst i *euroområdet*s største land Tyskland, som utgjør 30 prosent av *euroområdet*s BNP. Flere forhold trekker i retning av at de positive tendensene i andre halvår i fjor vil fortsette framover. Ulike forventningsbarometre tyder på at bedriftene er i ferd med å bli mer optimistiske når det gjelder framtidsutsiktene, bl.a. basert på forventninger om en markert oppgang internasjonalt i 2004. Eksempelvis har den tyske IFO-indeksen³⁾ steget jevnt siden forsommeren 2003. Videre kan den tyske regjeringens forslag til strukturelle reformer, Agenda 2010, og bebudede skattelettelser også gi vekstimpulser i tiden fremover. Også i de andre landene i *euroområdet* venter de fleste prognosemakere oppgang i 2004. OECD anslår en BNP-vekst på 1,8 prosent i *euroområdet*, med en vekst på 1½-2 prosent for de tre største eurolandene. Som følge av et oppsving i bedriftssektoren ventes de samlede investeringene å stige med nær 2½ prosent, etter to år med negativ vekst.

I flere euroland er handlefriheten i budsjettpolitikken relativt begrenset på grunn av store underskudd og høy offentlig gjeld. EU iverksetter likevel ikke tiltak mot Tyskland og Frankrike, på tross av at begge landene i 2004 for tredje år på rad ventes å bryte Stabilitets- og vekstpaktens krav om budsjettunderskudd lavere enn 3 prosent av BNP. Tyskland og Frankrike har imidlertid gått med på å redusere neste års strukturelle underskudd noe, og de sikter mot å holde seg innenfor Stabilitets- og vekstpakten i 2005.

Arbeidsmarkedet i *euroområdet* anslås av OECD å bedre seg noe gjennom andre halvår 2004. Etter å ha holdt seg uendret i 2003, anslås sysselsettingen å øke med om lag 0,5 prosent i 2004. På årsbasis anslås likevel arbeidsledigheten å øke fra 8,8 prosent i 2003 til 9,0 i 2004, for så å falle i 2005. Prisveksten i 2004 anslås til om lag 1,5 prosent, ned fra 2,1 i 2003. Den europeiske sentralbanks styringsrente har siden sommeren 2003 ligget på 2 prosent.

BNP-veksten i *Sverige* i 2003 anslås av OECD til 1,5 prosent. Både OECD og Consensus Fore-

cast venter at veksten skal ta seg opp til godt over 2 prosent i 2004, hovedsakelig som følge av økt nettoeksport etter hvert som aktiviteten i verdensøkonomien tar seg opp. Høyere aktivitet i eksportindustrien ventes også å bidra til at de samlede investeringene øker i 2004, etter to år med nedgang. Selv om arbeidsledigheten har gått noe opp det siste året, venter likevel de fleste prognosemakere at veksten i det private konsumet holder seg oppe neste år, og boliginvesteringene antas å ta seg opp. BNP-veksten i *Danmark* i 2003 er av OECD anslått til 1,4 prosent, ned fra 2,1 prosent året før. OECD venter at veksten tar seg opp til over 2 prosent i 2004 blant annet som følge av bedre internasjonale konjunkturer, lav rente og de ekspansive virkningene av reduksjonen av inntektsskatten i 2004. Aktiviteten i *Finlands* økonomi ble relativt hardt rammet av den internasjonale nedgangen, særlig gjennom svak eksportutvikling. BNP-veksten anslås av OECD å ta seg opp fra 1,2 prosent i 2003 til 2,4 prosent i 2004. Konsumet og nettoeksporten bidrar til økt vekst i år, mens nedgangen i investeringene gjennom 2002 og 2003 kan flate ut.

Vekstutsiktene i *Japan* bedret seg kraftig gjennom sommeren og høsten i fjor, og BNP steg med 2,2 prosent (årlig rate) i 3. kvartal 2003. Høyere inntjening, omstillinger i bedriftssektoren og utsikter til høyere vekst i eksportmarkedene, både i USA og Asia, har bidratt til gryende optimisme. Det er videre tegn til at situasjonen i banksektoren bedrer seg noe i takt med oppsvinget i økonomien. For 2003 under ett anslår OECD BNP-veksten til hele 2,7 prosent, etter to meget svake år. Mens konsumet i 2003 anslås å ha vokst med rundt 1 prosent, kan de samlede investeringene ha steget med over 4 pst. Bedriftsinvesteringene anslås å ha steget med hele 10 prosent. I 2004 venter både OECD og Consensus Forecast at BNP-veksten avtar til i underkant av 2 prosent. Arbeidsledigheten anslås av OECD å holde seg stabil på 5¼ pst. i 2004. Til tross for at veksten tar seg opp, venter de fleste prognosemakere fortsatt nedgang i konsumprisene. Konsumprisene ventes å falle med ¼ prosent i 2004, uendret fra året før. Innenlandsk etterspørsel hemmes således fortsatt av at fallende priser gir husholdningene insentiver til å utsette konsum fordi realverdien av lønn og formue øker, samtidig som realverdien av gjeld også øker.

I Asia utenom Japan har sterk eksportutvikling holdt veksten oppe. De fleste land i regionen har intervenert i valutamarkedene og hindret at egne valutaer i særlig grad har styrket seg mot dollaren, noe som har understøttet den sterke eksportveksten.

Det ser ut som om den svake utviklingen blant

³⁾ IFO-indeksen, produsert av Institut für Wirtschaftsforschung ved universitetet i München, er en stemningsindikator for det tyske næringslivet.

Tabell 6.1 Internasjonale hovedtall. Prosentvis endring fra året før.

	Bruttonasjonalprodukt				Konsumprisindeksen				Arbeidsledigheten (nivå)			
	2002 ¹⁾ 2003 ¹⁾		2004 ²⁾		2002 ¹⁾ 2003 ¹⁾		2004 ²⁾		2002 ¹⁾ 2003 ¹⁾		2004 ²⁾	
			OECD	CF			OECD	CF			OECD	CF
USA	2,4	2,9	4,2	4,4	1,6	2,3	1,7	1,8	5,8	6,1	5,9	5,8
Japan	0,2	2,7	1,8	2,1	-0,9	-0,2	-0,2	-0,3	5,4	5,3	5,2	5,1
Storbritannia	1,7	1,9	2,7	2,7	2,2	2,8	2,6	2,5	5,2	5,0	4,9	3,1 ³⁾
Frankrike	1,3	0,1	1,7	1,7	1,9	2,1	1,4	1,7	9,0	9,6	9,8	9,8
Tyskland	0,2	-0,1	1,4	1,8	1,4	0,9	0,4	1,2	8,1	8,9	9,110,5 ³⁾	
Sverige	1,9	1,5	2,3	2,5	2,4	2,1	1,4	1,5	4,0	4,8	4,7	..
Norges handelspartnere	1,5	1,2	2,4	..	2,0	1,9	1,4		6,1	6,6	6,6	..
Norge	1,3 ⁴⁾	0,3 ⁴⁾	2,7	..	1,3	2,5	1,2	..	3,9	4,5	4,7	..

¹⁾ OECDs Economic Outlook 74, unntatt for USA og Tyskland der foreløpige nasjonalregnskapstall er benyttet.

²⁾ Anslag for 2004 er fra Economic Outlook 74 og Consensus Forecast (desember 2004).

³⁾ Arbeidsledigheten defineres forskjellig fra OECDs statistikk.

⁴⁾ Fastlands-Norge.

Kilder: SSB, OECD og Consensus Forecast

industrilandene i perioden 2001-2003 i liten grad påvirket den kinesiske økonomien. BNP-veksten i *Kina* holdt seg i denne perioden mellom 7,5 og 8,0 prosent, og anslås av IMF til 7,5 prosent i 2004. Veksten i India ventes å nærme seg 6 prosent i 2004, etter å ha tatt seg jevnt opp fra 4,2 prosent i 2001.

Det er flere *usikkerhetsmomenter* når det gjelder den videre utviklingen i verdensøkonomien. Som nevnt er underskuddet på den amerikanske driftsbalansen som andel av BNP historisk høyt, noe som kan føre til ytterligere dollardepresiering dersom utlandets vilje til å finansiere underskuddet avtar ytterligere. Den ekspansive finanspolitikken i USA de seneste årene har ført til at den strukturelle budsjettbalansen for det føderale budsjettet i USA har gått fra et overskudd på 1 prosent i 2000 til et anslått underskudd i 2003 på rundt 4,5 prosent av BNP. Det store budsjettunderskuddet kan føre til uro i finansmarkedene med en påfølgende sterk oppgang i langsiktige renter. Det er uvanlig at USA går inn i en oppgangskonjunktur med så store ubalanser. I tillegg er utviklingen i privat konsum et viktig usikkerhetsmoment i amerikansk økonomi. Refinansiering av husholdningers boliglån har lenge vært en viktig kilde til økt etterspørsel. Boliglån er i USA i stor grad knyttet til langsiktige renter, men låntaker har adgang til å refinansiere disse. Fallet i langsiktige renter har ført til omfattende refinansiering av lån, noe som har gitt amerikanske husholdninger grunnlag for økt konsum. På grunn av oppgangen i langsiktige renter er omfanget av refinansiering av lån kraftig redu-

sert. Spareraten er historisk lav, og det er grunn til å tro at en finansiell konsolidering blant husholdningene vil måtte komme før eller senere. Dette kan føre til en svakere utvikling i husholdningenes etterspørsel. En oppgang i aksjemarkedet kan på den annen side motvirke dette gjennom positive formuesefferter hos husholdningene. I euroområdet er det særlig utviklingen i valutakursen som kan være et usikkerhetsmoment. En videre styrking av euroen vil kunne dempe vekstimpulsene fra oppsvinget i amerikansk økonomi. Ifølge beregninger fra OECD vil en nominell effektiv dollardepresiering på 10 prosent isolert sett bidra til å trekke ned veksten i euroområdet med om lag 0,2 prosentpoeng hvert av de tre påfølgende årene. Også for Japan er det betydelig usikkerhet, og det verdt å merke seg at Japan siden begynnelsen av 1990-tallet har opplevd flere korte perioder med økonomisk oppsving, uten at veksten har festet seg.

Den gjennomsnittlige *arbeidsledigheten* for våre handelspartnere anslås av OECD til 6,6 prosent i 2003, opp fra 6,1 prosent året før. Oppgangen i verdensøkonomien ventes å bidra til ledigheten blant handelspartnerne stabiliserer seg på 6,6 prosent i 2004, for så å avta noe i 2005. I 2004 venter OECD at arbeidsledigheten i USA, Storbritannia og de nordiske landene avtar, mens den øker ytterligere i de store landene i euroområdet. Den negative utviklingen på arbeidsmarkedet i euroområdet ventes å snu i 2005.

Til tross for nedgangen i verdensøkonomien holdt prisveksten hos handelspartnerne seg om lag uendret fra 2002 til 2003, noe som i hovedsak må

ses i sammenheng med økte energipriser. I gjennomsnitt var konsumprisveksten hos handelspartnere 1,9 prosent i 2003. Prisveksten anslås av både OECD og de fleste andre prognosemakere å avta i 2004 ettersom virkningene av høyere energipriser uttømmes, for så å nærme seg 2 prosent i de påfølgende årene. En nærmere omtale av konsumprisveksten hos Norges handelspartnere er gitt i kapittel 5.1.3 og i vedlegg 5.

Valutamarkedene preges av at dollaren i 2002 og 2003 svekket seg betydelig mot euro, etter flere års styrking. Svekkelsen i forhold til euro har fortsatt hittil i år, og en euro kostet i midten av februar (1,26 dollar). De siste to årene har dermed dollaren svekket seg med hele 30 prosent i forhold til euroen. Dollaren har også svekket seg noe i forhold til japanske yen, med et fall på om lag 18 prosent i samme tidsrom. Svekkelsen av den amerikanske dollaren må blant annet ses i sammenheng med store underskudd på den amerikanske driftsbalansen. I tillegg har kjøpekraftssammenligninger tidligere antydnet at dollaren var overvurdert. Svenske kroner holdt seg relativt stabil i forhold til euro i løpet av 2002 og 2003, etter en svekkelse i 2001. Britiske pund svekket seg noe mot euroen i begynnelsen av 2003, men holdt seg deretter relativt stabil.

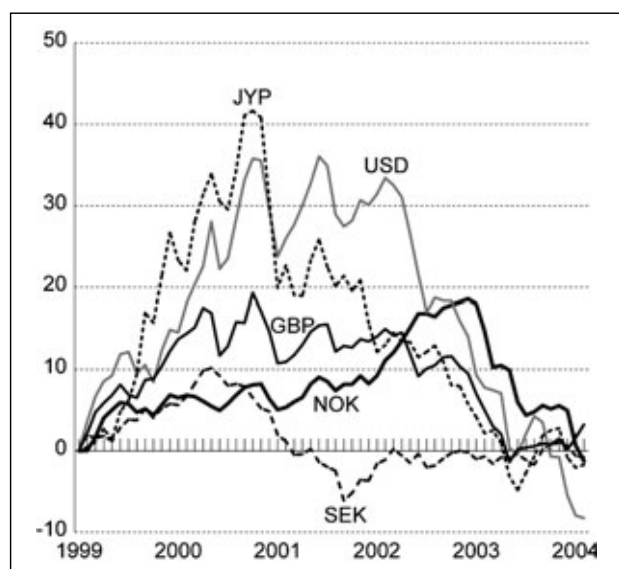
Kursene i de internasjonale *aksjemarkedene* har steget kraftig i tiden etter krigsutbruddet i Irak i mars i fjor. I denne perioden har den brede, amerikanske S&P 500 indeksen økt med (41) prosent, mens den europeiske Eurotop 100 og den japanske

Nikkei 225 indeksen har økt med henholdsvis (39) og (35) prosent.

De *lange rentene* i industrilandene har vist en fallende tendens siden nedgangen i aksjemarkedet i 2000. Renteutviklingen kan bl.a. ses i sammenheng med lav prisvekst, samt asiatiske sentralbankers kjøp av amerikanske statsobligasjoner, bl.a. for å hindre deres valutakurser i å appresiere. Siden midten av juni 2003 har rentene gjennomgående økt noe igjen, både i USA, euroområdet og Japan. Renteoppgangen må ses i sammenheng med de bedre utsiktene for internasjonal økonomi. Forventninger om økte statlige lånebehov kan også ha bidratt til renteoppgangen. Til tross for oppgangen det siste halvåret, er nivået fortsatt lavt. Renten på tyske og amerikanske tiårs statsobligasjoner var i midten av februar i overkant av 4 prosent, mens renten på tilsvarende japanske papirer var 1¼ prosent.

6.2 Norsk økonomi

- Aktivitetsveksten i *fastlandsøkonomien* har vært svak i de to siste årene, men sesongjusterte tall indikerer et konjunkturukslag i fjor sommer. På årsbasis økte BNP i Fastlands-Norge med 1,7 prosent fra 2001 til 2002 og 0,7 prosent i 2003. Sysselsettingen målt i personer gikk litt opp fra 2001 til 2002, men klart ned i fjor. Arbeidsledigheten økte markert, etter en mindre økning gjennom de tre foregående årene. Summen av antall registrerte helt arbeidsledige og personer på tiltak økte med om lag 22 500 personer fra 2002 til 2003 til et årsgjennomsnitt på 107 000 personer. Justert for normale sesongvariasjoner var det i februar 2004 111 200 personer. Arbeidsledigheten økte stort sett for alle grupper. Husholdningenes forbruk steg i 2003 om lag som i 2002, som er noe mer enn gjennomsnittet i de siste 20-25 årene. Investeringene i fast realkapital falt fra 2002 til 2003, men mindre enn året før. Oljeinvesteringene økte markert i 2003 etter å ha falt i 2002, mens investeringene i Fastlands-Norge falt noe mer enn året før. Svak utvikling i norske eksportmarkeder bidro til at eksporten av tradisjonelle varer økte meget beskjedent i fjor. Fortsatt høy oljepris bidro til at overskuddet på driftsbalansen overfor utlandet ble meget høyt også i 2003, om lag på linje med de tre foregående årene.
- *Prognosene* fra Norges Bank og Statistisk sentralbyrå peker i retning av at veksten i fastlandsøkonomien tar seg markert opp i 2004, men at

Figur 6.1 Valutakursutvikling. Prosentvis avvik fra gjennomsnittskurs mot euro i januar 1999. Fallende kurve angir svakere valutakurs.

Kilde: Norges Bank.

arbeidsledigheten på årsbasis vil være om lag uendret fra i fjor. Ledigheten ventes imidlertid å falle noe utover året. Lave renter, lav prisvekst, økte petroleumsinvesteringer og økt etterspørsel fra utlandet er viktige drivkrefter. Husholdningenes forbruk ventes å øke markert, og også eksporten vil trolig vokse. Investeringsutviklingen i Fastlands-Norge antas å slå om til en moderat økning.

Aktivitetsveksten i fastlandsøkonomien har vært beskjeden i de to siste årene. Det ser imidlertid ut til at dette har endret seg gjennom sommerhalvåret 2003, og at økonomien nå er i oppgang. Ettersom aktiviteten falt gjennom 2002 viser de foreløpige nasjonalregnskapstallene for 2003 en vekst i BNP *Fastlands-Norge* på bare 0,7 prosent, mot 1,7 prosent året før og 2,1 prosent i 2001. Den lave veksten i 2003 hadde ikke bare sammenheng med den svake konjunktursituasjonen, men også med nedbørforhold. Utviklingen i kraftproduksjonen trakk BNP-veksten ned med 0,3 prosentpoeng. En svak utvikling i både petroleumsproduksjon og utenriks sjøfart har bidratt til at veksten i BNP i alt var 0,4 prosentpoeng lavere enn i Fastlands-Norge i 2003.

Veksten i *husholdningenes forbruk* har i de to siste årene økt noe mer enn gjennomsnittet de siste 20 årene, som ligger på 2,7 prosent. I følge foreløpige nasjonalregnskapstall var veksten i fjor 3,7 prosent, mot 3,6 prosent for 2002 og 1,8 prosent i 2001. I 2002 kan en sterk vekst i husholdningenes disponible realinntekt forklare en relativt høy konsumvekst. I 2003 var veksten i disponibel realinntekt i husholdningene mer beskjeden, men rente-

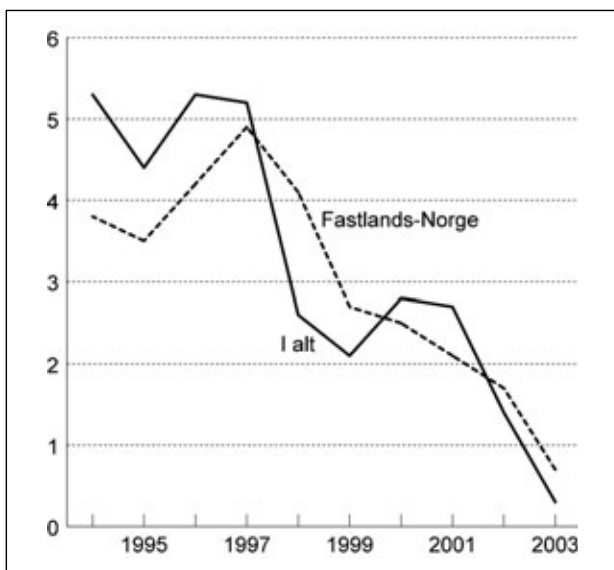
nedgangen bidro til at husholdningenes sparerate falt og at volumveksten i forbruket likevel ble forholdsvis høy. Forbruksutviklingen gjennom 2003 ble i stor grad påvirket av de høye elektrisitetsprisene tidlig på året og deretter av den markerte rentenedgangen. Justert for normale sesongvariasjoner var det bare en liten økning i forbruket fra 4. kvartal i 2002 til 1. kvartal i 2003, mens forbruket deretter har økt klart.

Investeringene i fast kapital har falt i hvert år etter 1998. Investeringsnedgangen var ifølge de foreløpige nasjonalregnskapstallene 2,5 prosent i 2003, mens fallet 2002 var 3,4 prosent. Utviklingen er imidlertid svært forskjellig i de ulike sektorene. I fjor var det en markert økning i petroleumsinvesteringene etter at de har falt i de foregående fire årene. Investeringene i Fastlands-Norge har derimot falt klart i både 2002 og 2003, men økte i 2001 og var forholdsvis stabile i de to årene før det. Den senere tids utvikling kan i stor grad føres tilbake til private tjenesteytende næringer inkludert bolig, hvor investeringene har vist nedgang i de to siste årene. I fjor falt industriinvesteringene også markert etter en kraftig økning i 2002. Bygging og ferdigstillelse av flere aluminiumsverk, kan forklare mye av denne utviklingen. Investeringene i kraftsektoren har økt markert i de to siste årene, mens de offentlige investeringene økte klart i fjor etter nullvekst året før.

Eksporten av tradisjonelle varer har vokst meget beskjedent i de seks siste årene. I 1998-2000 skjedde dette til tross for sterk vekst i verdensøkonomien, slik at norske eksportører led et betydelig tap av markedsandeler. I de siste tre årene må imidlertid den lave eksportveksten også ses på bakgrunn av svak økonomisk utvikling internasjonalt. Moderat vekst i innenlandsk etterspørsel, og spesielt investeringsnedgangen, bidro til at *importvolumet* også har økt beskjedent i de senere årene.

Etter at antall *sysselsatte* i 2002 økte med 0,2 prosent, var det på årsbasis en markert nedgang i sysselsettingen i 2003 på 0,6 prosent eller noe under 14 000 personer. Sesongjusterte tall fra arbeidskraftundersøkelsen (AKU) indikerer imidlertid en moderat økning i sysselsettingen gjennom andre halvår i fjor. I vareproduserende næringer har sysselsettingen falt de fem siste årene, mens antall sysselsatte i private tjenesteytende sektorer og offentlig forvaltning økte til og med 2002. I fjor ble også sysselsettingen i offentlig forvaltning redusert, mens det i privat tjenesteyting var om lag 0-vekst.

Arbeidsledighetsraten ifølge AKU var i 1998 og 1999 på årsbasis 3,2 prosent, det laveste nivået i de siste 15 år. Arbeidsledigheten har deretter stort

Figur 6.2: BNP - volumvekst fra året før i prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

sett økt. Fra 2002 til 2003 var økningen nær 15 000 personer, slik at arbeidsledighetsraten kom opp i 4,5 prosent. Målt ved AKU var ledigheten forholdsvis stabil gjennom andre halvår i fjor og til og med januar i år, etter klar økning gjennom de foregående 12 måneder. Fra desember i fjor til januar i år gikk ledigheten litt ned.

Justert for normale sesongvariasjoner nådde summen av *registrerte ledige* ved arbeidskontorene og personer på tiltak en bunn på om lag 65 000 personer i mai 1999. Deretter økte ledigheten lenge. Sesongjustert passerte summen av registrerte ledige og personer på tiltak 100 000-grensen i mars 2003. Fra august i fjor til februar i år har ledigheten vær forholdsvis stabil på rundt 110-112 000 personer. Som årsgjennomsnitt var det 107 000 personer på tiltak eller registrert ledig i 2003.

Arbeidsstyrken defineres som summen av sys-selsatte og arbeidsledige. Utviklingen i arbeidsstyrken påvirkes av utviklingen i demografiske forhold, som endringer i befolkningens størrelse og sammensetning (inkludert innvandring), men også av atferdsendringer (endringer i yrkesaktiviteten for ulike grupper). Til konstante yrkesfrekvenser gitt kjønn, alder, utdanningsnivå og utdannings- og pensjonsmottakerstatus, er befolkningsutviklingen for tiden isolert sett beregnet å bidra til å øke arbeidsstyrken med 13 000 personer årlig. 60 prosent av denne økningen er knyttet innvandringen forutsatt i befolkningsframskrivningen som er lagt til grunn. Ifølge AKU var arbeidsstyrken i fjor om lag den samme som året før, som altså innebærer en nedgang i yrkesaktivitet. Dette har sammenheng med det svekkelsen av arbeidsmarkedet og bidrar til at arbeidsledighetstallene øker mindre enn det utviklingen i sysselsettingen isolert skulle tilsi. Sesongjusterte tall viser at arbeidsstyrken falt gjennom vinteren 2002-2003, men økte litt gjennom resten av 2003.

I likhet med året før økte antall registrerte *arbeidsledige* i alle fylker fra 2002 til 2003. Den største økningen i ledighetsraten var i Møre og Romsdal, Oslo, Telemark og Vestfold, mens økningen var minst i Troms, Nord-Trøndelag, Buskerud, Hedmark og Oppland. Ledighetsraten var i 2003 lavest i Sogn og Fjordane, Akershus og Oppland, med 2 $\frac{3}{4}$ prosent. Den høyeste ledigheten hadde Finnmark med knappe 6 prosent og Oslo med nær 5 prosent.

Arbeidsledigheten økte fra 2002 til 2003 blant alle *hovedyrkesgrupper*. Ledigheten, målt som andel av arbeidsstyrken, økte mest innenfor industri- og bygge- og anleggsarbeid. Det er også innenfor disse gruppene samt i servicearbeid at ledigheten er høyest. Ledighetsøkningen og nivået er klart lavest i

primærnæringene, helse, pleie og omsorg samt i undervisningsarbeid. Ledigheten økte i 2003 også innen alle *utdanningskategorier*.

Driftsbalansen overfor utlandet har bedret seg kraftig i de senere årene. På grunn av en meget lav oljepris var overskuddet på driftsbalansen i 1998 på bare en halv milliard kroner. Høye oljepriser har bidratt til at overskuddene de fire siste årene har vært rundt 200 milliarder kroner. Gjennomsnittsprisen på Brent Blend økte fra 96 kroner per fat i 1998 til hele 252 kroner per fat i 2000. I fjor var gjennomsnittsprisen 205 kroner per fat.

Fra og med statsbudsjettet for 2002, har *finanspolitikken* vært utformet med utgangspunkt i retningslinjene i den såkalte "handlingsregelen for finanspolitikken". Ifølge denne skal innretningen av finanspolitikken innebære en jevn og opprettholdbar innfasing av petroleumsinntektene, i tillegg til at den skal virke stabiliserende på økonomien. Innfasingen av petroleumsinntektene er konkretisert ved at det strukturelle, oljekorrigerte budsjettunderskuddet over tid skal tilsvare den forventete realavkastningen av Petroleumsfondet ved inngangen til budsjettåret, der den forventete realavkastningsraten er satt til 4 prosent. Petroleumsfondets størrelse ved inngangen til 2003 viste seg, blant annet på grunn av kronestyrkingen og nedgangen i aksjekursene på verdens børser, å være betydelig mindre enn forutsatt i nasjonalbudsjettet for 2003. I tillegg viser nye anslag et langt større underskudd i den strukturelle budsjettbalansen enn tidligere anslått. Dette bidro til at innfasingen av oljepenger i 2003 ble anslått til 16 milliarder kroner mer enn det som direkte følger av 4-prosentregelen. Det strukturelle budsjettunderskuddet i 2003 ble i nasjonalbudsjettet for 2004 anslått å øke tilsvarende om lag 0,3 prosent av trend-BNP for Fastlands-Norge fra året før. I nasjonalbudsjettet for 2004 ble avviket fra 4-prosentregelen antatt uendret og at det strukturelle budsjettunderskuddet økte tilsvarende om lag 0,6 prosentpoeng av trend-BNP for Fastlands-Norge. Målt på denne måten kan budsjettet inneværende år sies å være ekspansivt og noe mer ekspansivt enn året før. Beregninger i nasjonalbudsjettet tyder imidlertid på at 2004-budsjettet er om lag konjunktturnøytralt for inneværende år, når man tar i betraktning at ulike utgifts- og inntekstposter har forskjellige virkninger på økonomien. Det salderte budsjettet ga de samme totale rammene som Regjeringens opprinnelige forslag til statsbudsjett for 2004. Statsbudsjettets utgifter økte netto med om lag 1,9 mrd. kroner i forhold til budsjettforslaget og inntektssiden økte tilsvarende.

I forskriften for *pengepolitikken* heter det at pen-

gepolitikken skal sikte mot stabilitet i den norske kronens nasjonale og internasjonale verdi, herunder også bidra til stabile forventninger om valutakursutviklingen. Samtidig skal pengepolitikken understøtte finanspolitikken ved å bidra til å stabilisere utviklingen i produksjon og sysselsetting. Det operative målet for Norges Banks rentesetting skal være en vekst i konsumprisene over tid på om lag 2,5 prosent. Norges Bank skal i sin rentesetting se bort fra de direkte effektene på konsumprisene som skyldes endringer i skatter, avgifter og særskilte, midlertidige forstyrrelser. Konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE) lå i februar 2004 0,1 prosent under tilsvarende indeks 12 måneder tidligere. 12-månedersveksten i konsumprisindeksen i alt var -1,7 prosent. Utviklingen i den senere tid er omtalt i kapittel 4, mens Beregningsutvalget prognose for 2004 presenteres i avsnitt 6.3.

Norges Bank satt *styringsrenten* opp med 0,5 prosentpoeng 3. juli 2002, etter å ha holdt den uforandret siden 13. desember 2001. Mot slutten av 2002 endret Norges Bank vurderingene av blant annet inflasjonsutsiktene. Styringsrentene ble først satt ned med 0,5 prosentpoeng fra og med 12. desember. Deretter har de blitt justert ned med nye 0,5 prosentpoeng i hvert rentemøte frem til og med september 2003, utenom i juni og august hvor styringsrentene ble satt ned med 1,0 prosentpoeng. I de tre siste rentemøtene har styringsrentene blitt senket med ytterligere 0,25 prosentpoeng hver gang og 12. mars 2004 var foliorenten med det kommet ned i 1,75 prosent.

Gjennom første halvdel av 2002 var det en stigende tendens i *pengemarkedsrenten* og en topp ble nådd i august med vel 7,6 prosent for 3 månedersrenten. Det har deretter vært et til dels sterkt fall og midt i mars i år var denne renten 1,9 prosent. Utviklingen i styringsrenten og pengemarkedsrenten er vist i figur 6.2 i vedlegg 6.

Etter flere år hvor *norske kroner* styrket seg kraftig mot de fleste valutaer, har kronekursen fra tidlig i 2003 gjennomgående svekket seg inntil en kurs på 8,86 12. februar 2004. Deretter har krona igjen styrket seg og midt i mars 2004 var euro 17,5 prosent dyrere målt i norske kroner, enn da kronen var på det sterkeste tidlig i januar 2003. Amerikanske dollar (USD) har svekket seg mot de fleste av verdens valutaer og verdien av norske kroner målt i USD var midt i mars om lag den samme som ved inngangen til 2003. Norske kroner var på dette tidspunktet vel 4 prosent svakere enn gjennomsnittskursen i de foregående 10 årene målt mot euro/ecu og 8 prosent sterkere målt mot USD. Den importveide kronekursen var 4,3 prosent

svakere enn gjennomsnittskursen i fjor. Målt ved industriens effektive kronekurs, var svekkelsen 0,5 prosentpoeng større. I vedlegg 7 er det redegjort nærmere for valutakursutviklingen.

De siste publiserte *prognosene* fra Norges Bank og Statistisk sentralbyrå (SSB) for utviklingen i norsk økonomi i 2004 er meget samstemte. De peker mot et klart konjunkturoppsving hvor rentenedgang, svekket kronekurs og konjunkturoppgang internasjonalt er viktige drivkrefter. Prognosene er basert på en pengemarkedsrente på noe under 2,0 prosent som gjennomsnitt for 2004, mens kronekursen i disse analysene ble forutsatt svekket med 6-7 prosent.

Husholdningenes *forbruk* anslås å øke med vel 5 prosent i 2004. Rentenedgang, økte boligpriser og forholdsvis høy vekst i disponibel realinntekt er noen av faktorene bak det relativt høye konsumanslaget. Konsumet i offentlig forvaltning ventes å øke med 2,0-2,5 prosent i 2004.

Investeringene i utvinning og rørtransport er erfaringsmessig vanskelig å anslå. SSB anslår en økning på knapt 4 prosent, mens Norges Bank venter en 4 prosentpoengs større økning. Anslagene for investeringene i Fastlands-Norge er derimot meget sammenfallende med en økning på 1-2 prosent. Dette representerer et klart omslag i utviklingen fra den markerte nedgangen i de to foregående årene.

Den økonomiske veksten hos våre handelspartnere er antatt å ta seg opp fra 2003 til 2004. SSBs prognoser er mest optimistiske når det gjelder utviklingen i *tradisjonell vareeksport* i 2004, med en vekst på vel 6 prosent. Norges Bank antar at den tradisjonelle vareeksporten skal øke med 3 prosent. Anslagene innebærer imidlertid reduserte markedsandeler, ved at veksten i den norske eksporten blir mindre enn importveksten hos våre handelspartnere.

Klar innenlandsk etterspørselsvekst og en bra eksportutvikling bidrar til markert økt aktivitetsnivå og *BNP Fastlands-Norge* anslås å øke med rundt 3,5 prosent i 2004, mot 0,7 prosent i fjor. Petroleumsproduksjonen kommer trolig til å avta fra i fjor til i år. *BNP i alt* ligger dermed an til å øke noe mindre enn BNP Fastlands-Norge. I SSBs prognose antas det at oljeprisene målt i kroner vil holde seg om lag på fjorårets nivå og at overskuddet på driftsbalansen blir om lag uforandret med 200 milliarder kroner.

Det ventes en beskjeden vekst i *sysselsettingen* i 2004, men at arbeidsledigheten går litt ned gjennom 2004. På årsbasis tror SSB at ledigheten i gjennomsnitt blir litt lavere enn i fjor, mens Norges Bank antar at den blir om lag uendret. Anslagene for

Tabell 6.2 Utviklingen i noen makroøkonomiske hovedstørrelser. Prosentvis endring fra året før der ikke annet fremgår

	2002	2003	2004		
	Regnskap		SSB ¹⁾	NB ²⁾	FIN ³⁾
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	3,6	3,7	5,2	5¼	3,8
Konsum i offentlig forvaltning	3,1	1,3	2,4	2¼	2,0
Bruttoinvesteringer i fast kapital	-3,4	-2,5	3,4	..	2,9
– Fastlands-Norge	-2,5	-4,9	2,2	1¾	0,9
– Utvinning og rørtransport	-3,6	15,8	3,8	8	11,5 ⁴⁾
Eksport	0,1	0,1	1,9	..	1,7
– Tradisjonelle varer	1,6	2,5	6,1	3	3,3
Import	2,3	1,8	5,1	5½	3,6
– Tradisjonelle varer	3,8	4,1	5,2	..	4,2
Bruttonasjonalprodukt	1,4	0,3	2,8	..	2,3
– Fastlands-Norge	1,7	0,7	3,6	3¼	2,6
Sysselsatte personer	0,3	-0,6	0,2	½	0,0
Arbeidsledighetsrate -AKU (nivå)	3,9	4,5	4,4	4½	4,7
Årslønn	5,7	4½ ⁵⁾	3,7	3¾	4
Konsumprisindeksen	1,3	2,5	0,7	0	1¼
Driftsbalansen, mrd. kroner	196	203	200	..	163
MEMO:					
Pengemarkedsrente (nivå)	6,9	4,1	1,9	1,8	3,2
Gjennomsnittlig lånerente ⁶⁾ (nivå)	8,4	6,7	4,3	..	..
Råoljepris ⁷⁾ i kroner (nivå)	197	205	201	..	170

¹⁾ Anslag ifølge Statistisk sentralbyrå, Økonomiske analyser 1/2004, mars 2004.

²⁾ Anslag ifølge Norges Bank, basert på terminrente og terminkurs. Inflasjonsrapport 1/2004, mars 2004.

³⁾ Anslag ifølge Finansdepartementet, St.meld. nr. 1, oktober 2003.

⁴⁾ Anslaget inkluderer investeringene i "tjenester i tilknytning til utvinning".

⁵⁾ Beregningsutvalgets anslag

⁶⁾ Husholdningenes lånerente i private finansinstitusjoner.

⁷⁾ Gjennomsnittlig spotpris Brent Blend.

lønnsvæksten ligger på 3¾ prosent. Norges Bank antar at konsumprisindeksen som årsgjennomsnitt vil holde seg på fjorårets nivå, mens SSB venter en vekst på 0,7 prosent.

6.3 Anslag på konsumprisutviklingen i 2004

Ifølge konsumprisindeksen (KPI) økte konsumprisene i gjennomsnitt med 2,5 prosent fra 2002 til 2003. Høye strømpriser på begynnelsen av året

bidro til at prisveksten i januar var 5,0 prosent. Prisveksten avtok markert gjennom året og i desember var tolv månedersveksten 0,6 prosent. Det er i hovedsak fall i tolv månedersveksten i strømprisene som har bidratt til nedgangen i tolv månedersveksten i KPI, men også veksten i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og utenom energivarer (KPI-JAE) har avtatt betydelig i hovedsak som følge av fall i prisene på importerte konsumvarer gjennom første halvår. På årsbasis økte KPI-JAE med 1,1 prosent fra 2002 til 2003, mot en vekst på 2,3 prosent i 2002.

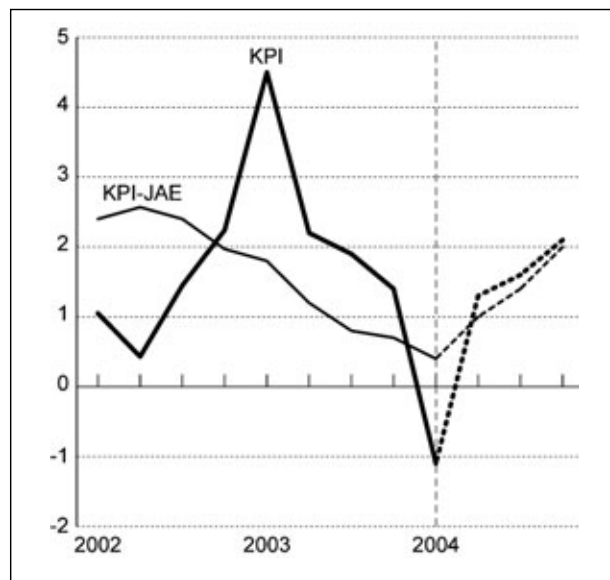
I januar og februar i år falt konsumprisene med henholdsvis 1,8 og 1,7 prosent fra samme måned året før. Det er første gang siden januar 1960 at det er registrert prisnedgang i konsumprisene på tolv-månedersbasis. Fallet i prisene skyldtes i hovedsak de svært høye elektrisitetsprisene i samme måned i fjor. Justert for avgiftsendringer og utenom energipriser økte prisene med 0,1 prosent fra januar i fjor, og falt med 0,1 prosent fra februar i fjor til februar i år. Fall i barnehageprisene som følge av økt statstilskudd bidro til nedgangen i februar.

Det er grunn til å anta at prisveksten målt på tolv-månedersbasis vil ta seg opp igjen relativt raskt. Strømprisene falt kraftig fram mot sommeren i fjor, og en mer normal utvikling gjennom inneværende år, vil trekke opp prisveksten.

Prisene på importerte konsumvarer i konsumprisindeksen har falt gjennom de to siste årene og nedgangen tiltok i første halvår i fjor. Utviklingen i prisene på importerte konsumvarer i konsumprisindeksen er avhengig av utviklingen i importprisene og av marginene i varehandelen. Foreløpige tall viser at importprisene på konsumrelaterte varer falt kraftig gjennom 2002 og fram til og med første kvartal 2003. Deretter har disse importprisene økt. På årsbasis falt disse prisene med 1 pst. fra 2002 til 2003. Importprisene påvirkes i stor grad av utviklingen i kronekursen. I tillegg har lav internasjonal prisvekst og en vridning i importen fra høykostland til lavkostland bidratt til å trekke ned prisveksten. De to siste forholdene er faktorer som kan bidra til å holde prisene lave framover. Svekkelsen av kronekursen gjennom fjoråret og i inneværende år vil imidlertid trolig bidra til å trekke importprisene opp framover. Gjennomslaget fra endringer i importprisene til importerte konsumvarer i KPI kan imidlertid på kort sikt være tregt. Det må ses i sammenheng med at importørene kan ha inngått valutasikringsavtaler. I tillegg vil konkurransesituasjonen på grossist- og detaljistleddet også ha betydning for om endringer i importprisene slår gjennom på konsumprisene. Det er en tendens til at marginene i varehandelen øker når kronen styrker seg og avtar når kronen svekker seg. På den måten blir svingningene i prisene til konsumentene på kort sikt mindre enn den isolerte effekten av valutakursendringene. En del av fallet i prisene på importerte konsumvarer i fjor ser ut til å skyldes nedgang i marginene i varehandelen etter en oppgang gjennom de to foregående årene.

I utvalgets foreløpige rapport i februar ble veksten i konsumprisindeksen anslått til om lag 1 prosent, mens prisveksten justert for avgiftsendringer og utenom energipriser ble anslått til 1¼ prosent. Anslaget innebar tiltakende prisvekst gjennom

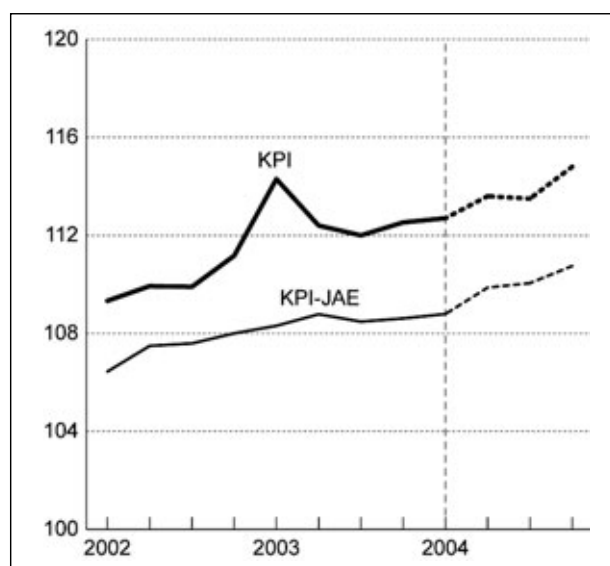
året, regnet som vekst fra samme periode året før, fra en nedgang på over 1 prosent i 1. kvartal til en vekst på om lag 2 pst. i 4. kvartal, jf. figur 6.3. Forløpet gjennom året må i stor grad ses i sammenheng med de høye elektrisitetsprisene i begynnelsen av fjoråret. Det var også lagt til grunn at svekkelsen av kronekursen gjennom fjoråret og i begynnelsen av inneværende år vil bidra til å trekke prisveks-

Figur 6.3 Konsumprisindeksen (KPI) og KPI uten energivarer og justert for avgiftsendringer (KPI-JAE). Prosentvis vekst fra samme kvartal året før¹⁾

¹⁾ Den heltrukne linjen illustrerer faktisk utvikling, mens stiplet linje er prognose.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Figur 6.4 (KPI) og KPI uten energivarer og justert for avgiftsendringer (KPI-JAE). Indeks¹⁾

¹⁾ Den heltrukne linjen illustrerer faktisk utvikling, mens stiplet linje er prognose.

ten opp ut over i året. Modellberegningene ga en økning i prisveksten justert for avgiftsendringer og utenom energivarer fra 0,4 prosent i 1. kvartal til 2,0 prosent i 4. kvartal. Den kraftige økningen i tolv månedersveksten gjennom første halvår i år skyldes i hovedsak store endringer gjennom fjor-året. Målt som vekst fra kvartalet før anslås en langt mer moderat økning i prisene, jf. figur 6.4.

Siden denne modellberegningen ble gjennomført i midten av februar har både Norges Bank og Statistisk sentralbyrå offentliggjort nye prognoser. Norges Bank anslår nullvekst i konsumprisene i inneværende år, mens Statistisk sentralbyrå anslår en vekst på 0,7 prosent. Begge institusjonene anslår at prisveksten vil ta seg betydelig opp gjennom året. I anslagene fra Statistisk sentralbyrå tiltar prisveksten gjennom året, regnet som vekst

fra samme periode året før, fra en nedgang på 1,4 prosent i 1. kvartal til en vekst på 1,8 pst. i 4. kvartal. Sammenliknet med utvalgets anslag i februar bygger Statistisk sentralbyrås siste prognoser på nye nasjonalregnskapstall. Lavere lønnsvekst og høyere produktivitetsvekst i 2003 enn lagt til grunn i utvalgets prognoser fra februar trekker prisveksten ned. I samme retning bidrar også en antatt større vridning mot import fra lavkostland, mens et noe sterkere fall i den importveide valutakursen bidrar i motsatt retning.

Utvalget anslo på bakgrunn av materialet som forelå per 20. februar prisstigningen til om lag 1 prosent fra 2003 til 2004. Konsumprisindeksen for februar og nye beregninger peker nå mot en noe lavere prisstigning.

Vedlegg 1

Nærmere om forutsetninger og metoder for anslaget på prisveksten

Utvalget har til den foreløpige rapporten i februar gjennomført beregninger med den makroøkonomiske modellen Kvarts. I tillegg har utvalget hentet informasjon fra et materiale utarbeidet av Statistisk sentralbyrå om forventede prisendringer i næringslivet og offentlige institusjoner fram til mai 2004.

Statistisk sentralbyrås forventningsindikator for prisutviklingen

Statistisk sentralbyrå har på oppdrag fra Arbeids- og administrasjonsdepartementet utarbeidet og publisert en forventningsindikator for konsumprisene hvert halvår siden 2002. Tidligere har Konkurransetilsynet laget en tilsvarende indikator, den såkalte prognosen for konsumprisindeksen (KPI). Metoden for innsamling og beregning av Statistisk sentralbyrås indikator er vesentlig endret i forhold til indikatoren som Konkurransetilsynet utarbeidet. Forventningsindikatoren bygger på opplysninger fra detaljister og offentlige institusjoner, om forventet utvikling i deres utsalgspriser til forbruker, for varegrupper de forhandler, i seks måneder fremover. I den siste undersøkelsen gjelder det utviklingen fra november 2003 til mai 2004. Utvalget består av om lag 400 respondenter, hovedsakelig detaljister, men også enkelte offentlige institusjoner. Svarprosenten til denne undersøkelsen var vel 60 prosent. I forventningsindikatoren er de innsamlede opplysningene i stor grad benyttet uten videre bearbeiding. Opplysningene kan derfor ses på som et samlet uttrykk for prisforventninger på tilbudssiden i økonomien. Prognosen gir verken uttrykk for Statistisk sentralbyrås eller utvalgets egne vurderinger av prisutviklingen.

Materialet fra undersøkelsen indikerer forventninger om en tolv måneders vekst i KPI som er noe høyere enn utvalgets anslag. Avviket skyldes særlig at respondentene i undersøkelsen venter at elektrisitetsprisene trekker ned prisveksten mindre i 1. kvartal i år enn det utvalget har lagt til grunn.

Nærmere om modellberegningen

Kvarts er en kvartalsmodell for norsk økonomi som er utarbeidet i Statistisk sentralbyrå. Konsumprisutviklingen blir i modellen i stor grad bestemt av utviklingen i importprisene og innenlandske kostnader.

I modellberegninger med Kvarts blir en del størrelser av betydning for konsumprisene anslått utenfor modellen (eksogene variabler). I den modellversjonen av Kvarts som utvalget nå har benyttet, er de viktigste størrelsene som anslås utenfor modellen i denne sammenhengen importpriser, råoljepriser, avgifter, og priser på elektrisitet og norskproduserte primærnæringsvarer (jordbruks-, skogbruks- og fiskeprodukter). Utviklingen i flere av disse størrelsene vil i virkeligheten avhenge av andre forhold i økonomien. Utviklingen i importprisene anslås med utgangspunkt i forventet prisutvikling internasjonalt, en teknisk forutsetning om valutakursen, og den betydning endringene i valutakursene antas å ha for importprisene. For størrelser som fastlegges av det offentlige, er det lagt til grunn at vedtak som er gjort ved inngangen til året, ikke endres i prognoseperioden. For utviklingen i størrelser som er grunnlag for forhandlinger hvor staten er part, gjøres det beregningstekniske forutsetninger. Dette gjelder i hovedsak utviklingen i prisene på jordbruksvarer.

De økonomiske sammenhengene som er innarbeidet i Kvarts, er tallfestet på grunnlag av tall fra nasjonalregnskapet. I modellen bestemmer importprisene og prisene på norskproduserte varer og tjenester (hjemmepriser), sammen med avgifter og subsidier, prisene på varer og tjenester som går til privat konsum. Hjemmeprisene bestemmes i stor grad av bedriftenes variable enhetskostnader.

Enhetskostnadene bestemmes av produktivitet, timelønnskostnader og produktinnsatspriser. Produktivitetsutviklingen og prisutviklingen for produktinnsats bestemmes i modellen ved egne relasjoner, mens driftsmarginene bestemmes gjennom prisrelasjonene. I flere av prisrelasjonene inngår også graden av kapasitetsutnyttelse.

Videre har modellen egne relasjoner for utvik-

lingen i timelønningene. Hvordan lønnsveksten vil påvirke konsumprisveksten, avhenger også av hvordan lønnsveksten fordeler seg på de ulike sektorene. For eksempel har lønnsutviklingen i varehandelen større betydning for konsumprisveksten enn lønnsutviklingen i industri eller i offentlig sektor, spesielt på kort sikt. Videre vil virkningene på prisutviklingen av en gitt årslønnsvekst også avhenge av forløpet gjennom året, fordi det tar tid før lønnsøkninger slår ut i prisene. Det betyr at lønnsveksten i ett år også får betydning for konsumprisutviklingen i de påfølgende årene.

I hjemmeprisrelasjonene inngår også hjemmeprisen fra foregående periode(r) som forklaringsvariabel. Tilbakedaterte verdier av forklaringsfaktorene får gjennom disse leddene betydning for prisdannelsen i prognoseperioden. Dette betyr også at utviklingen i inneværende periode får betydning for senere perioder.

Ser en bort fra virkninger gjennom lønnsutviklingen, påvirker importprisene hjemmeprisene hovedsakelig gjennom produsentenes produktinnsats. For enkelte varer har det også en viss effekt at innenlandske produsenter konkurrerer med importvarer, men for konsumprisutviklingen sett under ett er denne virkningen på kort sikt liten sammenliknet med virkningen gjennom kostnadene på produktinnsats.

Forutsetninger for prisanslagene

Det er alltid usikkerhet knyttet til forutsetningene for modellberegningene. De viktigste størrelsene som er anslått utenfor modellen er summert opp i tabell 1.1.

Utvalget har nå som tidligere benyttet modellens likninger for lønnsutviklingen i de enkelte sektorene sammen med skjønnsmessige vurderinger. Alternativt kunne en ha valgt å legge beregningstekniske forutsetninger om lønnsveksten til grunn i prisprognosen. Når en her har valgt å benytte modellens lønnsrelasjoner, er det for å forenkle beregningene. Denne framgangsmåten innebærer ikke at utvalget tar sikte på å anslå lønnsveksten i prognoseåret.

Importprisene på tradisjonelle varer økte med 0,6 prosent fra 2002 til 2003 etter et fall på 7,4 prosent året før. Prisene har i stor grad blitt påvirket av utviklingen i kronekursen. I tillegg har lav internasjonal prisvekst og en vridning i importen fra høykostland til lavkostland bidratt til å trekke ned prisveksten. Den importveide kronekursen svekket seg med 15 prosent fra januar 2003 til januar 2004, etter en periode på to og ett halvt år med vedvarende styrking av den importveide kronekursen på om lag 20 prosent.

Utvalget har ved utarbeidningen av prisprognosen teknisk lagt til grunn at den importveide kronekursen holder seg på det gjennomsnittlige nivået fra januar i år ut året. Denne forutsetningen innebærer at norske kroner på årsbasis depresierer med 5 prosent fra 2003 til 2004. Det er i modellberegningen lagt til grunn en gjennomsnittlig økning i importprisene for tradisjonelle varer på 5 prosent fra 2003 til 2004, regnet i norske kroner. Veksten er høyest for prisene på industrielle råvarer, mens prisene på konsumrelaterte varer anslås å stige noe mindre. Kronen har særlig svekket seg mot euro, mens målt mot dollar har kronekursen vært om lag uendret. Dersom dollaren har større betydning for importvarene enn det den importveide kronekursen indikerer kan det trekke i retning av en mindre oppgang i importprisene enn det utvalget har lagt til grunn. De siste årene har en det vært en vridning i retning av økt import fra lavkostland, særlig Kina. Utvalget har lagt til grunn en viss økning i andelen av importen fra Kina og andre lavkostland i anslaget for 2004. Imidlertid kan en ikke se bort fra at denne effekten kan være sterkere enn det utvalget har lagt til grunn. I en alternativ beregning har utvalget anslått virkningen av at den importveide kronekursen blir 2 prosentpoeng svakere enn lagt til grunn. Det vil på årsbasis bidra til å trekke opp prisveksten med 0,4 prosentpoeng.prosent

Spotprisen på råolje (Brent Blend) var i gjennomsnitt om lag 29 USD eller 204 kroner pr. fat i 2003. Oljeprisen lå godt over 30 USD pr. fat fram mot før krigsutbruddet i Irak. Deretter falt prisen markert fram til utgangen av april, men har siden økt noe igjen. Hittil i år har oljeprisen i gjennomsnitt vært 220 kroner pr. fat. Utvalget har lagt til grunn en gjennomsnittlig oljepris på 200 kroner pr. fat i 2004, som tilsvarer en nedgang på 2 prosent fra 2003, målt i norske kroner. Endringer i oljeprisen slår ut i konsumprisene først og fremst gjennom bensinprisene, andre transportkostnader og prisen på fyringsolje. For å illustrere virkningen av å endre oljeprisforutsetningen, har utvalget foretatt en beregning der en ser på virkningen på konsumprisindeksen av at oljeprisen blir 40 kroner høyere eller lavere pr fat enn det som er lagt til grunn.

Utviklingen i prisene på norskproduserte jordbruksvarer vil bl.a. være avhengig av den avtalte rammen i jordbruksoppgjøret og hvor mye av rammen som forutsettes tatt ut ved endring i prisene. Det er også av betydning i hvilken grad markeds-situasjonen gjør det mulig å realisere de avtalebestemte prisene. Som en beregningsteknisk forutsetning er det lagt til grunn at basisprisnivået for norskproduserte jordbruksvarer øker med 1 prosent fra 2003 til 2004.

Elektrisitetsprisene økte i fjor med 36,6 prosent. Elektrisitetsprisene økte langt sterkere enn normalt i løpet av høstmånedene 2002, og nådde en topp i januar i fjor. De høye elektrisitetsprisene hadde særlig sammenheng med lite nedbør. Elektrisitetsprisene falt markert igjen fram til og med juli i fjor og økte deretter mot slutten av året. Oppgangen var imidlertid betydelig mindre enn året før, og februar i år var prisene 30 prosent lavere enn i samme måned i fjor. Utvalgets anslag på elektrisitetsprisene til husholdningene er basert på at prisene vil utvikle seg i tråd med kontraktene inngått i terminmarkedet. Det er da lagt til grunn at prisene vil avta noe gjennom de tre første kvartalene i år, for deretter å øke noe i 4. kvartal. På årsbasis anslås elektrisitetsprisene å falle med 12 prosent fra 2003 til 2004. Modellberegninger viser at 10 prosentpoeng høyere eller lavere vekst i elektrisitetsprisene enn lagt til grunn, vil endre prisveksten med 0,4 prosentpoeng i forhold til referansebanen.

I Kvartsberegningene er det forutsatt at pengemarkedsrenten i gjennomsnitt i løpet av året vil ligge på 2,4 prosent, ned fra et gjennomsnitt på 4,1 prosent i 2003.

I beregningene med Kvarts har en benyttet modellens relasjon for husleie. Dette har gitt en anslått vekst i husleiene fra 2003 til 2004 på 2,2 prosent. Nedgangen i pengemarkedsrenten bidrar til å trekke ned veksten i husleiene. Fra 2003 til 2004 økte husleieindeksen med 4,0 prosent, mens tolv månedersveksten var 2,6 prosent i februar i år.

Prisene på varer som går til konsum i modellen inkluderer *avgifter og subsidier*, og vil dermed bli påvirket av det avgiftsopplegget som Stortinget vedtar. Hovedtrekkene i avgiftsopplegget som Stortinget vedtok for 2004 innebar følgende avgiftsendringer fra 1. januar:

- Avgiften på røyketobakk økte nominelt med 47,5 prosent.

- All brennevinsbasert drikke ble avgiftslagt likt som brennevin over 22 volumprosent.

Øvrige mengdeavgifter ble prisjustert med 1,8 prosent fra 1. januar. Beregningsutvalget anslår veksten i konsumprisene til 1 prosent. Med en prisvekst i tråd med dette anslaget, vil de prisjusterte avgiftene ha en reell effekt på prisveksten. I tillegg vil beregningsopplegget for KPI-JAE normalt overvurdere det reelle avgiftsbidraget i begynnelsen av året og undervurdere avgiftsbidraget mot slutten av året. Det trekker isolert sett ned veksten i KPI-JAE i begynnelsen av året og trekker veksten opp mot slutten av året.

Fra 1. mars tas persontransporten inn i merverdiavgiftsområdet med redusert sats på 6 prosent. Det innebærer reelt sett en avgiftslettelse siden verdien av full fradragsrett for inngående merverdiavgift overstiger utgiftene. Ved beregningen av KPI-JAE vil SSB trolig bare korrigere for at merverdiavgiften øker. Denne korrigeringen vil isolert sett bidra til å trekke ned veksten i KPI-JAE med om lag 0,2 prosentpoeng i inneværende år, selv om prisene på persontransport er uendret eller avtar.

Utvalget har gjennomført beregninger for å vurdere de direkte prisvirkningene i 2004 av det vedtatte avgiftsopplegget for 2004. I forhold til et prisjustert avgiftsopplegg i tråd med utvalgets prisanslag, bidrar de vedtatte avgiftssatsene samlet til å øke prisveksten med i underkant av 0,2 prosentpoeng i 2004. Det er da tatt hensyn til at innføringen av merverdiavgift på transporttjenester reelt sett er en avgiftslettelse.

Det er som vanlig usikkerhet knyttet til takster og avgifter som fastsettes i kommunesektoren. Utviklingen i disse påvirkes av den generelle kostnadsutviklingen, men kommunenes adgang til å fastsette gebyrer gjør at andre økonomiske forhold i den enkelte kommune vil spille inn. For offentlige varer og tjenester har en ved å benytte modellens

Tabell 1.1 Hovedforutsetninger for Kvarts-beregning av konsumprisvekst fra 2003 til 2004. Prosentvis vekst fra året før.

Varegruppe	2003	2004
Importpriser, tradisjonelle varer	0,6	4,9
Konsumrelaterte varer ¹⁾	-1,0	4,6
Øvrige varer	-6,1	5,9
Råolje	3,5	-2,2
Priser på jordbruksvarer ²⁾	2,8	1,0
Elektrisitetspris ³⁾	36,6	-12,0

¹⁾ Foredlede jordbruks- og fiskeprodukter, drikkevarer og tobakk, tekstil- og bekledningsprodukter, diverse industriprodukter, (verkstedprodukter), biler m.v. og matvarer og råvarer.

²⁾ Prisen på jordbruksprodukter til produsent eksklusive subsidier og avgifter.

³⁾ Prisen på elektrisk kraft som husholdningene betaler.

Tabell 1.2 Modellresultater. Beregnet vekst i KPI fra 2003 til 2004 og isolerte virkninger av enkelte endringer i forutsetningene. Konsumprisvekst i prosent fra samme periode året før.

	1. kv	2. kv	3. kv	4. kv	Året
KPI	-1,1	1,3	1,6	2,1	1,0
KPI-JAE	0,4	1,0	1,4	2,0	1,2
<i>Isolerte prisvirkninger av:</i>					
10 prosentpoeng høyere/lavere vekst i elektrisitetsprisene	+/-0,3	+/-0,4	+/-0,5	+/-0,4	+/-0,4
2 prosent sterkere/svakere krone i alle kvartaler	-/+0,3	-/+0,4	-/+0,5	-/+0,5	+/-0,4
40 kr. høyere/lavere oljepris på årsbasis	+/-0,1	+/-0,2	+/-0,3	+/-0,4	+/-0,2

prisrelasjoner forutsatt at prisveksten på disse følger kostnadsutviklingen i produksjonen av tjenestene.

Resultater

Beregningene som har blitt gjennomført med Kvarts, gir en økning i konsumprisindeksen på 1,0 prosent fra 2003 til 2004. Dette er klart lavere enn i 2003. Mens elektrisitetsprisene gjennom fjoråret bidro til å trekke opp prisveksten, er det lagt til grunn at de gjennom inneværende år bidra til å trekke prisveksten ned. Justert for avgiftsendringer og utenom energipriser gir modellberegningene en prisvekst på 1,2 prosent, mot en vekst på 1,1 prosent i fjor. Prisutviklingen på varegruppen "importerte konsumvarer" bidro til å trekke ned prisveksten i fjor. Gjennom inneværende år ventes det at dette reverseres på grunn av svekkelsen av kronekursen. Utviklingen i KPI-veksten gjennom 2004 er vist i figur 6.3. i avsnitt 6.3.

Målt som vekst over fire kvartaler indikerer modellberegningen at prisene faller med 1,1 prosent i 1. kvartal. Prisstigningen tar seg deretter opp til en vekst på 1,3 prosent i 2. kvartal, 1,6 prosent i 3. kvartal og 2,1 prosent i 4. kvartal, jf. figur tabell 1.2. Prisutviklingen i 1. kvartal preges i stor grad

av utviklingen i elektrisitetsprisene i fjor. I 1. kvartal anslås elektrisitetsprisene å ligge i underkant av 30 prosent lavere enn i samme kvartal i fjor.

I modellberegningen har en som nevnt nyttet modellens relasjoner for lønnsdannelse som har gitt et anslag for den gjennomsnittlige årslønnsveksten på 4,2 prosent fra 2003 til 2004.

Siden denne modellberegningen ble gjennomført i midten av februar har Statistisk sentralbyrå offentliggjort nye prognoser. Statistisk sentralbyrå anslår veksten i konsumprisen i inneværende år til 0,7 prosent, mens prisveksten korrigert for avgiftsendringer og energipriser anslås til 1 prosent Sammenliknet med utvalgets anslag i februar har Statistisk sentralbyrå innarbeidet nye nasjonalregnskapstall. Lavere lønnsvekst og høyere produktivitsvekst i 2003 enn lagt til grunn i utvalgets prognoser fra februar trekker ned prisveksten. I samme retning bidrar også en antatt større vridning mot import fra lavkostland, mens et noe sterkere fall i den importveide valutakursen bidrar i motsatt retning.

Utvalget anslo på bakgrunn av materialet som forelå per 20. februar prisstigningen til om lag 1 prosent fra 2003 til 2004. Konsumprisindeksen for februar og nye beregninger peker nå mot en noe lavere prisstigning.

Vedlegg 2**Mellomoppgjørene i 2003**

På de fleste tariffområder ble det i 2002 inngått toårige avtaler med bestemmelser som ga adgang til forhandlinger om eventuelle lønnsreguleringer ved vanlig revisjonstidspunkt i 2003.

I de store forhandlingsområdene ble det gitt ingen eller moderate sentrale tillegg i mellomoppgjøret i 2003. For flere grupper ble det i 2002 avtalt tillegg for 2003, bl.a. i KS-området, helseforetakene, i deler av LO /NHO-området, i deler av YS/NHO-området og i HSH-bedrifter i varehandel. Lønnsutviklingen fra 2002 til 2003 vil for de fleste grupper i stor grad være bestemt ved tilleggene ved oppgjørene i 2002 (overheng og tillegg avtalt i 2002 for 2003) og bidrag fra lønnsglidningen i 2003. For oversikt over lønnsoppgjørene i 2002 vises det til vedlegg 2 i NOU 2003:10.

Kontakt mellom myndighetene og organisasjonene foran mellomoppgjøret i 2003

På bakgrunn av den høye lønnsveksten i 2002 og svekkelsen av den kostnadmessige konkurranseevnen tok Regjeringen høsten 2002 et initiativ overfor partene i arbeidslivet for å styrke det inntektspolitiske samarbeidet. Det ble enighet om å sette ned to utvalg for å drøfte utfordringer for lønnsdannelsen og det inntektspolitiske samarbeidet:

- Et ekspertutvalg som skulle vurdere utfordringer for konkurranseutsatt sektor og lønnsdannelsen i årene framover (Holden II-utvalget), jf. NOU 2003:13
- Et dialogforum under Kontaktutvalget, ledet av Arbeids- og administrasjonsministeren, som fikk som mandat å drøfte grunnlaget for lønnsoppgjøret i 2003. På bakgrunn av dette arbeidet la Kontaktutvalget fram en felles erklæring 22. januar 2003 om situasjonen foran mellomoppgjøret i 2003. Det ble oppnådd enighet om en felles plattform for å sikre at den samlede lønnsveksten i 2003 tilpasses utfordringene i konkurranseutsatt næringsliv og arbeidet for full sysselsetting. Uttalelsen fra Kontaktutvalget er gjengitt i vedlegg 4 i NOU 2003:20.

Brev fra statsministeren

Som svar på henvendelse fra LO og NHO, gikk det den 2. april 2003 likelydene brev fra statsministeren til LO, YS og NHO. Brevene har følgende ordlyd:

”Jeg viser til brev av 2. april 2003.

I Kontaktutvalgets møte 22. januar i år var regjeringen og partene i arbeidslivet enige om en uttalelse knyttet til tariffoppgjøret 2003. I uttalelsen heter det bl.a.:

”Ovennevnte innebærer at svekkelsen av konkurranseevnen har vært betydelig. Faren for en ubalansert utvikling i norsk økonomi, med en markert nedbygging av konkurranseutsatt sektor, er derfor stor. Dette vil over tid også skape alvorlige problemer for resten av privat sektor og i offentlig sektor og med fare for en sterk økning i arbeidsledighet. Regjeringen og partene i arbeidslivet ser det som avgjørende at denne utviklingen snur, slik at vi sikrer et vekstkraftig miljø i den konkurranseutsatte sektoren.”

Det ble videre pekt på at:

”Oppgjøret i 2003 må derfor ta utgangspunkt i den delen av næringslivet som er utsatt for konkurranse fra utlandet. Den samlede lønnsveksten som avtales sentralt og lokalt for disse sektorene må være normgivende for de rammer som forhandles i de øvrige oppgjørene.”

Mange norske bedrifter er i dag påvirket av både svak vekst i verdensøkonomien og en svekket kostnadmessig konkurranseevne. Dette har bidratt til en klar økning i arbeidsledigheten. For å møte disse utfordringene, la Regjeringen fram et stramt budsjett for inneværende år. Dette har nå gitt resultater. Norges Bank har satt ned styringsrenten med til sammen 1,5 prosentpoeng siden desember i fjor, og den norske kronen har siden kronen var på det sterkeste 9. januar svekket seg med 6,5 prosent målt ved industriens effektive valutakurs. Dette har bidratt til å bedre utsiktene for de konkurranseutsatte næringene spesielt og norsk økonomi generelt.

I brevet fra LO og NHO tas det opp spørsmål knyttet til omfang og sammensetning av arbeids-

markedstiltakene, fradragsrett for fagforeningskontingent og arbeidstakerbidrag til innskuddspensjon.

1.

I uttalelsen fra Kontaktutvalget heter det blant annet: "Regjeringen vil fortløpende vurdere situasjonen på arbeidsmarkedet og behovet for arbeidsmarkedstiltak".

Etter at budsjettet ble vedtatt har det funnet sted en svekkelse av arbeidsmarkedet med økt ledighet som resultat. Økningen i ledigheten er noe sterkere enn hva som tidligere ble lagt til grunn. Denne utfordringen har regjeringen allerede møtt ved å foreslå økte ressurser til Aetat og en opptrapping av de ordinære arbeidsmarkedstiltakene i St.prp. nr.44 (2002-2003) Styrket innsats mot arbeidsledighet og endringer på statsbudsjettet for 2003. Dette forslaget ligger nå til behandling i Stortinget.

I tråd med opplegget for 2003 legger regjeringen i St.prp.nr.44 (2002-2003) opp til en betydelig styrking av Aetat. Dersom Stortinget følger opp dette forslaget, vil etaten i 2003 være styrket med i alt om lag 420 årsverk. Det foreslås også en opptrapping av de ordinære arbeidsmarkedstiltakene med 1000 plasser. Disse plassene skal gå til opptrapping av bl.a. jobbklubber. Sammen med personellstyrkingen gir dette et bedre tilbud om strukturert oppfølging av de ledige og dermed bedre muligheter for nytt arbeid.

Regjeringen vil fortsatt følge arbeidsmarkedsutviklingen nøye og vurdere behovet for arbeidsmarkedstiltak. Med den svekkelsen av arbeidsmarkedet som har funnet sted siden årsskiftet, er regjeringen innstilt på en noe sterkere økning i de ordinære arbeidsmarkedstiltakene for inneværende år enn forslaget i St.prp.nr.44 (2002-2003) legger opp til. Regjeringen vil på denne bakgrunn gå inn for en ytterligere økning av arbeidsmarkedstiltakene med 2500 plasser. Sammen med det forslag som allerede foreligger, vil opptrappingen i alt kunne bli på 3500 plasser. Ledighetens sammensetning tilsier økt bruk av et bredt spekter av arbeidsmarkedstiltak. I tråd med retningslinjene for arbeidsmarkedspolitikken bør langtidsledige, ungdom og innvandrere prioriteres for å demme opp for lange ledighetsperioder for de mest utsatte gruppene. Aetat vil vurdere den endelige sammensetning av arbeidsmarkedstiltakene i lys av situasjonen på de ulike lokale arbeidsmarkeder.

2.

I uttalelsen fra Kontaktutvalget heter det videre at Regjeringen vil vurdere å øke fradraget for fagforeningskontingent i forbindelse med Revidert nasjonalbudsjett. Dette fradraget ble økt fra årsskiftet, og det gis nå fradrag i inntekt for betalt fagforeningskontingent på opptil 1100 kroner. Regjeringen tar sikte på å følge opp denne saken i Revidert nasjonalbudsjett, og er innstilt på å foreslå for Stortinget at fradraget økes fra 1100 kroner til 1450 kroner for 2003 og 1800 kroner for 2004. Økningen til 1450 kroner for 2003 tilsvarer effekten av en økning til 1800 kroner med virkning fra 1. juli i år.

3.

Regjeringen vil vurdere lovbestemmelsene som hindrer at arbeidstakere kan bidra med tilskudd til egen pensjon i bedrifter som har opprettet pensjonsordninger etter lov om innskuddspensjon. Eventuelle endringer på dette området reiser flere spørsmål som vil måtte utredes og vurderes. Eventuelle tilskudd fra arbeidstakerne bør tilpasses ordningenes kollektive preg. Dette kan bl.a. innebære at bestemmelser om medlemmenes tilskudd bør fastsettes av foretaket i regelverket for pensjonsordningen, at ordningen bør gjelde likt for alle medlemmer, og at tilskuddet fra arbeidstakerne innpasses innenfor det maksimale fradragsberettigede innskudd til medlemmet (gjeldende regler innebærer fradragsrett for inntil 5 prosent for lønn opp til 6 G og 8 prosent opp til 12 G). Eventuelle forslag til lovendringer vil bli sendt på høring på vanlig måte.

4.

Jeg viser for øvrig til uttalelsen fra Kontaktutvalget om at partene vil arbeide for å få lønnsveksten i Norge mer på linje med utviklingen hos våre handelspartnere. Dette ligger til grunn for punktene ovenfor."

1 Oppgjørene i privat sektor

1.1 LO/NHO-oppgjøret

Representantskapet i LO behandlet kravene foran lønnsoppgjøret 25. februar. I vedtaket heter det bl.a.:

- De internasjonalt konkurranseutsatte næringer må være normgivende og sette rammen for oppgjørene for å ivareta langsiktige hensyn til

konkurransesevne og sysselsetting. Rammene må gjelde alle områder.

- Det nominelle spillerommet for tillegg i årets mellomoppgjør er sterkt begrenset ut fra reguleringsklausulen, hensynet til sysselsetting og dermed målet om en lønnsvekst mer på linje med handelspartnerne.
- Overheng og allerede avtalte tillegg gir sammen med garantiordninger og normale lokale forhandlinger alle områder minst 3-4 prosent lønnsvekst. Det innebærer at kjøpekraften fra 2002 opprettholdes for alle områder uten generelle/sentrale tillegg i 2003.

Det heter videre at med dette som bakgrunn og innenfor de aktuelle rammer gjør LO prioriteringer i samsvar med fjorårets opplegg for tariffperioden med spesiell vekt på lavlønnte.

Sekretariatet/forhandlingsutvalget fikk fullmakt til å utforme de endelige kravene på basis av de ovennevnte retningslinjer.

Basert på vedtak i NHOs Hovedstyre om gjennomføringen av tariffoppgjøret 2003 fattet NHOs Arbeidsutvalg 12. februar et vedtak hvor det bl.a. heter:

- Under henvisning til enigheten i Kontaktutvalget 22. januar i år sies det at det er lønnsutviklingen hos våre handelspartnere som skal være retningsgivende for den totale lønnsvekst hos oss i 2003 og at det dermed ikke er rom for sentralt avtalte lønnstillegg dersom Kontaktutvalgets enighet skal følges opp.
- Videre må de tilleggene som eventuelt gis ved lokale forhandlinger på den enkelte bedrift, holdes innenfor svært stramme rammer. Lokale forhandlinger skal i 2003 gjennomføres etter overenskomstens regler – dvs. de fire kriteriene.
- Lønnsveksten for funksjonærgruppene har i 2002 vært betydelig høyere enn for arbeidere. Dette må det tas hensyn til i oppgjøret i 2003. Det er derfor viktig at den enkelte bedrift legger opp sine lokale forhandlinger slik at lønnskostnadsveksten i 2003 blir lik for arbeidere og funksjonærer.
- Om utviklingen i lederlønningene vises det til uttalelsen fra Kontaktutvalget der det er fastslått at arbeidsgiversiden aktivt vil arbeide for en lønnsvekst hos lederne i virksomhetene som ligger innenfor rammene for det øvrige arbeidslivet.

Forhandlingene mellom LO og NHO ble gjennomført som et samordnet oppgjør. Forhandlingene startet opp 7. mars. Den 17. mars ble det brudd i

forhandlingene og oppgjøret gikk til mekling. Den 3. april satte Riksmeklingsmannen fram et forslag som ble vedtatt av partene.

Det ble ikke gitt sentrale generelle tillegg. Det ble imidlertid gitt lønnstillegg på kr 2,85 per time fra 1. april til arbeidstakere på overenskomster der gjennomsnittlig årslønn lå under 85 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn, og kr 1,95 per time fra 1. april til arbeidstakere på overenskomster der gjennomsnittlig årslønn lå fra 85 prosent og opp til 95 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Avtalene som omfattes fremgår av undervedlegg 1.

Avtalen har en bestemmelse om at partene lokalt på bakgrunn av bedriftens økonomiske situasjon kan avtale at tilleggene, helt eller delvis skal bortfalle, eller utsettes til et senere tidspunkt. Forhandlinger om dette kan skje uavhengig av om overenskomsten hjemler lokal forhandlingsrett. Det er en forutsetning at eventuell enighet ikke skal medføre avlønning i strid med overenskomstenes lønnsbestemmelser.

Om lokale forhandlinger heter det at de skal føres på basis av de enkelte overenskomster og slik at tillegg skal gis på grunnlag av den enkelte bedrifts økonomiske virkelighet, dvs bedriftens økonomi, produktivitet, framtidsutsikter og konkurranseevne.

Pensjon

I tråd med forutsetningene fra tariffoppgjøret 2002, har partene ved tariffrevisjon i 2003 evaluert arbeidet med tjenstepensjon. Evalueringen viser at bedriftene har gjennomført drøftinger med de tilknyttede og at man har valgt ulike løsninger og prioriteringer. NHO og LO skal gi råd og veiledning ved etablering av pensjonsordninger. Partene skal også kartlegge mulige pensjonsprodukter og drøfte muligheten for standardkontrakter. På bakgrunn av henvendelse fra LO og NHO, vil regjeringen vurdere en lovendring som gjør det mulig for arbeidstakerne å bidra med tilskudd til egen pensjonsordning i bedrifter som har opprettet pensjonsordning etter Lov om innskuddspensjon, jf. pkt. 3 i statsministerens brev av 2. april 2003 til partene.

1.2 Oppgjørene i privat sektor utenom LO/ NHO-området

Yrkesorganisasjonenes Sentralforbunds representantskapsmøte den 12. februar 2003 vedtok retningslinjene foran mellomoppgjøret 2003. Det heter bl.a.:

- Mellomoppgjørene 2003 gjennomføres som samordnede oppgjør.
- Summen av lønnsveksten sentralt og anslag på lønnsveksten lokalt for konkurranseutsatt sektor må være normgivende for de rammer som fremforhandles i de øvrige oppgjørene.
- Innenfor de rammevilkårene som fastsettes for konkurranseutsatt sektor må det gis rom for å ta hensyn til etterslep i lønninger og en rettferdig lønnsutvikling for øvrige grupper av lønns-takere i privat sektor og for offentlig sektor. Det er spesielt viktig å sikre at den etterslepskom-pensasjonen som de offentlig ansatte fikk ved hovedtariffoppgjøret 2002 videreføres i 2003.
- YS legger videre til grunn at Det tekniske bereg-ningsutvalget for inntektsoppgjørene vurderer de økte kraftprisenes betydning for den sam-lede prisstigningen og virkningen på utviklin-gen i kjøpekraften.
- YS forutsetter dessuten at partene arbeider videre med å etablere tjenestepensjonsordnin-ger, jf. bl.a. protokoller inngått ved hovedtariff-oppgjøret 2002, og uten at opparbeidede rettig-heter forringes.

Forhandlingene mellom YS og NHO ble gjennom-ført som et samordnet oppgjør. Forhandlingene startet opp 7. mars. Den 17. mars ble det brudd i forhandlingene og oppgjøret gikk til mekling. Den 3. april satte Riksmeklingsmannen fram et forslag i NHO/YS-oppgjøret som ble vedtatt av partene. Det ble gitt de samme lønnstilleggene som i opp-gjøret mellom LO og NHO.

Mellom *HSH* og *LO* og mellom *HSH* og *YS* ble det vedtatt avtaler som blant annet omfattet vare-handel, transport, reiseliv, renhold, IT, apoteker og begravelsesbyråer. I *HSH/LO-området* ble det gitt følgende tillegg:

- På Landsoverenskomsten mellom LO/Handel og Kontor og HSH ble det fra 1. april gitt et til-legg på kr 1,25 per time (203 kr per måned) på minstelønssatsene 1 til 5 og på ungdomssat-sen (butikkene), samt på bransjeavtalene. Til-legget omfatter 25 prosent av dette området.
- På grossistoverenskomsten mellom LO/Norsk Transportarbeiderforbund og HSH ble det fra 1. april gitt et tillegg til alle arbeidstakere på kr 1,50 per time.
- De andre avtalene i området fulgte modellen fra LO/NHO-oppgjøret med lønnstillegg på over-enskomster med lav gjennomsnittslønn i for-hold til gjennomsnittlig industriarbeiderlønn, se pkt. 1.1.

HK/HSH-avtalene per 1. februar 2003 gjennomfø-res med at alle ansatte får et tillegg på minimum kr. 3,- per time. Minstelønssatsene ble regulert med ytterligere kr 0,25 per time per 1. februar 2003. Dette bidro med 1¼ prosentpoeng til årslønnsveks-ten fra 2002 til 2003 i HSH-bedrifter i varehande-len. Under forhandlingene i 2002 ble det på gros-sistoverenskomsten for Norsk Transportarbeider-forbund gitt kr. 1,50 per time til alle fra 1. februar 2003. Videre ble det i forhandlingene i 2003 gitt et tillegg til alle arbeidstakere på kr 1,50 per time fra 1. april 2003. I grossistoverenskomsten ble par-tenes som del av oppgjøret i 2002 også enige om at minstelønnen økes med ytterligere kr 1,- per time fra 1. april 2003.

- I *HSH/YS-området* ble det gitt følgende tillegg:
 - fra 1. april ble det gitt kr 1,25 i tillegg for de lavest lønte på HSH-YS/PRIFO/NOFU/YTF området (Funksjonæravtalen, Kontoroverenskomstene og Reiselivsavtalen)
 - fra 1. april ble det gitt kr 1,50 til alle ansatte på HSH-YS/PRIFO/YTF området (Grossistav-talene).
 - Videre ble det gitt et tillegg på kr 1,95 per time (overenskomster med en gjennomsnitts-lønn fra 85 og opptil 95 prosent av gjennomsnitt-lig industriarbeiderlønn) til blant annet apotek-teknikere.

Også i LO/HSH og i YS/HSH inneholdt avtalene en formulering som åpnet for at partene lokalt kunne avtale at tillegg helt eller delvis skulle bortfalle, eller utsettes, på grunn av bedriftens økonomiske situasjon.

Også innen HSH/YS-området ble garantitilleg-get per 1. februar 2003 gjennomført på samme måte som i HSH/LO-området. I grossistoverens-komsten ble partene som del av oppgjøret i 2002 enige om at minstelønnen økes med ytterligere kr 1,- per time fra 1. april 2003.

I HUK¹⁾-områdene ble det i protokoll vist til at partene i korresponderende områder (KS, NAVO, stat) er enige om å oppta forhandlinger i januar/februar om eventuelle lønnstillegg. Bakgrunnen for bestemmelsen er den enighet som er lagt til grunn for det inntektspolitiske samarbeidet i 2003 og uttalelsen i Kontaktutvalget 22. januar 2003. Partene på HUK-områdene er enige om, for dette oppgjøret, å gjøre resultatet for nevnte forhand-linger gjeldende for tilsvarende grupper/stillin-ger.

¹⁾ Omfatter virksomheter som eies og drives av private orga-nisasjoner og/eller stiftelser innen helse, undervisning og kultur.

I 2002 ble partene enige om at garantitillegget i

Partene – HSH og LO – ble enige om å videreføre arbeidet med etablering av *pensjonsordninger* i bedriftene. Partene erkjenner at prosessen med å etablere pensjonsordning normalt tar lang tid og at det er behov for å følge denne utviklingen videre og skal innen 1. oktober 2003 drøfte erfaringene partene har hatt. Partene er enige om å be Regjeringen om å rette opp begrensninger i Lov om innskuddspensjon som hindrer innføring av ordninger med avsetninger fra ansatte.

LO og Samvirkeforetakene er blitt enige om å anbefale følgende:

- På Landsoverenskomsten mellom LO/Handel og Kontor og Samfo ble det fra 1. april gitt et tillegg på kr 1,25 per time (203 kr per måned) på minstelønnssatsene 1 til 5 og på ungdomssatsene.
- De andre avtalene i området fulgte modellen fra LO/NHO-oppgjøret med lønnstillegg til de lavest lønte, dvs. et tillegg på kr 1,95 per time på overenskomster med en gjennomsnittslønn mellom 85 og 95 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn og kr 2,85 per time på overenskomster med under 85 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

På bakgrunn av bedriftens økonomiske situasjon kan partene lokalt avtale at tillegg helt eller delvis skal bortfalle, eller utsettes til et senere tidspunkt.

Om *pensjon* heter det at partene skal fortsette arbeidet for å etablere pensjonsordninger i bedriftene. Partene skal videre følge opp de medlemmer som viser interesse for å få opprettet en pensjonsordning, herunder sørge for at relevant informasjonsmateriell blir distribuert til medlemmer. Partene erkjenner at prosessen med å etablere pensjonsordning normalt tar lang tid og at det er behov for å følge denne utviklingen videre.

Oppgjøret mellom *Finansforbundet og Finanskjøringen Arbeidsgiverforening* for ansatte i forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet gikk til meklingsmannen fram et forslag som ble anbefalt av partene. Det ble gitt følgende lønnstillegg fra 1. mai:

- Kr. 5 000 per år på regulativlønnen til de som tjener opp til ca. kr. 245 000
- Kr. 3 000 per år på regulativlønnen til de som tjener fra ca. kr. 245 000 til ca. kr. 300 000
- Kr. 2 100 per år på regulativlønnen til de som tjener fra ca. kr. 300 000 til ca. kr. 400 000

2 Oppgjørene i offentlig sektor

Vedtaket i representantskapsmøtene i LO og YS foran mellomoppgjøret 2003 gjelder også for offentlig sektor. Utdanningsgruppens Hovedorganisasjon vedtok 18. mars en tariffpolitisk uttalelse foran mellomoppgjøret 2003 der følgende ble vedtatt lagt til grunn:

- Arbeidet for en lønnsmessig snuoperasjon for utdanningsgruppene må føres videre
- Det må være rom for justeringer av relative lønninger, bl.a. for å kompensere for lang utdanning og forskjeller i lønn mellom utdanningsgrupper i privat og offentlig sektor
- Oppgjøret må sikre en likelønnsprofil
- Det inntektspolitiske samarbeidet forutsetter en vid tolkning av frontfaget, det innebærer bl.a. at også industrifunksjonærenes forventede lønnsvekst må telles med når det forhandles om ramme og profil i øvrige oppgjør

I det *statlige tariffområdet* ble Arbeids- og administrasjonsdepartementet, LO Stat, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund - Stat, Akademikerne og Utdanningsgruppens Hovedorganisasjon den 1. mai enige om at det ikke skal foretas lønnsreguleringer per 1. mai 2003. Det skal heller ikke foretas sentrale justeringsforhandlinger eller lokale forhandlinger (2.3.3) i inneværende år.

Partene er enige om en *reguleringsbestemmelse* der det heter:

”Partene er enige om på bakgrunn av det inntektspolitiske samarbeidet og uttalelsene i Kontaktutvalget 22. januar 2003, å oppta forhandlinger i januar/februar 2004 om eventuelle lønnstillegg for arbeidstakerne i det statlige tariffområdet. Partene er enige om at siktemålet med disse forhandlingene er å gi arbeidstakerne i det statlige tariffområdet en faktisk lønnsutvikling innenfor den samme ramme på årsbasis (2002-2003) som for industrien (gjennomsnittlig arbeidere og funksjonærer) i NHO-bedrifter. Forhandlingene føres med utgangspunkt i tall fra TBUs foreløpige rapport 2004.

Eventuelle tillegg av lønnsmessig art gis med virkning fra 1. januar 2004. Dersom avviket er mindre enn 0,10 prosentpoeng foretas det ingen endringer.

Forhandlingene skal være sluttført innen utgangen av februar 2004”.

Arbeids- og administrasjonsdepartementet har også ført forhandlinger med Norges Ingeniørorganisasjon og Norges Farmaceutiske Forening der partene ble enige om samme løsning som hovedsammenslutningene i staten.

I det *kommunale tariffområdet* ble KS, LOK, YS-K og UHO enige om at det ikke skulle gis sentrale lønnstillegg i 2003 utover det som allerede var avtalt for 2003 i lønnsoppgjøret i 2002. Partene har også inngått en reguleringsbestemmelse med tilsvarende innhold som i det statlige tariffområdet. Videre er partene enige om at skal nedsettes tre partssammensatte utvalg som skal utrede deltid og inkluderende arbeidsliv, pensjon og lavlønn.

I utvalget "Deltid og inkluderende arbeidsliv" skal man belyse årsaker til og konsekvenser av uønsket deltid, gjennom bl.a. å samle og sammenfatte allerede eksisterende forskningsmateriale. Utvalget skal søke å finne virkemidler som kan redusere omfanget av uønsket deltid. Frist for utvalget er 01.02.2004. Videre iverksetter partene et forsknings-/utviklingsprosjekt mht. til deltid og forsøksordninger i enkeltvirksomheter.

I utvalget "Pensjon" skal man vurdere konsekvenser for den kommunale pensjonsordningen som følge av konkurransesituasjonen og eventuelle endringer i KLPs selskapsform. Videre skal man vurdere hvilke organisatoriske og forvaltningsmessige løsninger som på lang sikt gir de laveste pensjonskostnadene for kommunesektoren og vurdere konsekvensene for KS' tariffområde av Pensjonskommisjonens arbeid. Frist for utvalgsarbeidet er 01.05.2004

I utvalget "Lavlønn" skal partene utrede og analysere konsekvensene av og mulighetene for å innføre en lavtlønnsgaranti innenfor Hovedtariffavtalens virkeområde i KS-området. Utredningen foretas med sikte på hovedoppgjøret 2004. Utredningen skal foreligge innen 01.01.2004.

I tillegg skal tariffområdets beregnings- og statistikkutvalg kartlegge lønsmessige forskjeller mellom kvinner og menn, med spesiell vekt på mannlige og kvinnelige ledere og fagledere, samt eventuelle lønsmessige forskjeller i uttelling for etter- og videreutdanning.

I *Oslo Kommune* ble det i 2002-oppgjøret ikke avtalt tillegg som skulle iverksettes i 2003. Oppgjøret i 2003 gikk til mekling. Den 21. mai satte Riksmeklingsmannen fram et forslag som ble anbefalt av partene. Det ble gitt følgende tillegg:

- Minstelønnsnivået ble hevet fra kr. 173 800 til kr. 197 300. For noen arbeidstakere utgjør tilleggene kr. 21 200. Det ble gitt et generelt tillegg på 0,9 prosent til alle lønnstrinn i Oslo kommunes lønnstabell dog slik at ingen tilegg ble lavere enn kr. 3 000. Mellom lønnstrinn 22 og 40 ble det gitt et ytterligere differensiert kronetillegg varierende fra kr. 100 til kr. 3 600. Fra lønnstrinn 22 til 40 utgjør tilleggene totalt mellom kr. 3 100 og kr. 6 600. Fra lønnstrinn 43

til 80 utgjør tilleggene mellom kr. 3 200 og kr. 6 000.

Partene har som i det kommunale tariffområdet blitt enige om å nedsette to partssammensatte utvalg, ett vedrørende likelønn og ett vedrørende deltid og inkluderende arbeidsliv.

3 NAVO-området

Forhandlingsordningen var i 2003 hjemlet i fem hovedavtaler som var inngått mellom NAVO og hhv. hovedorganisasjonene LO, YS, UHO, Akademikerne og SAN-helse (Sammenslutningen av akademikerorganisasjoner i NAVO).

I tråd med forhandlingsmodellen i NAVO forhandles det først på nasjonalt nivå (A-nivå) om overenskomstens generelle del mellom NAVO og hovedorganisasjonene og er felles for alle virksomheter innenfor overenskomstområdet. Deretter forhandles overenskomstens spesielle del (B-delen) mellom den enkelte virksomhet på den ene siden og på den andre siden lokale arbeidstakerorganisasjoner.

På A-nivå er det mellom NAVO og LO Stat og mellom NAVO og YS NAVO enighet om følgende tillegg fra 1. april 2003:

- Til alle arbeidstakere med en årslønn lavere enn kr. 238 000 gis det et tillegg på kr. 5 557,50 per år
- Til alle arbeidstakere med en årslønn lavere enn kr. 266 000 og lik eller høyere enn kr. 238 000 gis det et tillegg på kr. 3 802,50 per år

De sentrale partene var enige om at ved lokal enighet i de ulike virksomhetene kunne man redusere eventuelt utsette disse tilleggene

På B-nivå er det gitt noe varierende tillegg.

For *helseforetakene* har NAVO, LO, YS og UHO kommet til enighet om at det ikke skal gis tillegg verken på A- eller B-nivå utover de tillegg som ble avtalt i 2002 og gitt med virkning fra hhv. 1.1 og 1.7. 2003.

NAVO har med LO og YS inngått en reguleringsbestemmelse med tilsvarende innhold som i det statlige- og det kommunale tariffområdet.

Det er gjennomført lokale forhandlinger mellom helseforetakene og lokale arbeidstakerorganisasjoner tilknyttet Akademikerne (eksklusive Dnlf) og SAN-helse. Den norske legeförening omfattes ikke av disse forhandlingene i år.

4 Likelønnsstrekk ved oppgjørene i 2003

Følgende trekk ved lønnsoppgjørene er av sentral betydning for hvordan de relative lønnsforskjellene mellom kvinner og menn utvikler seg:

1. Formen på de sentrale tilleggene, dvs om det gis generelle prosenttillegg og/eller kronetillegg, om det gis spesielle lavlønns tillegg, tillegg til bestemte yrkesgrupper m.v. Et likt kronetillegg vil gi en noe sterkere gjennomsnittlig lønnsvekst for kvinner enn for menn, ettersom kvinner i større grad enn menn er representert i lavlønnsgruppen.
2. Fordelingen av de lokale tilleggene.
3. De relative lønnstilleggene i typiske kvinnesektorer og næringer til forskjell fra mannsdominerte sektorer og næringer.

Nedenfor gis en oversikt over de trekk ved lønnsoppgjørene i 2003 som kan ha betydning for utviklingen i de relative lønnsforskjellene mellom kvinner og menn.

Mellomoppgjøret i *LO/NHO-området* i 2003 ble gjennomført som et samordnet oppgjør. Det ble ikke gitt sentrale generelle tillegg. Det ble imidlertid gitt lønnstillegg fra 1.april til de lavest lønte med kr 2,85 per time til arbeidstakere på overenskomster der gjennomsnittlig årslønn lå under 85 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Her utgjør kvinner nær 60 prosent av årsverkene mot i overkant av 20 prosent for området totalt. Kr 1,95 per time ble gitt til arbeidstakere på overenskomster der gjennomsnittlig årslønn lå fra 85 prosent og opp til 95 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn, og også her utgjør kvinner en større andel enn i området i alt. Dette gir i *LO/NHO-området* – som en følge av høyere kvinneandel i lavere lønte bransjer – oppgjøret en likelønnsprofil. Mens 40 prosent av alle i *LO/NHO-området* fikk tillegg, gjaldt dette 70 prosent av kvinnene.

Forhandlingene mellom *YS og NHO* ble også gjennomført som et samordnet oppgjør. Det ble gitt de samme lønnstilleggene som i oppgjøret mellom *LO og NHO*

I *varehandel* mellom *LO og HSH* ble det på Landsoverenskomsten for Handel og Kontor fra 1. april gis et tillegg på kr 1,25 per time (203 kr per måned) på minstelønssatsene 1 til 5 og på ungdomssatsen (butikkene), samt på bransjeavtalene. Tillegget omfatter 25 prosent av området. Utover dette ble det gitt et garantitillegg fra 1. februar 2003. Dette gir i *HSH-området* - som følge av en høyere kvinneandel på minstelønssatsene - oppgjøret en likelønnsprofil. Av de heltidsansatte som får mins-

telønns tillegg utgjør kvinnene bortimot 60 prosent. En stor andel av de deltidsansatte får minstelønns tillegg og om lag $\frac{3}{4}$ av de deltidsansatte er kvinner.

På grossistoverenskomsten for Norsk Transportarbeiderforbund ble det fra 1. april gitt et tillegg til alle arbeidstakere på kr 1,50 per time. De andre avtalene i området fulgte modellen fra *LO/NHO-oppgjøret* med lønnstillegg til de lavest lønte. På *YS/HSH-området* ble det også inngått avtaler med tilsvarende lønnstillegg.

I oppgjøret mellom *YS/ Prifo, YTF, Farmasiforbundet og Norges Funksjonærforbund og HSH* ble overenskomstenes minstelønssatser trinn 1-5 samt ungdomssatsen hevet med kr 1,25 per time (kr. 203,- per mnd.) i overenskomstområdet for funksjonæravtalene, kontoroverenskomsten og reiselivsavtalen. I grossistavtalene ble det til alle arbeidstakere gitt et tillegg på kr 1,50 per time. Mellom *HSH og YS/ Farmasiforbundet* ble for arbeidstakere med gjennomsnittslønn fra 85 og opp til 95 prosent av industriens gjennomsnitt gitt et tillegg på kr 1,95 per time. Alle minstelønssatser og personlige lønninger i overenskomsten ble forhøyet med det overnevnte tillegg.

Finansforbundet og Finansnæringens Arbeidsgiverforening ble enige om følgende lønnstillegg fra 1. mai: Kr. 5 000 per år på regulativlønnen til de som tjener opp til ca. kr. 245 000, kr. 3 000 per år på regulativlønnen til de som tjener fra ca. kr. 245 000 til ca. kr. 300 000, og kr. 2 100 per. år på regulativlønnen til de som tjener fra ca. kr. 300 000 til ca. kr. 400 000. Siden det er flest kvinner i de lavere lønte stillingene vil dette gi oppgjøret en likelønnsprofil.

I *det statlige tariffområdet* ble det ikke gitt sentrale lønnsjusteringer per 1. mai 2003. Det ble heller ikke avsatt potter til sentrale justeringsforhandlinger eller lokale forhandlinger.

I *kommunene* gis det heller ikke sentrale lønnstillegg i 2003 utover det som ble bestemt i 2002 for 2003. Partene har i tillegg inngått en bestemmelse om at tariffområdets beregnings- og statistikkutvalg skal kartlegge lønsmessige forskjeller mellom kvinner og menn, med spesiell vekt på mannlige og kvinnelige ledere og fagledere, samt eventuelle lønsmessige forskjeller i uttelling for etter- og videreutdanning.

For *NAVO-området utenom helse* er det gitt lønnstillegg til arbeidstakere med årslønn lavere enn 266 000.

For helseforetakene kom *NAVO, LO, YS og UHO* til enighet om at det ikke skal gis tillegg utover det som ble avtalt i 2002 for 2003.

Undervedlegg 1

**Lønnstillegg på overenskomster mellom
Næringslivets Hovedorganisasjon og
Landsorganisasjonen i Norge**

I. Det gis ikke generelle tillegg i 2003.

II. I følgende overenskomstområder gis det et tillegg på
kr 1,95 pr. time fra 1. april:

Møbel- og annen treindustri

Flatbrødfabrikker

Tannteknikeroverenskomsten

Wallboardfabrikker

Baker- og konditoroverenskomsten

Norges blinddeforbund og Oslo kinomategrafer

Eske, kartong- og papirv.fabrikker

Margarinfabrikker

Kavli, O

Kjøttindustrien

Nestlé Norge

Kjem.t.ind. – f. overenskomst

Speditører

Godstransport

Fløibanen

Rammeavt. Losse – Lastearb. Fastl og 179 Losse- og
laste o.

Service og vedlikehold mv.

Tunnel Bom og Broselskap

Vekteroverenskomsten

Fiskeindustri

Jordan

Byggeindustrein

Fjørfe-slakterier

Idun Fabrikker

Grossister - KIFF

Steinindustri

Havnetariffen

Konservesfabrikker

Glass og keramisk industri

Bokbinderi

Iskremfabrikker

Serviceoverenskomsten for Svalbard

Ambulansefirmaer

Transportselskaper i Norge

Passasjerskip i ferge og lokalfart

Passasjerskip i kystfart

Lasteskip i kystfart

Bukseringsrederier

Redningsselskapet

Skianlegg

III. I følgende overenskomstområder gis det et tillegg på kr. 2,85 pr. time fra 1. april:

Skogbruket

Parkeringsselskaper

Sandtakoverenskomsten

Nopal, Black Boy Produkter m.fl.

Fiskematfabrikker

Hermetikkfabrikker

Gate Gourmet Norge AS

Bilutleieoverenskomsten

Golden Air Kabinansatte

Teko-overenskomsten

Hotell- og restaurant riksavtalen og funksjonæravtalen

Butikkoverenskomsten HK

Fritids- og aktivitetsavtale

Renholdsbedrifter

Vaskeri og renseri fellesover.

Bensinstasjon HK

Select Service Partner

Redningsselskap. Bingo

Anleggscatering

Plassering for Falken, og Avisbud og Aviser/pakkeri utstår inntil videre.

Vedlegg 3**Definisjoner av en del lønnsbegreper m.m.**

I dette vedlegget gis definisjoner på en del sentrale begreper som bl.a. brukes i kapitlet om lønnsutviklingen.

Årslønn

Beregningene av årslønnsnivå er basert på oppgaver over time- eller månedsførtjeneste eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Beregningene inneholder de samme lønnskomentene for alle grupper. Utvalget har utført beregningene av lønnsnivå både for heltidsansatte, dvs. for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk og per årsverk. Et fullt normalt årsverk svarer imidlertid ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper. Begrepet "per årsverk" omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Ved beregningene forutsettes det at det gis godtgjørelse for ferie- og sjukefravær som er lik lønnsinntekten for arbeidet tid av tilsvarende lengde som fraværet.

En lønnstaker vil normalt ha en del fravær i løpet av året. Ved beregning av årslønn forutsettes det at det gis full lønn under ferie, sjukefravær, permisjoner mm.

Lønn per normalårsverk ifølge nasjonalregnskapet

Lønn ifølge nasjonalregnskapet omfatter kontantlønn medregnet overtidsbetaling, naturallønn og lønn under sjukdom og fødselspermisjon betalt av arbeidsgiver. Dette er således et mer omfattende lønnsbegrep enn det som nyttes ved beregning av årslønn, jf. definisjon av årslønn ovenfor. Antall normalårsverk framkommer som summen av antall heltidsansatte og antall deltidsansatte omregnet til heltid med dellønnsbrøken som vekt. Denne definisjonen innebærer at timeverksinnholdet i et normalårsverk er lik faktisk arbeidstid for heltidsansatte. Antall timer per normalårsverk vil kunne variere mellom næringer og over tid.

Lønnsoverheng

Lønnsoverhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved *utløpet* av ett år ligger over gjennomsnittsnivået

for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Størrelsen på overhenget vil ofte være et tolkingsspørsmål. Det kan også variere betydelig mellom områdene. Tariff tillegg og lønnsøkinger ellers blir ofte gitt til ulike tidspunkter for ulike lønnstakergrupper og spredt utover hele året. Lønnstillegg som gis sent i året, fører til større overheng til neste år enn tilsvarende tillegg som gis tidlig i året. Beregninger av overheng og årslønnsvekst er derfor nødvendig hvis det skal være mulig å sammenlikne lønnsutviklingen for ulike lønnstakergrupper fra ett år til det neste.

For flere *hovednæringsområder* i privat sektor (for eksempel industri og varehandel) følger beregningene av lønnsoverheng den vanlige definisjonen av overheng. Grunnlaget for beregningene er informasjon både fra strukturstatistikken per september/oktober og fra den kvartalsvise lønnsindeksen (som måler lønnsendring gjennom året, se omtale av kvartalsindeksen senere i vedlegget) samt fra lønnsforhandlingene.

Utvalgets beregninger av lønnsoverheng for *tariffområder* er derimot ikke fullt ut i samsvar med den vanlige definisjonen av overheng. Under forutsetning av at det ikke gis sentrale tillegg de siste tre månedene av året eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen, har utvalget lagt til grunn at lønnsnivået per september/oktober holder seg på samme nivå ut året. Dette betyr at overhenget for tariffområder beregnes på grunnlag av lønnsnivået per september/oktober i forhold til gjennomsnittet for året. Dette gjelder bl.a. for funksjonærer og arbeidere i NHO-bedrifter, ansatte i HSH-bedrifter i varehandel, bank- og forsikring, staten, skoleverket, kommunene og NAVO-bedrifter. Denne metoden påvirker ikke størrelsen på samlet lønnsvekst sett over flere år, men påvirker fordelingen av lønnsveksten mellom år og gir en annen fordeling mellom overheng og bidrag fra lønnsglidning i det enkelte år enn om en hadde lagt til grunn lønnsnivået ved utløpet av året i forhold til gjennomsnittsnivået for året.

Tariffmessig lønnsøkning

Tariffmessig lønnsøkning er lønnsøkning fastsatt i tariffavtaler som følge av sentrale eller forbundsvise forhandlinger mellom arbeidstakernes og arbeidsgivernes organisasjoner. Tariffmessig lønnsøkning kan være generelle tillegg, lavlønnstillegg, garantitillegg, tillegg på minstelønnsatser etc. som følge av sentrale eller forbundsvise forhandlinger. I noen tariffområder som f. eks. NAVO, er imidlertid forhandlingsmodellen slik at også de lokale forhandlingene kan betraktes som del av den tariffmessige lønnsøkningen

Lønnsglidning

Lønnsglidning framkommer beregningsmessig som forskjellen mellom total lønnsøkning i en bestemt periode og tariffmessig lønnsøkning i den samme perioden. Lønnsglidningen blir dermed en restpost. Det er et sammensatt lønnsbegrep som bl.a. omfatter lønnstillegg som er gitt ved lokale forhandlinger på de enkelte arbeidsplasser, økt fortjeneste pga. økt akkord eller strukturelle endringer i sysselsettingen, f. eks. gjennom forskyvninger i timeverkene mellom bransjer med ulikt lønnsnivå eller endret bruk av skiftarbeid. Tillegg ved lokale forhandlinger i privat sektor og for stillinger med bare lokal lønnsdannelse i kommunene er lønnsglidning. I offentlig sektor ellers er tillegg ved lokale forhandlinger normalt en del av rammen fastsatt sentralt. Denne rammen er likevel ofte en nedre ramme. I staten f. eks. kan etatene/virksomhetene legge til egne penger. I tillegg kan partene lokalt føre forhandlinger på særlig grunnlag, såkalte 2.3.4-forhandlinger¹⁾.

Lønnsstatistikk i privat sektor

Statistisk sentralbyrå etablerte i 1997 ny strukturstatistikk for lønn, en statistikk som en gang per år kartlegger nivå, fordeling og endring i lønn. Statistikken er enhetlig og dekker per i dag alle næringer i privat sektor med unntak av primærnæringene²⁾. Den er utviklet i tråd med EØS-retningslinjer på området og i nært samarbeid med partene i lønnsoppgjøret for å dekke krav til forhandlingsstatistikk.

¹⁾ Kravet for slike forhandlinger er at det har skjedd vesentlige endringer i de forhold som er lagt til grunn for arbeidstakernes lønn.

²⁾ For fiskeoppdrett ble det for første gang utarbeidet lønnsstatistikk i 2002. Fiskeoppdrett har vært med i NHO-tallene siden 1999.

Dekning

Statistikken bygger på opplysninger fra et utvalg av bedrifter i alle næringshovedområder³⁾ med unntak av primærnæringene. Utvalgene varierer i størrelse fra om lag 40 til 80 prosent med i gjennomsnitt om lag 67 prosent av alle ansatte i næringshovedområdet, alt avhengig av i hvor stor grad næringen er omfattet av krav fra forhandlingsstatistikken. For NHO-bedrifter er utvalget om lag 70 prosent. Det innhentes opplysninger på individnivå i alle næringer og for alle ansatte uavhengig av stilling og arbeidstid.

Lønnsbegrep

Strukturstatistikken for lønn er basert på konstantlønnsbegrepet, gjennomsnittlig månedsfortjeneste. I månedsfortjenesten inngår fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Lønnsbegrepet omfatter ikke overtidsgodtgjørelse og naturalytelser, men det innhentes opplysninger om overtidsgodtgjørelse og gis tall for gjennomsnittlig overtidsgodtgjørelse per måned som en tilleggsopplysning. Den faste avtalte lønnen er gitt for en oppgitt lønnsperiode (per time, dag, uke, 14 dager, måned osv.), mens de andre lønnskomponentene er for perioden "hittil i år". Lønnsendringer inngår fra det tidspunkt de er avtalt, slik at tidspunktet for eventuelle etterbetalinger ikke påvirker den beregnede lønnsutviklingen.

Arbeidstid

Den *lovbestemte* alminnelige arbeidstid er 40 t/uke. *Avtalefestet normalarbeidstid* er den arbeidstid per uke som gjelder for vedkommende lønnstakergruppe i følge tariffavtaler. Den er vanligvis 37,5 t/ uke. Ved ulike arbeidstidsordninger som skift-, turnus- og nattarbeid, er både lovfestet og avtalt arbeidstid lavere enn dette. Mellom LO og NHO er for eksempel avtalefestet arbeidstid på 36,5 t/uke for vanlig 2-skiftarbeid, 35,5 t/uke for døgnkontinuerlig skift- og sammenliknbart turnusarbeid og 33,6 t/uke for helkontinuerlig skift- og sammenliknbart turnusarbeid.

For arbeidere i NHO-bedrifter baseres beskrivelsen av lønnsutviklingen på timefortjenesten omregnet til 37,5 t/uke. I en del bransjer/tariffområder hvor det forekommer skiftarbeid, er timelønnssatsen for dette arbeidet fastsatt slik at fortjenesten per uke er den samme uansett hvilken arbeidstidsordning som gjelder. For å kunne sam-

³⁾ I følge Standard for næringsgrupper 1994 (C 182)

menlikne lønnstall bransjer i mellom, omregnes timefortjenestene slik at de tilsvarer en ukentlig arbeidstid på 37,5 timer. Med utgangspunkt i faktisk timelønn medfører omregning til 37,5 t/uke at bransjer med mye skiftarbeid vil få et relativt lavere lønnsnivå enn før omregningen i forhold til bransjer hvor det er lite skiftarbeid.

I lønnsstatistikken innhentes opplysninger om avtalt arbeidstid og overtidstimer. Avtalt arbeidstid blir benyttet som basis for å definere om en arbeidstaker er heltidsansatt eller deltidsansatt. I den offisielle lønnsstatistikken blir heltid definert som arbeidstid på 33 timer eller mer per uke. SSB kan sette andre grenser etter ønske fra oppdragsgivere, f. eks. i forbindelse med utarbeiding av tariffstatistikk. I offisiell lønnsstatistikk skilles det ikke mellom arbeid på skift/turnus og på dagtid, noe NHO kan gjøre for sine medlemsbedrifter. Videre benyttes avtalt arbeidstid for å beregne månedsfortjeneste for arbeidstakere som har timelønn. Avtalt arbeidstid er eksklusiv spisepauser. Det gjøres ingen fradrag for fravær grunnet ferie, sykdom, permisjon e.l. For arbeidstakere som har en varierende arbeidstid fra uke til uke blir det innrapportert gjennomsnittlig arbeidstid per uke for året eller for siste måned.

Heltid og deltid

I lønnsstatistikken regnes som nevnt alle ansatte med en avtalt arbeidstid på 33 timer eller mer per uke som heltidsansatte. For ansatte i stat, skoleverk, kommune og de statlige eide helseforetakene er heltid definert som alle med dellønnsprosent/stillingsandel på 100 prosent. I tillegg vil enkelte yrker hvor det arbeides mindre enn 33 timer per uke regnes som heltidsansatte. Deltidsansatte er definert som alle ansatte som har avtalt arbeidstid på mindre enn 33 timer per uke eller en stillingsandel på mindre enn 100 prosent.

Heltidsekvivalenter

For å kunne sammenlikne lønn mellom hel- og deltidsansatte omregnes lønnen til de deltidsansatte til hva den ville vært hvis de jobbet heltid. Der det ikke foreligger opplysninger om normalarbeidstid (norm i bransjen) gjøres dette ved å benytte forholdet mellom arbeidstiden til hver enkelt deltidsansatt og den gjennomsnittlige arbeidstiden for heltidsansatte i næringen som omregningsfaktor. Månedslønn per heltidsekvivalent for de deltidsansatte kan da slås sammen med månedslønn for de heltidsansatte slik at man kan beregne en gjennomsnittlig månedsfortjeneste for alle ansatte.

Kjennemerker

SSB samler videre inn opplysninger om alder, kjønn og stilling for den enkelte ansatte. Stillingskodene og stillingsbetegnelsene SSB får inn, er kjente betegnelser innen de enkelte næringsområder. Det foretas omkoding til stillingskoder i tråd med internasjonale anbefalinger og for å kunne rapportere statistikken etter de retningslinjer SSB har på området. I den nye lønnsstatistikken nyttes standard for yrkesklassifisering (Standard for yrkeskoding C 521 STYRK) som er den norske versjonen av den internasjonale yrkesstandarden ISCO-88. Kompetansenivå og spesialisering er de to hovedprinsippene standarden bygger på for å klassifisere yrkesutøvere etter yrke. SSB kopler også til datamaterialet opplysninger om høyeste fullførte utdanning fra utdannelsesregisteret. Her gjenstår det fortsatt en god del arbeid for å få til en stillingskoding som har nok detaljert informasjon for sentrale brukere av statistikken.

Kvartalsstatistikk

SSB har arbeidet med etablering av en ny kvartalsvis lønnsindeks. Hovedhensikten med denne indeksen er måling av lønnsendring gjennom året til bruk i konjunkturovervåkingen.

Det er siden 1. kvartal 1998 innhentet opplysninger for et utvalg av bedrifter i noen hovednæringsområder. Utvalget er trukket blant de bedriftene som er med i strukturstatistikken og det foretas rotasjon av utvalget en gang i året. SSB publiserer nå endringstall etter den kvartalsvise lønnsstatistikken for industri, olje- og gassutvinning og bergverksdrift, bygg- og anleggsvirksomhet, samferdsel, varehandel, forretningsmessig tjenesteyting og eiendomsdrift, kraftforsyning og hotell- og restaurantvirksomhet. Etter hvert vil de kvartalsvise lønnsindeksene bli utvidet til å omfatte de samme næringsområder som strukturstatistikken.

Den kvartalsvise lønnsindeksen er nært knyttet til den årlige strukturstatistikken lønn. Lønnsbegrepene (utbetalt avtalt lønn og månedsfortjeneste i alt) er identiske med lønnsbegrepene som benyttes i strukturstatistikken lønn. Utviklingen i utbetalt avtalt lønn som er hovedkomponenten i månedsfortjenesten i alt, er direkte sammenliknbar mellom den kvartalsvise lønnsindeksen og strukturstatistikken. Utviklingen i månedsfortjenesten er derimot ikke direkte sammenliknbar mellom de to statistikkene. Årsaken til dette er at uregelmessige tillegg og bonuser mv. beregnes som et snitt over året i strukturstatistikken, mens i den

kvartalsvise lønnsindeksen beregnes gjennomsnittet for størrelsene kun for det gjeldende kvartalet.

De kvartalsvise lønnsindeksene blir publisert om lag to måneder etter statistikkvartalets utløp.

Grunnlag og metoder for beregning av lønnsnivå og lønnsvekst

Lønnsstatistikken som innhentes har noe ulik dekningsgrad for de enkelte næringene. I lønnsstatistikken er også tatt med lønnstakere som ikke omfattes av tariffoppgjørene.

Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst i tabell 3.1 i kapittel 3 og tabell 7.9 i tabellvedlegget er basert på oppgaver over time- eller månedsfortjeneste eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Dvs. at månedsfortjenesten består av fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Uregelmessige tillegg omfatter bl.a. tillegg for ubekvem arbeidstid, utkallingstillegg, skifttillegg, smusstillegg, offshoret tillegg og andre tillegg som følge av arbeidets art. Uregelmessige tillegg er som regel knyttet til spesielle arbeidsoppgaver eller arbeidstider.

Beregningene inneholder de samme lønnskomponentene for alle grupper. I privat sektor er dette sikret gjennom SSBs nye lønnsstatistikk. I offentlig sektor produseres lønnsstatistikken ved hjelp av registre i henholdsvis Arbeids- og administrasjonsdepartementet⁴⁾ og Kommunenes Sentralforbund. Data for de statlige eide helseforetakene er fra og med 2002 innhentet av NAVO. Lønnsbegrepene her er forenlig med de i SSBs lønnsstatistikk. I lønnskomponentene inngår lønnstillegg som kan ha bakgrunn i spesielle forhold i en bransje, f.eks. skifttillegg og ulempetillegg. Videre inngår bonus i lønnsbegrepet. Derimot inngår ikke opsjoner og fordel ved aksjer til underkurs.

Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst er utført både for heltidsansatte, dvs. for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk og for et beregnet årsverk. Et fullt normalt årsverk svarer imidlertid ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper.

Begrepet "beregnet årsverk" omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Ved beregningene forutsettes det at det gis godtgjørelse for ferie- og sykefravær som er lik lønnsinntekten for arbeidet tid av tilsvarende lengde som fraværet.

I noen områder står deltidsansatte for en stor del av årsverkene. I det kommunale- og fylkeskommunale tariffområdet arbeider om lag 60 prosent av de ansatte deltid (utfører om lag 40 prosent av årsverkene), mens andelen om lag 40 prosent i varehandelen (utfører om lag 1/4 av årsverkene) og om lag 1/3 i skoleverket (utfører om lag 1/4 av årsverkene). For de andre gruppene/næringene i tabellene 3.1 ligger deltidsandelen rundt 20 prosent eller lavere.

For gruppene/næringene i tabell 3.1 i kapittel 3 og tabell 7.9 i tabellvedlegget med unntak av for arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter, beregnes årslønn for et bestemt år ved å ta utgangspunkt i lønnsstatistikken for vedkommende år, f. eks. i oktober. En kan dermed anslå økningen i den faste avtalte lønnen siden oktober året før. I tillegg innhentes det for alle grupper opplysninger om uregelmessige tillegg "hittil i år", f. eks. skift- og smusstillegg, som inngår med 1/9 i den totale månedsfortjenesten dersom statistikkens tellings tidspunkt er i oktober. Bonus o.l. innhentes for de 4 siste kvartaler og inngår med 1/12.

Økningen i den faste avtalte lønnen deles i tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning. Tariffmessig lønnsøkning anslås på grunnlag av tariffavtaler og kan fordeles på bestemte tidspunkter i 12-måneders perioden. Lønnsglidningen, som beregnes som en restpost, blir fordelt på ett eller flere tidspunkter for de ulike gruppene. Beregningsmåten fører til at fordelingen av veksten på de enkelte år er usikker.

For arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter tas det ved beregning av årslønn utgangspunkt i lønnsstatistikken for de 9 første månedene for alle lønnskomponenter, dvs. fast avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus. I tillegg har en avtalt lønn per 1. oktober.

Som nevnt har utvalget lagt til grunn at lønnsnivået per september/oktober holder seg på samme nivå ut året dersom det ikke gis sentrale tillegg de siste tre månedene av året eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen. Informasjon fra den kvartalsvise lønnsindeksen viser en viss lønnsvekst for noen grupper i privat sektor fra september/oktober og ut året som hittil ikke har vært fanget opp av beregningsoppleggene. Utvalget har derfor satt i gang et arbeid for å se på om kvartalsstatistikken kan brukes til å beregne lønnsvekst og overheng for tariffområder. Dette arbeidet kan medføre at tallene for lønnsvekst og overheng de siste tre-fire årene kan bli revidert for enkelte tariffområder. En slik revisjon vil ikke påvirke størrelsen på lønnsveksten sett over flere år, men gi en annen fordeling av lønnsveksten mellom år og

⁴⁾ SSB står for innhenting av lønnsopplysningene for statsansatte og skoleverket. SSB offentliggjør offisiell lønnsstatistikk både for staten, skoleverket, kommunene og for de statlige eide helseforetakene

dessuten gi en endret fordeling mellom overheng og bidrag fra lønnsglidningen i det enkelte år.

Det legges til grunn at bonus fordeler seg jevnt over året (fast påslag per tidsenhet, f.eks. per måned), mens veksten i uregelmessige tillegg fra året før som et utgangspunkt legges til avtalerevisjonen 1.4 eller 1.5 alt etter hvilken gruppe en ser på. Det gjelder både privat og offentlig sektor

bortsett fra for arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter. Her kan sammenhengen mellom avtalt lønn "hittil i år" og på tellingstidspunktet og informasjon om tariff tilleggene si noe om når veksten i uregelmessige tillegg er kommet.

Bonus i f.eks. 4. kvartal 2003 får vi oversikt over i januar/februar 2005. Først da kan vi beregne endelig årslønn for 2003.

Vedlegg 4**Om konkurranseevnebegrepet***Landets konkurranseevne*

Den omfattende deltakelsen i det internasjonale varebyttet har gjort det mulig for Norge å oppnå en langt høyere materiell levestandard enn hva som ville vært mulig i en økonomi som var vesentlig mer skjermet overfor utenlandsk konkurranse.

Land som deltar i det internasjonale vare- og tjenestebytet må over tid ha en rimelig balanse i utenriksøkonomien. Fordelene ved det internasjonale varebyttet vil bli vesentlig redusert, hvis vi ikke samtidig kan sørge for en full og effektiv ressursutnyttelse, herunder full sysselsetting, og en akseptabel inntektsfordeling. *Et lands konkurranseevne uttrykker derfor evnen til å opprettholde en rimelig balanse i utenriksøkonomien over tid, samtidig som en har full og effektiv ressursutnyttelse og en akseptabel inntektsfordeling.*

Konkurranseevnen for en næring karakteriserer evnen til å overleve over tid. Dette beror på næringens lønnsomhet og dens evne til å trekke til seg investeringer. En lønnsom næring må kunne hevde seg i konkurranse med utenlandske bedrifter på produktmarkedene, og med andre norske næringer i arbeidsmarkedet. En kan ikke uten videre trekke slutninger fra utviklingen i konkurranseevnen for en enkelt bedrift eller næring til utviklingen i konkurranseevnen for et helt land. En økonomi med vekst og omstilling vil normalt være preget av ulik utvikling i konkurranseevnen for de enkelte næringer. Videre kan en bedring i konkurranseevnen for en næring, f.eks. gjennom subsidiering av innsatsfaktorene, gi en dårligere utnyttelse av ressursene samlet sett, og dermed ikke bedre konkurranseevnen i samfunnsøkonomisk forstand. Det er derfor viktig å skille mellom konkurranseevnen for en enkelt næring og for Norge som helhet.

For Norge vil utviklingen i oljesektoren ha særlig stor betydning for utenriksøkonomien og dermed for landets samlede konkurranseevne. Både i 2002 og 2003 var driftsregnskapets overskudd om lag 200 mrd. kroner. Eksporten av råolje og naturgass var 288 mrd. kroner i 2003, mot 274 mrd. året før.

Konkurranseutsatte og skjermede næringer

Tradisjonelt har konkurranseutsatte næringer blitt assosiert med industrien, mens skjermede næringer som regel har blitt assosiert med tjenesteproduserende næringer (varehandel, transporttjenester, finansiell tjenesteyting, annen privat tjenesteyting etc.). Økt globalisering, sterkere internasjonal konkurranse og lavere transportkostnader har imidlertid bidratt til at stadig større deler av norsk næringsliv utsettes for konkurranse fra utlandet.

En drøfting innholdet i begrepene konkurranseutsatte og skjermede næringer er gitt i Holdenutvalgets rapport NOU 2000:21, vedlegg 8 (av professor Asbjørn Rødseth). I teorien blir skjermede næringer definert ved at de produserer varer eller tjenester som verken eksporteres eller importeres, mens konkurranseutsatte næringer produserer varer eller tjenester som eksporteres eller importeres. Denne inndelingen kan ses i lys av en sonndring mellom rotløse næringer og andre næringer. Rotløse næringer er næringer som ikke har noen naturlig geografisk forankring, og de kan dermed relativt enkelt flytte produksjonen til et annet land dersom dette viser seg lønnsomt.

For de konkurranseutsatte næringene vil produsentprisene i stor grad bli bestemt på verdensmarkedet, mens produsentprisene i de skjermede næringene i større grad vil reflektere forholdet mellom tilbud og etterspørsel innenlands. I praksis er det imidlertid vanskelig å avgrense hvilke næringer som er konkurranseutsatte og hvilke som er skjermede, fordi mange næringer er i en mellomstilling.

Rene konkurranseutsatte næringer kjennetegnes av bedrifter som produserer for et internasjonalt marked ved hjelp av arbeidskraft som eneste lokale produksjonsfaktor. (Bedriftene bruker også kapital, men er ikke bundet til å investere denne i Norge). Rene konkurranseutsatte næringer har stor betydning i forhold til lønnsoppgjøret, fordi utviklingen i lønnsnivået over tid bestemmer om næringen blir værende i Norge eller ikke. Blir lønnsnivået for høyt sammenliknet med produktiviteten, reduseres lønnsomheten, noe som kan føre til at det ikke blir investert i nye arbeidsplasser.

Lønnsnivået i de rene konkurranseutsatte næringene binder samtidig opp lønnsnivået i resten av økonomien dersom en skal ha samme lønn for samme arbeid uavhengig av næring.

Det største innslaget av rene konkurranseutsatte næringer finner man innenfor industrien, men det er slike næringer også innen tjenesteyting.

Industriens konkurranseevne

Økt produksjon i eksportkonkurrerende næringer og økte markedsandeler for importkonkurrerende næringer vil sikre at utenriksøkonomien blir mer robust overfor svingninger i oljeprisen. Blant de eksport- og importkonkurrerende næringene er industrien den viktigste enkeltnæringen. En rimelig god evne for industrien til å konkurrere både ute og hjemme er dermed viktig for å realisere en balansert økonomisk utvikling. Dette behøver imidlertid ikke innebære at industriens konkurranseevne hele tiden må være like god. Da oljeinntektene kom inn i norsk økonomi, kunne driftsbalansen ovenfor utlandet sikres med en mindre industrisektor. Men oljeinntektene innebærer ikke at norsk industri på varig basis kan ha svakere konkurranseevne enn industrien hos handelspartnere. I en moderne økonomi er det hele tiden betydelige omstillinger, og et visst antall bedrifter og arbeidsplasser blir hele tiden lagt ned. Dersom Norge skal opprettholde den nødvendige størrelsen på industrien spesielt og konkurranseutsatt sektor generelt, må de bedrifter og arbeidsplasser som blir lagt ned erstattes av nye. For at dette skal kunne skje, må bedriftene og arbeidsplassene som etableres ha minst like god konkurranseevne som industrien hos våre handelspartnere. Spesielt må investeringer i norsk industri gi avkastning på linje med investeringer i andre land. Hvis avkastningen på investeringer i Norge blir lavere enn avkastningen i andre land, vil det ikke være mulig å opprettholde en tilstrekkelig stor industri i Norge.

Industriens konkurranseevne avhenger av flere faktorer. Enkelte av faktorene er først og fremst knyttet til forhold i den enkelte bedrift, og vil i mindre grad påvirkes av endringer i de økonomiske rammevilkårene for bedriften. Dette gjelder i stor grad for produktivitet i vid forstand, dvs. bedriftenes evne til å utnytte arbeidskraft, kapital og energi på en effektiv måte i produksjonsvirksomheten og til å ta i bruk ny teknologi. Et annet eksempel er markedsføring.

Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr mest for kostnadene ved norsk industriproduksjon. Foruten lønnskostnadene vil andre kostnadskomponenter som energikostnader, kapital-

kostnader og kostnader til innenlandsk produsert vareinnsats ha betydning for norske bedrifters muligheter til å kunne hevde seg i den internasjonale konkurransen. Det samme vil være tilfellet for offentlige avgifter og subsidier.

For viktige deler av norsk industri er *energikostnadene*, særlig knyttet til elektrisk strøm, av stor betydning for konkurranseevnen. Også endringer i prisforholdet mellom ulike energibærere kan få betydning for konkurransesituasjonen for norsk industri. Slike endringer kan finne sted i løpet av forholdsvis kort tid. Bruken av olje som energikilde er i de fleste næringer relativt sett mindre i Norge enn i andre land. Derfor vil lave oljepriser på kort sikt bidra til å svekke den relative konkurransesituasjonen for mange norske bedrifter.

Bedriftenes *transport- og logistikkostnader* er også av betydning for konkurranseevnen. Undersøkelser indikerer at transportkostnadene i industrien utgjør om lag 6 prosent av omsetningen (per 2001).

Også *kapitalkostnadene* har betydning for konkurranseevnen. I teorien er det den såkalte brukerprisen på kapital som gjenspeiler kapitalkostnadene. Brukerprisen tar hensyn til markedsprisen på kapitalutstyret, kostnadene ved å binde kapital i bedriften (renten), kapitalslitet og reglene for bedrifts- og kapitalbeskatning. Brukerprisen på kapital er vanskelig å måle i praksis, men en har data for enkelte viktige komponenter i brukerprisen som f.eks. renter, og pris på nytt kapitalutstyr. Det er i prinsippet også mulig å beregne virkninger av skattereglene på brukerprisen.

I lys av den tettere integrasjonen i de internasjonale kapitalmarkedene og at reguleringene av kapitalbevegelser over landegrensene i all hovedsak er fjernet, er det mindre grunn til å vente at kostnadene for bedriftene ved å ta opp lån skal være vesentlig annerledes i Norge enn i andre land. Likevel er det en klar tendens til at mange bedrifter låner mest i nasjonal valuta. Dette gjelder særlig små og mellomstore bedrifter som produserer for hjemmemarkedene, hvor tilbud av kreditt forutsetter god lokal kunnskap om marked og aktører. Det kan også være rasjonelt å ha gjeld i nasjonal valuta siden andre kostnader og inntekter er i nasjonal valuta. Også slike bedrifter vil imidlertid møte internasjonal konkurranse. Det kan derfor være relevant å sammenlikne lånekostnadene i norske kroner med lånekostnadene for gjennomsnittet av våre handelspartnere. I så fall må en også korrigere for endringer i verdien på den norske kronen i forhold til valutaene til våre handelspartnere.

Avgifter og subsidier som knyttes direkte til

bruk av arbeidskraft, f.eks. arbeidsgiveravgift, fanges opp i lønnskostnadene, slik de måles i dette kapitlet. Andre avgifter og subsidier fanges imidlertid ikke opp, f.eks. CO₂-avgifter. Slike avgifter og subsidier vil også påvirke konkurranseevnen, men det er vanskelig å framskaffe sammenliknbare tall mellom land.

Utviklingen i industriens internasjonale konkurranseevne avhenger også av produktivitets- og kostnadsutviklingen i øvrige deler av norsk næringsliv, særlig i de *skjermede næringene*. Disse næringene leverer vareinnsats, energi og kapitalvarer til industrien. Jo billigere disse leveransene kan skje, desto bedre blir industriens internasjonale konkurranseevne. Videre konkurrerer industrien

med øvrige næringer om enkelte innsatsfaktorer, særlig arbeidskraft. Lavere lønninger og svekket lønnsomhet i andre næringer kan føre til at industriens konkurranseevne bedres ved at det blir lettere og billigere for industrien å skaffe arbeidskraft og kapitalvarer. Kostnadsutviklingen i industrien kan derfor ikke ses uavhengig av kostnadsutviklingen i norsk økonomi for øvrig.

Forutsigbare og stabile rammebetingelser kan bidra til å styrke næringslivets konkurranseposisjon. For en liten, åpen økonomi som den norske vil det være svært vanskelig å oppnå en stabil realøkonomisk utvikling uten at en samtidig har en relativt stabil nominell utvikling, herunder en stabil valutakurs.

Vedlegg 5**Nærmere om den harmoniserte konsumprisindeksen**

Maastricht-traktaten, som ble vedtatt i 1991, inneholder konvergenskriterier som måtte oppfylles før endelig etablering av den Økonomiske og monetære union (ØMU). Et av kriteriene var knyttet til nivået på inflasjonen. De nasjonale konsumprisindeksene i de enkelte land kan være uegnet når en skal sammenligne prisutviklingen mellom land, bl.a. fordi ulike komponenter av prisindeksen beregnes og vektlegges forskjellig. Dette er noe av grunnen til etableringen av en harmonisert konsumprisindeks (HKPI).

Ved å samordne det metodiske opplegget produseres det nå harmoniserte konsumprisindekser i alle EU-land, samt Island og Norge, som anses å være bedre egnet til internasjonale sammenlikninger. Den harmoniserte konsumprisindeksen (HKPI) vil for de fleste land eksistere parallelt med den tradisjonelle konsumprisindeksen (KPI).

I Norge dekker den harmoniserte konsumprisindeksen om lag 88 prosent av forbruksutgiftene som inngår i den tradisjonelle konsumprisindeksen. Det eneste området som nå er utelatt fra den harmoniserte indeksen (HKPI), men som derimot er dekket i den tradisjonelle konsumprisindeksen (KPI), er selveieres bokostnader (beregnet husleie)¹⁾. I henhold til EØS-bestemmelser må alle land som lager harmoniserte konsumprisindekser kontrollere vektene som brukes i beregningene årlig etter visse kriterier. I Norge bygger vektene i både KPI og HKPI på et gjennomsnitt av resultater fra Forbruksundersøkelsen siste tre år. Vektene implementeres imidlertid til forskjellige tidspunkter.

I HKPI er beregnet husleie utelatt. Derimot inngår betalt husleie. Dette innebærer totalt sett at husholdningenes gjennomsnittlige boutgifter blir mindre vektlagt i HKPI enn i KPI, og tilsvarende får utviklingen mindre betydning.

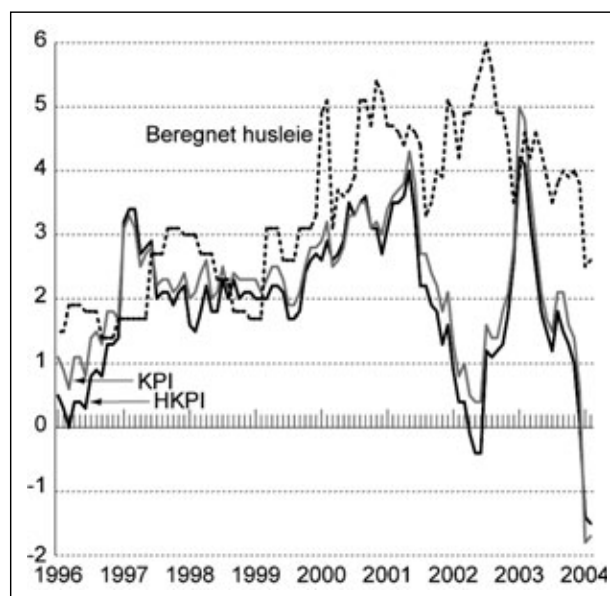
Figur 5.1 viser utviklingen i HKPI, KPI og beregnet husleie i Norge fra 1996 til februar 2004. Figuren viser at tolv månedersveksten i HKPI i hovedsak har vært lavere enn for KPI. I siste halvår i 1998 og i begynnelsen av 1999 var KPI høyere enn HKPI, selv om veksten i husleieindeksen var lavere enn

veksten i totalindeksen. Dette skyldes i hovedsak at barnehagetakster, skolegang og enkelte helse-tjenester, som den gang var utelatt fra HKPI, men inngikk i KPI, hadde en vesentlig høyere tolv månedersvekst enn KPI. At HKPI var moderat høyere enn KPI i deler av 2000, til tross for at veksten i beregnet husleie var høyere enn veksten i totalindeksen²⁾, skyldes trolig blant annet enkelte omlegginger av HKPI fra og med januar 2000. I 2002 var differansen mellom tolv månedersveksten i HKPI og i KPI relativt stor, noe som kan tilskrives en kraftig vekst i husleieindeksen.

I 2003 var den gjennomsnittlige stigningen i HKPI i Norge 2,0 prosent, mens den tilsvarende veksten i KPI var 2,5 prosent. Differansen må ses i sammenheng med den relativt kraftige veksten i beregnet husleie, jf. figur 5.1. I februar i år falt KPI med 1,7 prosent fra samme måned året før, mens nedgangen i HKPI var 1,5 prosent.

Figur 5.2 gir en oversikt over tolv måneders-

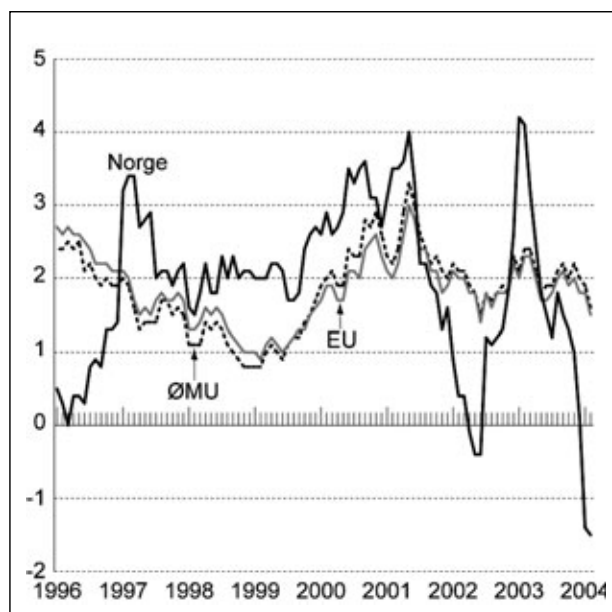
²⁾ Den markerte stigningstakten i husleieindeksen i januar og februar 2000 skyldes tekniske endringer. Siden januar 2000 er husleiene registrert og innarbeidet i konsumprisindeksen månedlig, mot tidligere kvartalsvis.

Figur 5.1 Prisutviklingen i Norge. Vekst i prosent fra samme måned året før. KPI, HKPI, og husleieindeksen/beregnet husleie

¹⁾ Helse og utdanningstilbud berørt av offentlige overføringer og forsikringstjenester ble tatt inn i HKPI fra og med januar 2000.

veksten i den harmoniserte konsumprisindeksen i Norge, EU-landene og euroområdet i perioden fra 1996 til februar 2004. Fra 1997 til sommeren 2001 var prisstigningen i Norge høyere enn prisstigningen i EU og euroområdet. I 2001 og 2002 påvirket endringer i momssatsene prisforløpet i Norge betydelig. Økningen i merverdiavgiftsatsen fra 1. januar 2001 bidro til å øke differansen i forhold til EU, mens prisstigningstakten i Norge falt under den i EU etter halveringen av matmomsen fra 1. juli 2001. I første halvår 2002 var tolv månedersveksten i HKPI betydelig lavere i Norge enn i euroområdet. Dette skyldes i hovedsak halveringen av matmomsen i 2001. I andre halvår steg årsvekstraten i Norge igjen, og mot slutten av året var inflasjonen, målt ved tolv månedersveksten i HKPI, relativt lik i Norge og EU. I begynnelsen av 2003 var prisveksten i Norge klart høyere enn i EU. Prisveksten i Norge avtok betraktelig de siste månedene og som gjennomsnitt for året var prisveksten 2,0 prosent både i Norge og i EU.

Figur 5.2 Harmonisert konsumprisindeks (HKPI) i Norge, EU-landene og euroområdet. Vekst i prosent fra samme måned året før.

Tabell 5.1 Harmonisert konsumprisindeks for Norge, EU-landene og euroområdet. Gjennomsnittlig årlig vekst

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Norge	0,7	2,6	2,0	2,1	3,0	2,7	0,8	2,0
EU-landene	2,4 ¹⁾	1,7	1,3	1,2	2,1	2,3	2,1	2,0
Euroområdet	2,2	1,6	1,1	1,1	2,1	2,3	2,3	2,1

Vedlegg 6**Kursutviklingen for norske kroner**

Historisk sett har Norge hatt en relativt stabil utvikling i valutakursen sammenliknet med de fleste av våre viktigste handelspartnere, jf. figur 6.1. Dette vedlegget gir en omtale av utviklingen i kronekursen de siste årene. En omtale av valutakursutviklingen lenger tilbake i tid gis i Beregningsutvalgets rapport: NOU 2003:10.

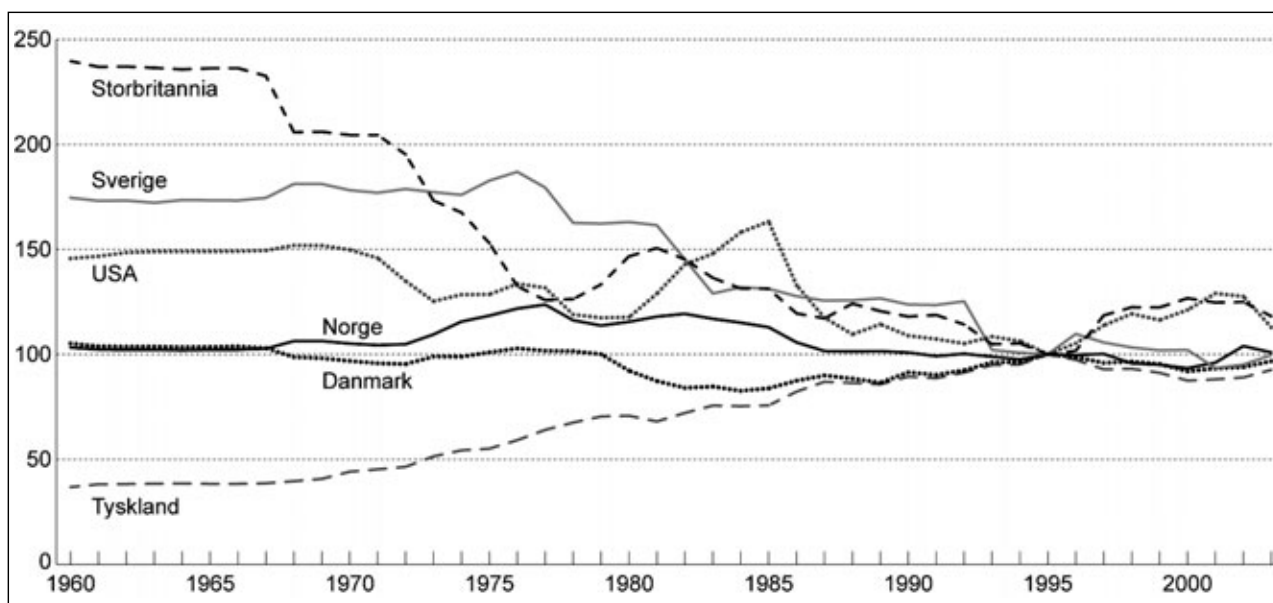
Gjeldende retningslinjer for pengepolitikken

I St.meld. nr. 29 (2000-2001) Retningslinjer for den økonomiske politikken, som ble framlagt 29. mars 2001, ble det trukket opp nye retningslinjer for pengepolitikken. Bakgrunnen for dette var at finanspolitikken nå skal tilpasses en gradvis og opprettholdbar økning i bruken av petroleumsinntektene i norsk økonomi. I denne situasjonen var det behov for en klarere forankring av pengepolitikkenes rolle i å støtte opp om en stabil økonomisk utvikling.

I tråd med denne forskriften skal pengepolitikken sikte mot stabilitet i den norske kronens nasjonale og internasjonale verdi, herunder også bidra

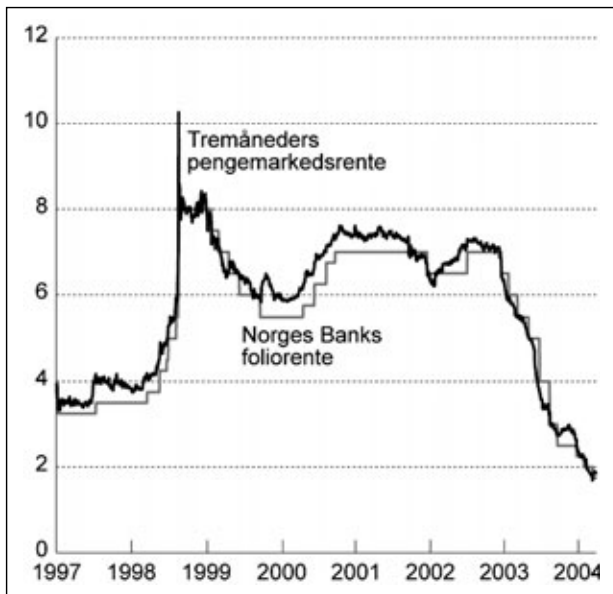
til stabile forventninger om valutakursutviklingen. Pengepolitikken skal samtidig understøtte finanspolitikken ved å bidra til å stabilisere utviklingen i produksjon og sysselsetting. Norges Banks operative gjennomføring av pengepolitikken skal i samsvar med dette rettes inn mot lav og stabil inflasjon, definert som en årsvekst i konsumprisene som over tid er nær 2½ prosent. Det forventes at konsumprisveksten som en hovedregel vil ligge innenfor et intervall på +/- 1 prosentpoeng rundt målet for prisstigningen. I St.meld. nr. 29 (2000-2001) står det videre at Norges Banks rentesetting skal være framoverskuende og ta tilbørlig hensyn til usikkerheten knyttet til makroøkonomiske anslag og vurderinger. Den skal ta hensyn til at det kan ta tid før politikkendringer får effekt, og den bør se bort fra forstyrrelser av midlertidig karakter som ikke vurderes å påvirke den underliggende pris- og kostnadsveksten.

Fra desember 2002 og fram til mars 2004 reduserte Norges Bank renten med til sammen 5¼ prosentpoeng. Begrunnelsen for rentenedset-

Figur 6.1 Utviklingen i nominell effektiv valutakurs for utvalgte land. Indeks 1995=100. Stigende kurve angir sterkere kurs

Kilde: Norges Bank

Figur 6.2 Tremåneders pengemarkedsrente og Norges Banks foliorente. Prosent.

Kilde: Norges Bank.

telsene var bl.a. knyttet til at veksten i konsumprisene ble klart lavere enn Norges Bank hadde ventet. Norges Bank la i denne sammenheng vekt på den sterke kronekursen, svak vekst i internasjonal økonomi og utsikter til svakere vekst også i norsk økonomi. Styringsrenten ble satt ned med ½ prosentpoeng på sentralbankens rentemøter 11. desember, 22. januar, 5. mars og 30. april og 17. september. På hovedstyremøtene 25. juni og 13. august ble renten redusert med 1 pro-

sentpoeng. 17. desember, 28. januar og 11. mars besluttet hovedstyret å redusere renten med ¼ prosentpoeng. Foliorenten er dermed nede i 1¾ pst.

Nærmere om euro, ECU og effektiv kronekurs

ØMU ble formelt vedtatt etablert gjennom Maastricht-traktaten fra 1992, og ble etablert 1. januar 1999. Etableringen av ØMU innebærer en felles valuta og en felles pengepolitikk i EU-landene som deltar i valutaunionen. Disse deltakerlandene er nå Belgia, Finland, Frankrike, Hellas, Irland, Italia, Luxembourg, Nederland, Portugal, Spania, Tyskland og Østerrike. Euro har erstattet de nasjonale valutaene i deltakerlandene. I første omgang var det kun mulig å benytte euroen ved bruk av betalingskort eller ved overføringer mellom bankkonti. Kontanter denominert i euro ble innført 1. januar 2002.

Euroen er den klart viktigste valutaen i både industriens effektive valutakurs og i den importviede valutakursen (med 44 land), jf. tabell 6.1.

Industriens effektive valutakurs blir nå beregnet som en kjedeindeks. En unngår dermed store endringer i indeksen som følge av endringer i vektene til valutakursene som ligger langt fra sin basiskurs. Vektene vil som før bli oppdatert fortløpende. Industriens effektive valutakurs omfatter nå 25 land. I 1996 sto disse landene for rundt 94 prosent av Norges handel med industrivarer.

Boks 6.1 Forskrift om pengepolitikken

§ 1.

Pengepolitikken skal sikte mot stabilitet i den norske krones nasjonale og internasjonale verdi, herunder også bidra til stabile forventninger om valutakursutviklingen. Pengepolitikken skal samtidig understøtte finanspolitikken ved å bidra til å stabilisere utviklingen i produksjon og sysselsetting.

Norges Bank forestår den operative gjennomføringen av pengepolitikken.

Norges Banks operative gjennomføring av pengepolitikken skal i samsvar med første ledd rettes inn mot lav og stabil inflasjon. Det operative målet for pengepolitikken skal være en årsvekst i konsumprisene som over tid er nær 2,5 prosent.

Det skal i utgangspunktet ikke tas hensyn til direkte effekter på konsumprisene som skyldes

endringer i rentenivået, skatter, avgifter og særskilte midlertidige forstyrrelser.

§ 2.

Norges Bank skal jevnlig offentliggjøre de vurderingene som ligger til grunn for den operative gjennomføringen av pengepolitikken.

§ 3.

Den norske krones internasjonale verdi fastlegges på grunnlag av kursene i valutamarkedet.

§ 4.

Norges Bank gir på statens vegne de meddelelser om kursordningen som følger av deltakelse i Det internasjonale valutafond, jf. lov om Norges Bank og pengevesenet § 25 første ledd.

Tabell 6.1 Nåværende konkurranseevnevekter og importvekter

	Vekter i industriens effektive valutakurs ¹⁾	Importvekter ²⁾
Euro	42,1	378,5
Danmark	8,1	82,6
Sverige	19,9	160,9
Storbritannia	12,0	76,3
Sveits	1,2	13,3
Japan	4,8	32,1
USA	6,4	64,1
Canada	0,6	21,6
Singapore	0,3	3,9
Sør-Korea	2,1	6,4
Thailand	0,2	3,7
Taiwan	0,6	10,5
Polen	1,1	13,9
Tsjekkia	0,4	7,5
Ungarn	0,1	4,2
Argentina	..	1,6
Australia	..	2,3
Bangladesh	..	1,2
Brasil	..	6,3
Chile	..	1,6
Kina	..	55,7
Colombia	..	1,3
Hong Kong	..	3,7
Indonesia	..	2,7
India	..	3,2
Island	..	2,9
Sri Lanka	..	0,3
Marokko	..	0,8
Malaysia	..	4,9
Filippinene	..	1,6
Pakistan	..	1,2
Russland	..	22,0
Tyrkia	..	5,3
Sør-Afrika	..	2,1
	100,0	1000,0

¹⁾ OECD-vekter i 1999.

²⁾ Importveid nominell effektiv kurs er beregnet på grunnlag av 44 land med løpende vekter. De nåværende vektene er basert på importandeler i 2002.

Utviklingen i kronekursen de siste årene

Gjennom første halvår 2000 svekket kronekursen seg mot svenske kroner, britiske pund og amerikanske dollar, og målt ved industriens effektive valutakurs var kronen nesten 4 prosent svakere i mai enn ved inngangen til året. I andre halvår styrket kronen seg betydelig i forhold til svenske kroner, og moderat i forhold til euro. Kronen svekket seg videre mot dollar. Fra 1999 til 2000 sett under ett svekket kronekursen seg med 2,1 prosent målt ved industriens effektive valutakurs, noe som sær-

lig må ses i sammenheng med dollarstyrkingen fra sommeren 1999 til høsten 2000. I forhold til amerikanske dollar falt kronekursen med 13 prosent fra 1999 til 2000.

Amerikanske dollar fortsatte styrkingen i første halvår 2001, mens kronen styrket seg moderat i forhold til euro og kraftig i forhold til svenske kroner. I forhold til britiske pund var kronen stabil gjennom hele 2001, men på et noe sterkere nivå enn året før. Målt ved industriens effektive valutakurs var norske kroner om lag 7 prosent sterkere i september 2001 enn i mai året før, noe som særlig skyldes

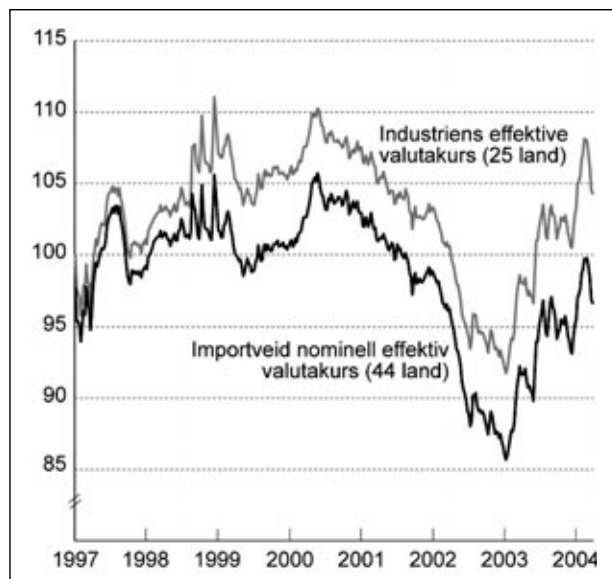
en stadig svekkelse av svenske kroner i denne perioden. De siste månedene av 2001 svekket norske kroner seg noe, særlig i forhold til svenske kroner. Fra 2000 til 2001 under ett styrket kronekursen seg med 3,1 prosent målt ved industriens effektive valutakurs. Styrkingen vis-à-vis svenske kroner bidro isolert til 1,8 prosentpoeng av dette, mens styrkingen vis-à-vis britiske pund og euro hver bidro med 0,3 prosent.

Gjennom hele 2002 opplevde amerikanske dollar en generell svekkelse. En lang rekke skandaler i høyt profilerte amerikanske selskaper trekkes fram som en viktig forklaringsfaktor til denne svekkelsen. Videre har dollarkursen i flere år vært omtalt som "overvurdert", bl.a. på bakgrunn av kjøpekraftsbetraktninger. Store underskudd på driftsbalansen overfor utlandet kan også antyde at dollarkursen har ligget høyere enn sitt likevektsnivå. I et slikt lys kan dollarsvekkelsen gjennom 2002 og 2003 anses som en tilbakevending fra et sterkt nivå. I forhold til euro svekket dollaren seg fra om lag 0,88 ved inngangen av 2002 til om lag 1,05 ved utgangen av året. I 2003 styrket euroen seg ytterligere mot dollar, til 1,26.

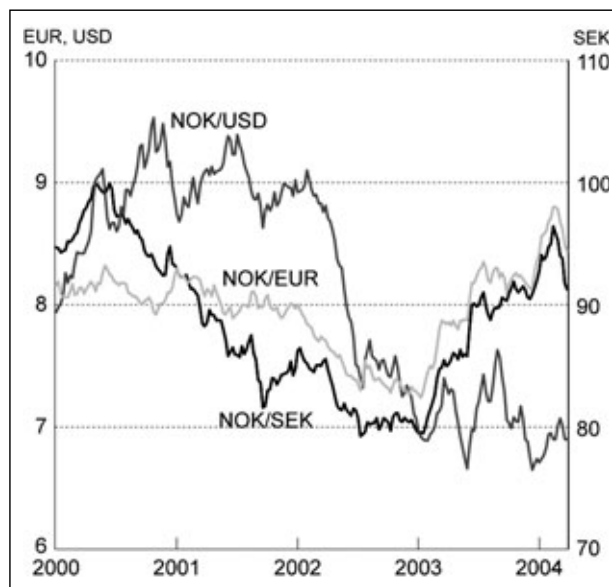
I løpet av første halvår 2002 styrket kronen seg med innpå 8 prosent målt ved industriens effektive valutakurs. Norske kroner styrket seg i denne perioden både vis-à-vis euro, svenske kroner, britiske pund og særlig amerikanske dollar. Rentedifferansen i forhold til andre land, meget gode statsfinanser, stort overskudd på utenriksregnskapet og fallende aksjemarkeder internasjonalt trekkes alle fram som forklaringsfaktorer på kronestyrkingen. I andre halvår 2002 styrket kronekursen seg ytterligere med 2,7 prosent. Styrkelsen av kronekursen hadde da i all hovedsak sitt motstykke i den generelle dollarsvekkelsen, mens kronen var relativt stabil i forhold til de andre viktige valutaslagene. Gjennomsnittlig styrket kronekursen seg med 7,4 prosent fra 2001 til 2002, målt ved industriens effektive valutakurs. Utslagene i kronekursen i 2002 skyldtes trolig i noen grad overdrevne oppfatninger hos markedsaktørene av omstillingsbehovet i økonomien knyttet til innfasingen av oljeinntekter.

Gjennom 2003 svekket industriens effektive kronekurs seg med 12 prosent. Kronekursen svekket seg klart mot svenske og danske kroner og mot euro, men styrket seg noe målt mot amerikanske dollar. Kronekurssvekkelsen i 2003 må ses i lys av den markerte styrkingen året før. Målt som årsgjennomsnitt svekket kronen seg med 3 prosent målt ved industriens effektive valutakurs.

Vektene for den importveide kronekursen er basert på bilateral handel i varer eksklusive olje og gass, skip og oljeplattformer. Figur 6.3 viser utvik-

Figur 6.3 Industriens effektive valutakurs og importveid kronekurs. Ukentlige observasjoner. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

Figur 6.4 Utviklingen i norske kroner pr euro og amerikansk dollar (høyre akse) og svenske kroner (venstre akse). Ukentlige observasjoner. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

lingen i den importveide kronekursen (44 land) de siste årene. I 2000 svekket den importveide valutakursen seg med 2,5 prosent, mens den styrket seg med 3,1 prosent i 2001. I 2002 styrket den importveide kronekursen seg med 8,5 prosent. Gjennom 2003 svekket den importveide kursen seg med 11 prosent, målt som årsgjennomsnitt var imidlertid svekkelsen kun på drøyt 1 prosent fra året før.

Fra årsskiftet og fram til midten av februar i år svekket kronekursen seg markert mot valutaene til

alle våre viktigste handelspartnere. Siden har imidlertid kronekursen styrket seg noe igjen. Ved utgangen av mars i år var kronekursen $4\frac{1}{2}$ prosent sva-

kere enn gjennomsnittet for fjoråret målt ved industriens effektive valutakurs, mens den var 4 prosent svakere målt ved den importveide kronekursen.

Vedlegg 7

Tabellvedlegg

Tabell 7.1 Skattesatser og beløpsgrenser mv. etter 2000-, 2001-, 2002-, 2003 og 2004-regler

	2000-regler	2001-regler	2002-regler	2003-regler	2004-regler
<i>a. Trygdeavgift</i>					
Lønnsinntekt	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst
Næringsinntekt i jordbruk, skogbruk og fiske	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst
Annen næringsinntekt ¹⁾	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst
Pensjonsinntekt	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst
<i>b Toppskatt til staten</i>					
Trinn 1					
Sats ²⁾	13,5 pst.	13,5 pst.	13,5 pst.	13,5 pst.	13,5 pst.
Innslagspunkt, klasse 1	277 800 kr	289 000 kr	320 000 kr	340 700 kr	354 300 kr
Innslagspunkt, klasse 2	329 000 kr	342 200 kr	342 200 kr	364 000 kr	378 600 kr
Trinn 2					
Sats ³⁾	19,5 pst.	19,5 pst.	19,5 pst.	19,5 pst.	19,5 pst.
Innslagspunkt	762 700 kr	793 200 kr	830 000 kr	872 000 kr	906 900 kr
<i>Skatter på alminnelig inntekt</i>					
<i>c Kommune-, fylkes- og fellesskatt</i>					
Finnmark og Nord- Troms	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst
Landet ellers	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst
<i>d Maksimalle marginale skattesatser</i>					
Samlet maksimal marginalsatt på lønn og personinntekt fra næringsvirksomhet i jordbruk, skogbruk og fiske	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst
Samlet maksimal marginalsatt på personinntekt fra annen næringsvirksomhet	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst
<i>Standardfradrag mv.</i>					
<i>e Klassefradrag</i>					
Klasse 1	27 700 kr	28 800 kr	30 100 kr	31 600 kr	32 900 kr
Klasse 2	55 400 kr	57 600 kr	60 200 kr	63 200 kr	65 800 kr
<i>f Minstefradrag</i>					
Sats	22,0 pst.	22,0 pst	23,0 pst	24,0 pst	24,0 pst
Øvre grense	36 600 kr	40 300 kr	43 000 kr	45 700 kr	47 500 kr
Nedre grense	4 000 kr	4000 kr	4000 kr	4000 kr	4000 kr
Lønnsfradrag ⁴⁾	30 600 kr	31 800 kr	31 800 kr	31 800 kr	31 800 kr
<i>g Særfradrag for alder</i>	17 640 kr	17 640 kr	18 360 kr	18 360 kr	18 360 kr

	2000-regler	2001-regler	2002-regler	2003-regler	2004-regler
<i>h Særfradrag for uførhet</i>	17 640 kr	17 640 kr	18 360 kr	18 360 kr	18 360 kr
<i>i Avtrappingssats, skattereduksjonsregelen</i>	55,0 pst	55,0 pst	55,0 pst	55,0 pst	55,0 pst
<i>j Skattefrie nettoinntekter, pensjonister</i>					
Enslige	73 800 kr	76 800 kr	81 100 kr	85 200 kr	88 600
Ektepar	120 600 kr	125 400 kr	131 700 kr	138 300 kr	143 800
<i>l foreldrefradrag (for barn under 12 år)</i>					
Øvre grense, ett barn	25 000 kr	25 000 kr	25 000 kr	25 000 kr	25 000 kr
Øvre grense, to eller fl	30 000 kr	30 000 kr	30 000 kr	30 000 kr	30 000 kr
<i>m Forsørgerfradrag i skatt (pr. barn)</i>					
Barn (under 16 år)	1 820 kr	Opphevet	Opphevet	Opphevet	Opphevet
Ungdom (mellom 16 og 18 år)	1 820 kr	Opphevet	Opphevet	Opphevet	Opphevet
<i>n Generelle satser for barnetrygd⁵⁾</i>					
1. barn	9 948 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
2. barn	9 948 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
3. barn	10 944 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
4. barn	10 944 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
5. og følgende barn	10 944 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
<i>o Sum barnetrygd og forsørgerfradrag (til orientering)</i>					
1. barn	11 768 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
2. barn	23 536 kr	23 328 kr	23 328 kr	23 328 kr	23 320 kr
3. barn	36 300 kr	34 992 kr	34 992 kr	34 992 kr	34 980 kr
4. barn	49 064 kr	46 656 kr	46 656 kr	46 656 kr	46 640 kr
Tillegg pr. barn utover 4 barn	12 764 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
<i>p Ekstra barnetrygd til barn mellom 1-3 år⁶⁾</i>	7 884 kr	7 884 kr	7 884 kr	Opphevet	Opphevet
<i>q Ekstra barnetrygd i Finnmark og Nord-Troms</i>	3 792 kr	3 792 kr	3 792 kr	3 792 kr	3 790 kr

¹⁾ For næringsinntekt over 12 G betales 7,8 pst. trygdeavgift.

²⁾ For skattytere i Finnmark og Nord-Troms utgjør satsen 9,5 pst.

³⁾ Trinn 2 i toppskatten gjaldt ikke for skattytere i Nord-Troms og Finnmark fram t.o.m. 1998. Det nye trinn 2 i toppskatten som ble innført f.o.m. 2000 gjelder derimot også for skattytere i Nord-Troms og Finnmark.

⁴⁾ Skattyter må velge mellom minstefradrag og lønnsfradrag.

⁵⁾ F.o.m. 1. mai 2000 ble barnetrygden utvidet til å gjelde t.o.m. den måneden barnet fyller 18 år. Fra 1. juli 2000 gjelder barnetrygden t.o.m. måneden før barnet fyller 18 år.

⁶⁾ Ekstra barnetrygd til barn mellom 1 og 3 år fjernes fra 1. august 2003.

Kilde: Finansdepartementet

Tabell 7.2 Utvikling i grunnbeløpet, minstepensjonene for enslige og ektepar og pensjonene til enslige fødte uføre/unge uføre i perioden 1.5.1993-30.4.-2004. Kroner

	Grunnbeløpet	Årlig minstepensjon for enslig	Årlig minstepensjon for ektepar	Årlig pensjon til enslige fødte uføre/unge uføre ¹⁾	
				Pensjon før 1.1.92 ²⁾	Pensjon tidligst fra 1.1.92 ³⁾
1.05.93-31.12.93	37 300	59 868	96 816	92 688	88 992
1.01.94-30.04.94	37 300	59 868	101 088 ⁴⁾	92 688	88 992
1.05.94-31.12.94	38 080	61 116	103 200	94 620	90 852
1.01.95-30.04.95 ⁵⁾	38 080	61 512	103 992	94 620	90 852
1.05.95-30.04.96	39 230	63 372	107 136	97 488	93 600
1.05.96-30.04.97	41 000	66 240	111 984	101 892	97 836
1.05.97-30.04.98 ⁶⁾	42 500	69 360	117 456	105 672	101 412
1.05.98-30.04.99 ⁷⁾	45 370	81 360	140 040	112 752	108 252
1.05.99-30.04.00	46 950	84 204	144 912	116 676	112 032
1.05.00-30.04.01	49 090	88 032	151 512	121 992	117 132
1.05.01-30.04.02	51 360	92 100	158 532	127 632	122 544
1.05.02-30.04.03	54 170	97 140	167 208	134 616	129 252
1.05.03-30.04.04	56 861	101 964	181 200 ⁸⁾	141 300	135 660

¹⁾ Personer som er født uføre eller har blitt uføre før fylte 26 år har rett til en garantert minstetilleggspensjon fra folketrygden.

²⁾ Uførepensjonen er beregnet ut i fra 3,3 i sluttpoengtall og en pensjonsprosent på 45 pst.

³⁾ Uførepensjonen er beregnet ut i fra 3,3 i sluttpoengtall og en pensjonsprosent på 42 pst.

⁴⁾ Hevingen av særtilleggsats for ektepar fra 1.1.94. Ny sats 2*60,5 pst. av grunnbeløpet, dvs. dobbelt av satsen for enslige.

⁵⁾ Heving av særtilleggssatsen fra 1.1.95. Høy sats utgjør 61,55 pst. av grunnbeløpet.

⁶⁾ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.97. Høy sats utgjør 63,2 pst. av grunnbeløpet.

⁷⁾ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.98. Høy sats utgjør 79,33 pst. av grunnbeløpet.

⁸⁾ Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5.2003. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,8 G.

Kilde: Sosialdepartementet.

Tabell 7.3 Timelønnskostnader i industrien hos Norges viktigste handelspartnere. Prosentvis vekst fra året før¹⁾

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Belgia ²⁾	4,8	1,2	2,9	1,6	3,4	1,5	0,3	2,8	4,2	1,1	2,2
Canada ³⁾	2,0	1,7	2,2	-0,8	2,9	2,8	1,6	3,5	4,3	3,2	3,5
Danmark ²⁾	2,8	3,2	3,6	3,9	3,7	3,9	4,2	4,0	3,7	3,9	4,0
Finland ²⁾	4,9	4,6	7,8	2,8	2,6	5,0	3,4	5,2	5,0	3,4	2,9
Frankrike ²⁾	3,0	2,5	2,7	1,7	2,5	1,7	3,8	3,0	2,8	3,2	3,4
Italia ²⁾	5,1	1,5	4,6	6,9	2,9	-0,7	2,9	1,8	1,5	2,5	3,1
Nederland ²⁾	3,7	4,3	2,2	2,4	2,7	3,1	3,1	3,9	4,7	4,4	3,0
Storbritannia ²⁾	4,7	5,0	4,4	4,3	4,2	4,5	4,0	4,6	5,0	4,0	3,0
Sverige ²⁾	3,3	4,2	5,4	6,6	4,4	3,6	1,7	2,9	3,4	3,8	3,3
Sveits ³⁾	-0,5	3,3	1,5	3,6	3,6	3,6	1,5	1,4	2,5	1,7	1,7
Tyskland ²⁾	5,9	5,5	5,4	5,1	2,3	0,8	2,9	2,8	3,6	3,0	2,3
Østerrike ²⁾	5,3	4,2	-0,2	2,6	1,3	0,8	2,6	3,5	3,0	3,0	2,5
Japan ²⁾	2,8	2,0	3,2	0,8	3,4	2,6	-0,3	0,0	1,9	-2,5	0,6
USA ²⁾	2,7	2,8	2,2	1,3	1,9	5,3	4,0	7,0	7,4	3,1	2,1
Spania ²⁾	8,7	2,9	2,3	4,1	2,9	2,5	2,7	2,8	3,4	3,0	4,3
Irland ²⁾	5,7	3,3	3,0	3,1	3,1	5,0	5,7	5,1	7,9	6,2	5,1
Hellas ²⁾	13,3	13,0	13,6	8,8	8,8	4,6	4,2	5,9	4,6	5,0	6,5
Portugal ²⁾	7,7	4,8	6,0	4,9	4,8	4,8	4,5	4,8	5,4	4,8	2,7
Singapore ³⁾	8,3	7,9	4,8	5,2	5,2	-5,1	-1,0	9,7	-3,1	0,0	5,9
Sør-Korea ³⁾	10,8	15,0	9,3	14,2	6,4	0,5	10,9	8,1	8,6	7,9	6,9
Thailand ⁴⁾	8,7	10,6	11,3	11,4	11,1	13,7	5,5	6,8	4,2	5,4	6,2
Taiwan ³⁾	7,0	6,4	6,1	4,4	4,2	2,8	3,4	3,8	-1,5	2,0	6,2
Polen ²⁾	39,0	38,3	34,2	27,0	21,6	14,7	10,4	10,0	9,0	8,0	3,2
Tsjekkia ⁵⁾	19,9	16,2	18,2	17,9	12,7	10,1	6,8	6,4	7,3	6,5	6,5
Ungarn ⁵⁾	22,0	23,7	19,7	23,5	21,7	15,1	5,0	15,8	15,8	17,7	12,9
<i>Norges handelspartnere</i>	<i>4,2</i>	<i>4,0</i>	<i>4,5</i>	<i>4,7</i>	<i>3,5</i>	<i>3,1</i>	<i>3,3</i>	<i>3,7</i>	<i>4,1</i>	<i>3,3</i>	<i>3,1</i>
<i>Memo:</i>											
Norge, virkedagskorrigert	1,5	2,9	3,9	4,1	4,4	6,2	6,2	5,1	5,9	6,0	4,5

¹⁾ Der det har vært tilgjengelige data er det oppgitt vekst i timelønnskostnader i industrien. For enkelte år og land har ikke slike data vært tilgjengelige, og andre lønnsbegreper er derfor benyttet. Dette gjelder tallene fra EU-kommisjonen som viser vekst i timelønnskostnader per sysselsatt i industrien.

²⁾ Kilder: Fram til 2002: IMF, 2003: EU-kommisjonen.

³⁾ Kilder: Fram til 2002: IMF, 2003: Beregningsutvalget.

⁴⁾ Kilde: Beregningsutvalget (hele perioden).

⁵⁾ Kilder: Fram til 1998: OECD, 1999 -2003: EU-kommisjonen.

Tabell 7.4 Lønnsomhetsutviklingen i Norge. Makroøkonomiske mål, prosent.¹⁾

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
<i>I) Driftsresultatandel (netto)</i>											
– Industri	20,9	21,4	25,2	21,9	20,9	19,8	20,8	22,0	23,7	21,5	..
– Varehandel	25,1	24,2	25,4	24,4	24,9	23,2	22,3	20,8	20,9	22,2	..
– Hotell og restaurant	12,7	12,8	13,0	13,4	14,4	14,0	13,8	13,1	13,1	15,7	..
– Post og telekommunikasjon	25,0	22,3	13,5	20,3	32,6	30,7	33,9	16,9	20,2	31,4	..
– Forretningsmessig tjenesteyting	30,6	30,8	30,1	28,5	29,1	28,2	29,8	29,1	31,8	32,4	..
– Personlig tjenesteyting	30,2	31,3	31,2	34,5	35,1	36,7	36,2	37,8	40,6	40,2	..
<i>II) Kapitalavkastningsrate (netto)</i>											
– Industri	10,5	11,4	14,3	12,0	11,9	11,1	11,7	12,4	13,7	12,7	..
– Varehandel	20,1	20,9	23,9	24,6	26,8	25,6	24,4	22,9	23,1	27,0	..
– Hotell og restaurant	7,5	7,7	7,7	8,1	8,8	8,5	8,6	8,0	7,8	10,3	..
– Post og telekommunikasjon	9,6	8,3	4,4	6,9	13,0	11,7	13,1	5,3	6,7	13,6	..
– Forretningsmessig tjenesteyting	26,7	26,3	24,4	22,3	23,0	21,6	22,9	21,3	23,0	22,5	..
– Personlig tjenesteyting	8,6	9,0	8,8	10,2	10,4	11,2	11,0	11,7	12,7	12,9	..

¹⁾ Tallene vil kunne bli påvirket dersom det i en næring er en stor andel selvstendige.

²⁾ Beregningsutvalgets anslag.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 7.5 Brutto driftsresultatandel for utvalgte land.¹⁾ Prosent.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Fastlands-Norge	38,1	38,2	36,6	35,9	35,0	34,1	34,5	34,9	35,0	34,8
Tyskland	41,3	41,4	42,6	42,6	43,1	42,5	43,7	44,0	..	..
Danmark	41,2	40,9	40,6	40,1	38,2	38,6	40,4	39,5	..	..
Sverige	40,7	42,0	39,1	39,1	38,1	37,8	36,0	..	..	..
USA	37,4	38,0	38,6	39,2	38,7	38,4	38,0	37,9	..	..
Handelspartnere ¹⁾	42,4	43,1	43,2	42,7	42,6	42,3	42,2	41,9	..	..
<i>Memo: Industrien ²⁾</i>										
Norge	31,2	33,7	31,1	30,0	29,2	30,6	31,9	33,3	31,1	..
Danmark	32,3	31,9	30,7	33,0	31,5	32,5	34,9	35,8	..	..
Finland	44,5	46,0	43,2	45,0	47,5	45,5	49,1	46,2	..	..
Tyskland	24,6	23,9	24,4	25,8	27,1	26,1	24,8	24,9	..	..

¹⁾ Sammenveid med konkurranseevnevekter. På grunn av manglende data er gjennomsnittet for handelspartnere beregnet på grunnlag av de landene det foreligger tall for. I 2000 hadde disse landene en samlet vekt på 85 prosent av handelspartnere. I 2001 hadde denne andelen sunket til 63 prosent. For å unngå at endringer i utvalget påvirker nivået på driftsresultatet er veksten i driftsresultatandelene benyttet til å framskrive nivået fra 1996.

²⁾ Manglende data gjør at det ikke er mulig å beregne brutto driftsresultatandelen for handelspartnere samlet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, OECD og Beregningsutvalget.

Tabell 7.6 Bedriftsøkonomiske mål for lønnsomheten. Norge, prosent.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>III) Driftsmargin</i>									
– Industri	5,8	7,4	5,6	5,4	4,8	4,3	4,9	4,0	3,3
– Varehandel, hotell og restaurant				2,9	2,7	2,6	1,7	1,9	2,7
– Samferdsel				8,7	6,8	7,3	7,4	5,9	1,5
– Forretningsmessig tjenesteyting				7,0	11,4	12,8	10,1	9,4	9,8
– Andre fastlandsnæringer				7,7	6,7	8,4	8,4	7,0	7,2
<i>IV) Totalrentabilitet</i>									
– Industri	9,0	10,3	8,1	8,8	7,7	6,1	7,1	7,0	4,1
– Varehandel, hotell og restaurant				9,0	8,3	7,1	4,9	5,9	7,7
– Samferdsel				6,9	5,5	4,6	5,4	4,9	0,4
– Forretningsmessig tjenesteyting				7,4	6,5	5,8	6,2	4,9	4,7
– Andre fastlandsnæringer						7,1	7,5	5,3	4,4
<i>V) Egenkapitalandel</i>									
– Industri	30,8	32,4	34,3	36,3	37,4	38,9	35,7	36,0	42,0
– Varehandel, hotell og restaurant				28,2	28,3	29,0	29,2	29,0	28,6
– Samferdsel				41,0	41,6	40,9	39,0	36,9	36,6
– Forretningsmessig tjenesteyting				40,2	39,1	38,8	39,4	36,3	35,7
– Andre fastlandsnæringer				41,3	44,5	44,1	42,3	42,2	38,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 7.7 Lønnsomhetsutviklingen basert på mikroøkonomiske mål. Industrien. Norge og handelspartnere. Prosent.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>III) driftsmargin</i>									
– Norge	5,8	7,4	5,6	5,3	4,8	4,3	4,9	4,0	3,3
– EUR-11 ¹⁾	5,4	6,1	5,0	5,9	5,9	5,9	6,1	5,5	..
– USA	7,7	7,7	7,4	7,6	7,7	7,9	7,5	4,0	5,7
– Japan	5,5	5,7	6,1	5,8	5,3	5,3	5,8	4,8	5,3
<i>IV) Totalrentabilitet</i>									
– Norge	9,0	10,3	8,1	8,8	7,7	6,1	7,1	7,0	4,1
– EUR-11 ¹⁾	7,1	8,3	7,1	8,3	8,4	7,9	8,9	7,8	..
– USA	8,3	8,5	8,4	8,6	10,4	10,6	9,6	2,9	6,0
– Japan	5,2	5,4	5,7	5,4	4,2	4,5	5,3	4,0	4,4
<i>V) Egenkapitalandel</i>									
– Norge	30,8	32,4	34,3	36,3	37,4	38,9	35,7	36,0	42,0
– EUR-11 ¹⁾	36,5	37,0	37,9	38,1	38,6	38,7	38,5	38,8	
– USA	37,0	37,8	38,8	38,7	36,9	36,8	38,1	37,2	36,4
– Japan	32,7	33,0	34,5	35,4	37,0	37,0	39,0	38,6	39,5

Et uveid gjennomsnitt av 11 EU-land (Belgia, Danmark, Finland, Frankrike, Italia, Nederland, Portugal, Spania, Sverige, Tyskland og Østerrike).

Tabell 7.8 Beregnet årslønnsvekst¹⁾ for flere grupper. Utfyllingstabell til tabell 3.1

Arbeidere i NHO-bedrifter ²⁾ :										
År	Arbeidere i alt	Industri- arbeidere	Nærings- og nytelse	Tekstil- og bekledning	Treindustri	Treforedlings- og papirvareind.	Grafisk industri	Kjemisk industri	Mineralbarb. industri	Elektrokjemisk industri
1993-94	2,6	2,9	2,7	2,1	3,8	3,5	0,8	2,7	2,9	3,9
1994-95	2,9	3,4	3,1	2,3	3,7	5,2	2,8	3,8	3,7	2,9
1995-96	4,2	4,2	3,6	4,2	4,8	6,0	3,4	4,5	3,8	6,0
1996-97	4,3	3,7	3,4	3,6	4,1	2,0	3,9	4,3	4,1	2,7
1997-98	6,2	5,6	5,3	6,6	6,4	5,6	5,3	5,6	5,7	4,8
1998-99	4,9	4,7	4,2	3,1	2,5	5,3	4,2	3,2	6,1	6,0
1999-00	4,5	4,5	3,9	3,9	4,3	8,1	4,4	2,9	6,1	4,3
2000-01	4,9	4,9	4,2	4,7	4,3	5,3	7,7	5,3	5,0	5,8
2001-02	5,6	5,0	6,1	4,6	6,1	4,8	3,4	5,4	5,2	4,0
2002-03	4,0	3,5	4,0	4,6	3,0	4,3	2,9	4,2	3,6	7,8
1993-03	53,9	51,4	48,7	47,5	52,3	62,9	46,1	50,7	57,0	60,0
Gj. sn per år	4,4	4,2	4,0	4,0	4,3	5,0	3,9	4,2	4,6	4,8
Årslønn 2003	kr 291 400	kr 290 100	kr 272 300	kr 245 800	kr 262 500	kr 288 900	kr 338 900	kr 273 800	kr 263 500	kr 322 300

Tabell 7.8 forts.

Arbeidere i NHO-bedrifter ²⁾ :												
ÅR	Bygg- og		Samferdsel/-	transport- sektoren	Funksjonærer i NHO-bedrifter			Forretnings- og sparebanker ⁵⁾	Varehandel			
	Jern- og metall- industri	anleggsvirksomhet			I alt	Byggevirk.	I alt		Industrifunk.	I alt	Engroshandel	Detailhandel
1993-94	2,9	0,3	2,5	2,3	3,5	3,5	3,8	2,8	3,0	3,2		
1994-95	3,4	1,1	3,7	2,4	3,7	3,8	3,7	3,3	3,3	4,2		
1995-96	3,4	4,3	4,5	5,2	4,3	4,3	4,7	5,3	5,0	4,6		
1996-97	4,6	5,8	5,8	3,9	4,8	4,7	4,9	4,7	5,1	4,1		
1997-98	5,6	6,9	6,8	6,4	6,6	6,8	6,8	6,2	5,4	7,1		
1998-99	5,3	5,7	5,8	4,8	4,8	4,7	5,2	5,0	4,8	3,7		
1999-00	4,1	5,3	5,5	4,2	4,6	4,7	5,4	4,8	4,9	4,8		
2000-01	5,0	4,9	5,2	5,3	7,1	5,3	4,2	5,5	5,7	4,5		
2001-02	5,5	5,3	5,3	5,4	5,6	6,1	6,3	4,7	4,6	6,2		
2002-03	2,5	3,7	3,9	5,2	5,1	4,6	4½	4,4	3,7	4,7		
1993-03	51,3	52,5	61,2	55,3	63,0	60,5	62,0	57,8	56,0	58,4		
Gj. sn per år	4,2	4,3	4,9	4,5	5,0	4,8	4,9	4,7	4,5	4,7		
Årslønn 2003	kr 297 100	kr 316 100	kr 313 100	kr 261 400	kr 415 4000	kr 413 4000	kr 385 500	kr 324 800	kr 360 500	kr 275 600		

Tabell 7.8 forts.

ÅR	Forretningsm.			Staten		Kommunene				
	Hotell- og rest. ³⁾	Forsikring	teneste- yting	Sivil		Forretn. drift ⁴⁾	Skoleverket	I alt	Helse	Forretn. drift ⁴⁾
				I alt	ytre etat ⁴⁾					
1993-94	1,9	5,0	2,8	2,2	2,3	3,8	1,7	2,4	2,4	2,2
1994-95	2,3	2,3	2,6	3,1	3,6	2,7	2,7	2,8	2,9	4,2
1995-96	4,3	4,1	4,0	4,4	4,5	3,8	4,1	4,4	5,1	5,0
1996-97	4,0	5,5	4,3	4,3	4,2	2,1	4,0	3,9	4,0	2,4
1997-98	6,2	7,3	5,9	6,4	7,6	6,8	5,8	5,9	5,9	-
1998-99	4,1	4,3	5,4	4,7	2,0	3,1	4,5	5,0	-	-
1999-00	4,4	3,9	4,5	4,6	4,7	4,4	6,0	4,0	-	-
2000-01	3,6	4,2	4,7	4,2	3,4	4,3	7,8	3,5	-	-
2001-02	5,6	6,0	5,2	5,9	6,4	4,0	8,2	6,0	-	-
2002-03	3,1	-	4,8	4,3	-	-	5,4	4,4 ⁶⁾	-	-
1993-03	47,2	-	54,0	53,9	-	-	62,9	51,2	-	-
Gj. sn per år	3,9	-	4,4	4,4	-	-	5,0	4,2	-	-
Årslønn 2003	-	-	kr 393 800	kr 327 300	-	-	kr 349 700	kr 273 500	-	-

¹⁾ Veksttallene er per årsverk for arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter, staten, skoleverket, kommunene og for hotell- og restaurantvirksomhet. For de andre er de for heltdansansatte.

²⁾ Gjelder for arbeidere med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.

³⁾ Omfatter månedslønte, prosentlønte og timelønte arbeidstakere. Både heltids- og deltdansansatte er med i veksttallet. Årslønnsnivået er et gjennomsnitt for fastlønte og prosentlønte. Veksttallet fra 1996 til 1997 er justert for bedrifter som tidligere var medlemmer i Forbundet for Overnatting og Servering (FOS), og som ikke var med i statistikken for 1996. Denne gruppen utgjør 30-40 prosent i grunnlagsmaterialet og er med i veksttallet for 1997-98 og etterfølgende år.

⁴⁾ Lønnsutviklingen mellom lønnsstatistikkenes tellingsdtpunkter. For de andre er det lagt til grunn årsgjennomsnittet.

⁵⁾ Fondsmeklere i finansinstitusjoner kom med i statistikken i 1995. Disse er ikke med i veksttallet for 1994-95, men er med i beregningen for årene etter. Omfatter også forsikring for 2003.

⁶⁾ Inklusiv Oslo kommune

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 7.9 Beregnet årslønnsvekst for noen store forhandlingsområder. Heltidsansatte¹⁾

	NHO-bedrifter i industrien				Forretnings- og sparebanker ³⁾	Stats-ansatte	Skole-verket	NAVO-bedrifter		
	Industrien i alti NHO-bedrifter	Industri-arbeidere	Industri-funksjonærer	HSH-bedrifter i varehandel ²⁾				Kommune-ansatte	Helse-foretakene	Øvrige bedrifter
1993-94	-	-	3,5	3,3	3,8	-	-	-	-	-
1994-95	-	-	3,8	4,0	3,7	-	-	-	-	-
1995-96	-	-	4,3	5,4	4,7	-	-	-	-	-
1996-97	-	-	4,7	4,1	4,9	-	-	-	-	-
1997-98	-	-	6,8	6,1	7,0	-	-	-	-	-
1998-99	-	-	4,7	4,9	5,0	-	-	-	-	-
1999-2000	-	-	4,7	4,5	4,8	4,6	6,0 ⁴⁾	-	-	-
2000-2001	-	-	5,3	4,8	4,0	4,2	7,8 ⁵⁾	-	-	-
2001-2002	-	-	6,1	5,0	6,2	6,0	8,1 ⁶⁾	-	-	-
2002-2003	-	-	4,6	4,3	4½	4,4	5,5 ⁷⁾	-	-	-
1993-1998	-	-	25,3	25,1	26,5	-	-	-	-	-
Gj. sn. per år 1998-2003	-	-	4,6	4,6	4,8	-	-	-	-	-
Gj. sn. per år 1998-2003, kr	-	-	28,0	25,7	27,0	-	-	-	-	-
Årslønn 2003, kr	-	-	5,1	4,7	4,9	-	-	-	-	-
Årslønn 2003, kr	-	-	418 000	295 700	385 500	330 900	353 900	-	-	-

¹⁾ I beregningene av årslønn for heltidsansatte i privat sektor fra og med 1997 inngår de som har en avtalt arbeidstid på 33 timer eller mer i uken. Dette er i samsvar med heltidsdefinisjonen i offisiell lønnsstatistikk for privat sektor. For ansatte i HSH-bedrifter i varehandel legges imidlertid til grunn 37,5 t/uke. For ansatte i stat, skoleverk, kommune og de statlige eide helseforetakene er heltid definert som alle med del lønnsprosent/stillingsandel på 100 prosent.

²⁾ Omfatter varehandelsbedrifter som er medlemmer i HSH. Tallet i tabellen for 1998-99 gjelder for ansatte i identiske bedrifter, dvs. bedrifter som er med i statistikken både i 1998 og 1999. Til sammenlikning var lønnsveksten i varehandelen totalt 5,0 prosent, i engroshandel totalt 4,8 prosent og i detaljhandel totalt 3,7 prosent, se vedleggstabell 7.8. Lønnsveksten i HSH-området fra 1998 til 1999 var sterkt preget av at langt flere HSH-bedrifter kom med i statistikken for 1999 enn i tidligere år. På individnivå var økningen særlig stor for personer i stillingsgrupper med lønn under gjennomsnittet for HSH-bedrifter, noe som trakk lønnsveksten ned.

³⁾ Fondsmeklere i finansinstitusjoner kom med i statistikken i 1995. Disse er ikke med i veksttallet for 1994-95, men er med i årene etter. Lønnsveksten fra 1998 til 1999 er påvirket av utbetaling i Kredittkassen fra et "ansettelsesfond" som ble bygd opp gjennom avsetninger i 1997 og 1998. Årslønnsvirksomheten i 1999 utgjorde om lag ½ prosent for hele tariffområdet. Fra og med 1997-98 er årslønnsveksten for forretnings- og sparebanker og forsikring under ett.

⁴⁾ Kompensasjon for endringer i særavtalen om arbeidstid trakk opp lønnsveksten med om lag 1,4 prosentpoeng.

⁵⁾ Kompensasjon for endringer i særavtalen om arbeidstid trakk opp lønnsveksten med 1,8 prosentpoeng. Under hovedtariffoppgjøret i 2000 ble det avtalt at de 2 ekstra feriedagene både i 2001 og 2002 tas ut i penger i stedet for redusert tilstedeværelsesplikt. Dette utgjør ett lønnstrinn eller vel 1½ prosentpoeng som bidrag til lønnsveksten i 2001.

⁶⁾ Skolepakke II trakk opp lønnsveksten med om lag 3 prosentpoeng

⁷⁾ Skolepakke II trakk opp lønnsveksten med om lag 1¾ prosentpoeng

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 7.10 Vekst i prosent i gjennomsnittlig årslønn¹⁾ per heltidsekvivalent²⁾ for deltidsansatte etter næringer³⁾ og deltidsansattes lønn som andel av heltidsansattes lønn. 1997-2002(2003)

	Andel av utvalget 2002	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før						Samlet vekst 1997-02	Årslønn per 1.9/1.10 2002	Lønns- andel ⁴⁾
		1998	1999	2000	2001	2002	2003			
I alt	100	6,3	3,3	4,3	4,0	7,4		27,9	267 200	81,8
Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	0,2	-3,4	5,9	-2,4	2,0	1,3		3,1	360 100	74,2
Industri	2,9	7,5	3,3	8,3	0,4	8,2		30,6	272 000	87,2
Kraftforsyning	0,1	9,1	-1,1	6,7	5,4	14,0		38,2	294 000	89,9
Bygge- og anleggsvirksomhet	0,5	4,0	5,5	3,3	5,5	12,6		34,6	292 800	94,9
Varehandel	13,3	6,0	5,0	3,0	6,4	3,5		26,3	230 100	72,7
Hotell- og restaurantvirksomhet	4,5					7,9			219 900	87,8
Samferdsel	4,1	-2,5	-1,9	1,7	6,3	8,7		12,3	273 600	84,9
Finanstjenester	1,4	8,5	3,7	2,2	11,5	5,5		35,2	310 700	77,8
Eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting og utleievirksomhet	3,2	-6,0	12,3	0,4	11,3	4,1		22,8	273 700	71,2
Staten	5,1	8,7	0,0	6,2	10,4	4,6	2,3	33,3	288 000	88,9
Undervisningspersonale i skoleverket	8,7	8,5	2,2	9,7	4,4	11,9	2,3	42,0	331 000	95,7
Kommune og fylkeskommune	39,9	9,9	0,8	5,0	3,2	5,4	2,7	26,6	261 700	93,8
Statlige sykehustjenester	10,7								294 600	89,7
Privat undervisning	0,5	13,2	-0,6	0,2	7,1	2,0		23,0	289 700	89,8
Helse- og sosialtjenester	3,1	3,2	5,4	1,6	5,7	3,6		21,0	256 100	93,3
Sosiale og personlige tjenester	1,7	8,1	3,3	4,4	5,1	3,1		26,2	261 700	77,6

¹⁾ Gjennomsnittlig beregnet årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs. avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

²⁾ Omfatter deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Månedsførtjenesten per heltidsekvivalent for deltidsansatte er regnet ut på grunnlag av gjennomsnittlig avtalt arbeidstid per uke for de heltidsansatte, dvs. alle med avtalt arbeidstid på 33 timer per uke eller mer. Dersom gjennomsnittlig arbeidstid for heltidsansatte er 37 timer i uka, vil for eksempel en deltidsansatt som arbeider 15 timer i uka ha en vekt på 0,41 (15/37) regnet som heltidsekvivalent. Lønnen for den deltidsansatte regnet per heltidsekvivalent framkommer ved å multiplisere lønnen til vedkommende deltidsansatt med 2,47 (37/15).

³⁾ NOS Standard for næringsgrupper.

⁴⁾ Deltidsansattes lønn per heltidsekvivalent som andel av heltidsansattes lønn.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 7.11 Gjennomsnittlig lønnsvekst fra året før og årslønn⁷⁾ per 1.9/1.10 for heltidsansatte etter utdanningsgrupper²⁾ og næring¹⁾. Kroner og prosent. 1997-2003

	Andeler av	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før						Samlet	Årslønn
	utvalget	1998	1999	2000	2001	2002	2003	vekst	1.9/1.10
	2003							1997-2003	2003
<i>Utdanning på grunnskolenivå</i>									
Industri i alt	13	6,9	3,2	3,8	3,7	5,6	3,0	29,2	278 800
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	9	7,4	4,9	4,1	4,6	5,6	3,4	33,8	303 000
Varehandel i alt	11	6,3	3,8	4,5	5,3	5,3	2,9	31,4	290 600
Finanstjenester i alt ⁴⁾	3	8,7	3,7	5,2	4,2	6,5	3,4	36,1	343 700
Skoleverket i alt	1	14,2	-0,8	8,4	1,2	9,6	2,0	38,9	289 100
Staten i alt ⁵⁾	3	7,8	2,8	4,9	4,4	4,0	2,2	29,0	274 800
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	7	9,1	1,1	4,7	5,4	6,7	1,9	32,3	250 500
<i>Utdanning på videregående skolenivå</i>									
Industri i alt	66	7,3	4,4	4,0	4,2	5,7	3,5	32,7	303 672
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	74	7,3	5,1	4,7	4,9	5,7	2,7	34,5	307 900
Varehandel i alt	70	6,8	3,7	5,9	4,3	4,3	3,7	32,3	308 500
Finanstjenester i alt ⁴⁾	55	7,2	4,1	4,4	4,2	6,4	1,6	31,3	353 400
Skoleverket i alt	3	9,1	2,6	9,4	5,4	10,3	3,2	46,8	315 900
Staten i alt ⁵⁾	38	8,3	2,2	6,8	2,7	6,3	2,4	32,1	297 600
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	49	7,9	1,3	4,4	4,7	6,4	2,3	30,0	262 800
<i>Utdanning på videregående skolenivå, herav fagutdanning</i>									
Industri i alt	27	7,7	5,1	4,2	4,5	5,2	3,7	34,6	312 300
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	41	8,5	6,8	5,4	5,7	6,1	2,5	40,4	319 700
Varehandel i alt	17	7,7	5,1	4,2	4,5	5,2	4,1	38,3	308 200
Finanstjenester i alt ⁴⁾	3	8,5	2,2	5,6	4,3	5,7	5,1	35,8	349 900
Skoleverket i alt	1	9,7	1,2	11,6	3,9	8,2	1,4	41,3	326 400
Staten i alt ⁵⁾	6	10,0	2,9	5,5	3,1	6,1	2,2	33,4	290 900
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	12	6,0	0,4	4,1	3,8	8,0	2,0	26,7	262 300

	Andeler av	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før						Samlet	Årslønn
	utvalget							vekst	1.9/1.10
	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1997-2003	2003
<i>Universitets- eller høgskoleutdanning, til og med 4 år</i>									
Industri i alt	13	8,7	6,9	5,5	5,0	6,7	2,3	40,6	425 100
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	8	5,8	4,7	4,7	5,2	7,5	3,4	35,6	423 600
Varehandel i alt	14	9,1	4,6	6,5	7,1	5,4	0,0	37,2	419 000
Finanstjenester i alt ⁴⁾	34	7,4	2,8	5,7	3,9	3,6	2,8	37,6	469 200
Skoleverket i alt	84	8,8	1,7	9,6	4,2	10,5	2,4	29,1	350 100
Staten i alt ⁵⁾	29	7,9	2,4	6,6	4,1	6,2	1,5	32,0	329 900
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	37	6,9	2,2	5,3	5,0	6,0	3,0	31,9	311 700
<i>Universitets- eller høgskoleutdanning, lengre enn 4 år</i>									
Industri i alt	5	9,0	6,1	6,1	5,2	7,5	2,2	41,7	533 300
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	2	0,2	3,1	6,5	4,4	5,7	6,4	29,2	535 000
Varehandel i alt	2	9,2	5,7	4,1	9,0	3,5	2,8	39,3	523 400
Finanstjenester i alt ⁴⁾	7	6,9	1,0	9,3	0,2	4,6	2,1	26,2	580 900
Skoleverket i alt	12	7,2	2,5	9,8	3,9	9,8	1,9	40,2	395 800
Staten i alt ⁵⁾	29	7,2	2,7	5,5	5,4	6,6	2,3	33,6	391 600
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁶⁾⁸⁾	6	7,8	2,2	3,4	4,8	5,2	2,6	29,0	374 100

¹⁾ NOS Standard for næringsgrupper

²⁾ NOS Standard for utdanningsgruppering

³⁾ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU

⁴⁾ Omfatter bank og forsikring og annen finansiell tjenesteyting. Nye tall for 2001 Endring fra 2000 til 2001 basert på tidligere publiserte sammenlignbare tall mens endring mellom 2001 og 2002 er basert på nye tall for 2001.

⁵⁾ Veksten fra 2001 til 2002 og videre er eksklusive statlige sykehus.

⁶⁾ Omfatter godtgjørelse for tariffestet utvidet arbeidstid for leger til og med 2001.

⁷⁾ Gjennomsnittlig årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

⁸⁾ Veksttallet for 2001-2002 og videre omfatter ikke ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 7.12 Kvinners lønn som andel av menns fordelt på næring¹⁾ og utdanning²⁾, herunder fagutdanning³⁾. Heltidsansatte. 1997-2003

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn menn ⁷⁾ 2003	Årslønn kvinner ⁷⁾ 2003
<i>Industri i alt</i>	86,7	86,8	86,9	88,0	88,2	88,2	87,8	331 500	291 100
Utdanning på grunnskolenivå	87,8	88,1	89,1	88,8	88,9	89,1	88,3	286 600	253 200
Utdanning på videregående skolenivå	88,5	87,8	88,3	89,8	89,4	89,6	89,2	310 100	276 600
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	91,1	89,6	91,3	92,4	92,1	92,3	90,5	315 000	286 000
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	80,3	81,8	82,1	82,2	83,2	83,8	83,3	442 300	368 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	83,8	81,7	79,7	80,6	82,9	81,4	81,4	552 800	450 000
<i>Bygge- og anleggsvirksomhet i alt</i>	95,0	91,3	92,2	94,2	94,7	93,8	95,4	317 800	303 200
Utdanning på grunnskolenivå	92,0	91,1	90,3	89,1	92,9	85,9	85,9	304 200	261 400
Utdanning på videregående skolenivå	95,7	91,1	92,0	94,2	93,6	93,4	93,4	308 800	288 400
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	92,9	88,4	91,1	88,5	92,4	90,7	88,9	320 100	284 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	82,1	79,8	79,6	82,4	84,3	78,5	84,6	431 100	364 600
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	78,6	82,4	78,1	79,5	79,4	81,0	85,8	542 200	465 300
<i>Varehandel i alt</i>	81,4	80,6	81,9	81,5	82,8	83,6	84,5	342 500	289 300
Utdanning på grunnskolenivå	82,7	82,9	83,5	84,1	84,6	85,4	85,4	303 800	259 500
Utdanning på videregående skolenivå	82,7	82,5	83,2	82,7	84,0	84,2	85,3	321 900	274 700
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	84,7	84,2	85,4	86,9	86,0	85,3	86,2	312 800	269 600
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	74,5	75,3	77,0	76,7	75,8	77,8	78,0	450 700	351 400
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	79,2	76,9	82,3	78,7	81,1	81,0	86,2	542 900	467 700
<i>Finanstjenester i alt⁴⁾</i>	74,4	74,2	75,2	75,1	73,1	73,4	72,9	468 800	341 600
Utdanning på grunnskolenivå	82,5	81,6	82,7	82,7	81,7	79,4	77,4	393 000	304 000
Utdanning på videregående skolenivå	79,8	79,7	79,9	80,3	79,2	78,6	78,7	398 800	313 800
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	82,3	78,8	81,5	80,1	78,5	79,9	80,5	378 200	304 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	76,1	76,5	78,5	78,7	75,2	76,0	74,9	515 900	386 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	75,5	75,4	79,5	77,9	78,5	78,2	80,3	612 300	491 800
<i>Statsansatte i alt⁵⁾</i>	89,9	89,6	89,7	88,6	88,9	89,2	88,7	349 500	310 000
Utdanning på grunnskolenivå	93,2	92,7	92,9	92,8	91,6	92,6	91,7	286 600	262 800
Utdanning på videregående skolenivå	90,6	90,2	90,4	88,2	89,0	88,5	87,9	312 900	275 100

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn menn ⁷⁾ 2003	Årslønn kvinner ⁷⁾ 2003
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	89,7	88,6	89,0	87,6	89,0	89,0	88,0	298 600	262 700
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	93,2	93,1	93,0	91,5	91,3	91,2	91,9	341 000	313 400
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	91,6	91,6	90,7	89,8	90,1	90,2	90,4	404 800	366 000
<i>Skoleverket i alt</i>	<i>93,6</i>	<i>93,7</i>	<i>94,1</i>	<i>94,0</i>	<i>94,5</i>	<i>95,4</i>	<i>95,7</i>	<i>363 000</i>	<i>347 400</i>
Utdanning på grunnskolenivå		88,0	89,0	95,9	98,3	92,4	93,3	300 300	280 200
Utdanning på videregående skolenivå	87,3	88,0	90,3	89,8	91,0	91,4	93,1	325 300	302 700
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	84,0	83,9	87,4	87,7	89,1	87,9	88,6	332 600	294 600
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	95,0	94,9	95,2	95,1	95,5	96,4	96,6	357 300	345 100
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	95,0	95,0	94,9	95,2	95,7	95,9	96,3	401 700	386 800
<i>Kommune i alt⁸⁾ (Heltidsansatte)</i>	<i>87,9</i>	<i>87,6</i>	<i>87,3</i>	<i>87,9</i>	<i>87,6</i>	<i>92,4</i>	<i>92,8</i>	<i>300 600</i>	<i>279 000</i>
Utdanning på grunnskolenivå	93,0	92,8	92,2	91,9	92,7	92,7	92,5	261 400	241 900
Utdanning på videregående skolenivå	91,2	92,8	92,9	92,8	93,3	92,9	93,5	273 700	255 900
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	90,1	93,1	93,5	92,5	92,2	92,2	92,3	271 100	250 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	90,4	92,0	92,2	93,2	92,3	91,7	91,8	330 900	303 800
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år ⁶⁾	86,8	85,3	85,9	85,7	85,4	92,1	91,1	388 700	353 900
<i>Kommune i alt⁹⁾ (Heltid + deltidsansatte)</i>					<i>90,2</i>	<i>91,4</i>	<i>91,7</i>	<i>297 500</i>	<i>272 800</i>
Utdanning på grunnskolenivå					91,4	93,2	93,2	260 200	242 400
Utdanning på videregående skolenivå					93,4	94,4	94,9	271 600	257 700
Av dette									
Fagutdanning ³⁾					94,2	93,9	94,1	270 600	254 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år					92,0	92,5	92,6	326 500	302 400
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år ⁶⁾					91,2	91,7	90,7	388 500	352 500

¹⁾ NOS Standard for næringsgrupper. Jordbruk, skogbruk, fiske, hotell og restaurantvirksomhet (1997-2001), Oslo kommune(1997-1999) og lønnet husarbeid er imidlertid ikke inkludert i statistikkgrunnlaget

²⁾ NOS Standard for utdanningsgruppering.

³⁾ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU.

⁴⁾ Nye tall for 2001.

⁵⁾ Eksklusive statlige sykehus f.o.m. 2002.

⁶⁾ Omfatter godtgjørelse for tariffestet utvidet arbeidstid for leger til og med 2001.

⁷⁾ Gjennomsnittlig årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

⁸⁾ Ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus er ikke inkludert f.o.m. 2002.

⁹⁾ Ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus er ikke inkludert f.o.m. 2001.

Kilde: SSB og Beregningsutvalget

Tabell 7.13 Kvinners lønn som andel av menns fordelt på utdanning²⁾, herunder fagutdanning³⁾ og næring¹⁾. Heltidsansatte. 1997-2003

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn ⁷⁾ menn 2003	Årslønn ⁷⁾ kvinner 2003
<i>Utdanning på grunnskolenivå</i>									
Industri i alt	87,8	88,1	89,1	88,8	88,9	89,1	88,3	286 600	253 200
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	92,0	91,1	90,3	89,1	92,9	85,9	85,9	304 200	261 400
Varehandel i alt	82,7	82,9	83,5	84,1	84,6	85,4	85,4	303 800	259 500
Finanstjenester i alt ⁴⁾	82,5	81,6	82,7	82,7	81,7	79,4	72,9	468 800	341 600
Skoleverket i alt		88,0	89,0	95,9	98,3	92,4	93,3	300 300	280 200
Staten i alt ⁵⁾	93,2	92,7	92,9	92,8	91,6	92,6	91,7	286 600	262 800
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	93,0	92,8	92,2	91,9	92,7	92,7	92,5	261 400	241 900
<i>Utdanning på videregående skolenivå</i>									
Industri i alt	88,5	87,8	88,3	89,8	89,4	89,6	89,2	310 100	276 600
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	95,7	91,1	92,0	94,2	93,6	93,4	93,4	308 800	288 400
Varehandel i alt	82,7	82,5	83,2	82,7	84,0	84,2	85,4	303 800	259 500
Finanstjenester i alt ⁴⁾	79,8	79,7	79,9	80,3	79,2	78,6	78,7	398 800	313 800
Skoleverket i alt	87,3	88,0	90,3	89,8	91,0	91,4	93,1	325 300	302 700
Staten i alt ⁵⁾	90,6	90,2	90,4	88,2	89,0	88,5	87,9	312 900	275 100
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	91,2	92,8	92,9	92,8	93,3	92,9	93,5	273 700	255 900
<i>Utdanning på videregående skolenivå, herav fagutdanning</i>									
Industri i alt	91,1	89,6	91,3	92,4	92,1	92,3	90,5	315 000	286 000
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	92,9	88,4	91,1	88,5	92,4	90,7	88,9	320 100	284 500
Varehandel i alt	84,7	84,2	85,4	86,9	86,0	85,3	86,2	312 800	269 600
Finanstjenester i alt ⁴⁾	82,3	78,8	81,5	80,1	78,5	79,9	80,5	378 200	304 500
Skoleverket i alt	84,0	83,9	87,4	87,7	89,1	87,9	88,6	332 600	294 600
Staten i alt ⁵⁾	89,7	88,6	89,0	87,6	89,0	89,0	88,0	298 600	262 700
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	90,1	93,1	93,5	92,5	92,2	92,2	92,3	271 100	250 200
<i>Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år</i>									
Industri i alt	80,3	81,8	82,1	82,2	83,2	83,8	83,3	442 300	368 200
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	82,1	79,8	79,6	82,4	84,3	78,5	84,6	431 100	364 600
Varehandel i alt	74,5	75,3	77,0	76,7	75,8	77,8	78,0	450 700	351 400
Finanstjenester i alt ⁴⁾	76,1	76,5	78,5	78,7	75,2	76,0	74,9	515 900	386 500
Skoleverket i alt	95,0	94,9	95,2	95,1	95,5	96,4	96,6	357 300	345 100
Staten i alt ⁵⁾	93,2	93,1	93,0	91,5	91,3	91,2	91,9	341 000	313 400
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	90,4	92,0	92,2	93,2	92,3	91,7	91,8	330 900	303 800

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn ⁷⁾ menn 2003	Årslønn ⁷⁾ kvinner 2003
<i>Universitets- eller høgskoleutdanning, lengre enn 4 år</i>									
Industri i alt	83,8	81,7	79,7	80,6	82,9	81,4	81,4	552 800	450 000
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	78,6	82,4	78,1	79,5	79,4	81,0	85,8	542 200	465 300
Varehandel i alt	79,2	76,9	82,3	78,7	81,1	81,0	86,2	542 900	467 700
Finanstjenester i alt ⁴⁾	75,5	75,4	79,5	77,9	78,5	78,2	80,3	612 300	491 800
Skoleverket i alt	95,0	95,0	94,9	95,2	95,7	95,9	96,3	401 700	386 800
Staten i alt ⁵⁾	91,6	91,6	90,7	89,8	90,1	90,2	90,4	404 800	366 000
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁶⁾ ⁸⁾	86,8	85,3	85,9	85,7	85,4	92,1	91,1	388 700	353 900

¹⁾ NOS Standard for næringsgrupper. Jordbruk, skogbruk, fiske, hotell og restaurantvirksomhet (1997-2001), Oslo kommune(1997-1999) og lønnet husarbeid er imidlertid ikke inkludert i statistikkgrunnlaget

²⁾ NOS Standard for utdanningsgruppering

³⁾ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU.

⁴⁾ Nye tall fra 2001.

⁵⁾ Eksklusive statlige sykehus f.o.m. 2002.

⁶⁾ Omfatter godtgjørelse for tariffestet utvidet arbeidstid for leger til og med 2001.

⁷⁾ Gjennomsnittlig årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

⁸⁾ Ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus er ikke inkludert f.o.m. 2002.

Kilde: SSB og Beregningsutvalget